TANJORE SARASWATHI MAHAL SERIES. No. 33.

RĀJĀGOPĀLAVILĀSAMU

by

CHENGALVA KALAKAVI

CRITICALLY EDITED WITH INTRODUCTION AND NOTES

BY

Sri. N. VENKATA RAO, M. A.,

Senior Lecturer and Head of the Telugu Department, Madras University, Madras.

PUBLISHED

by

Sri S. GOPALAN, B.A., B.L.,

Honorary Secretary, for the Administrative Committee,

T. M. S. S. M. LIBRARY, TANJORE.

రా జ గో పా ల వి లా స ము

(ప్రబంధము)

చెంగల్వ కాళకవి ప్రణీతము

1951

Price Rs. 3-0-0

PREFACE.

The present publication RAJAGOPALAVILASAMU describes in beautiful verses the sports of Sri Rajagopalaswami (Sri Krishna), the Patron - Deity of the Naick Kings of Tanjore, installed in Mannargudi (Rajamannarkoil) about twenty-five miles southeast of Tanjore.

The anthor KALAYAKAVI appears to have been a favourite of King VIJAYARAGHAVA NAYAKA of Tanjore. (1633 to 1673). He was the teacher of some of the poetesses in his patron's court.

The Kavya first gives in brief the Sthalapurana of Mannargudi, and then discribes the sports of Sri Krishna with his eight consorts. The poet has depicted the sports so as to exemplify the eight Nayikas well-known in Sringara Kavyas. The introductory part of the work gives the geneology of VIJAYARAGHAVA NAYAKA, the patron of the poet. The work is thus of historical as well as of peotic value.

The work has been edited with a fairly long introduction in Telugu and English by Sri N. Venkata Rao, Head of the Department of Telugu, University of Madras. Our thanks are due to him for his valuable services. In the appendix is added the Sthalapurana of Mannargudi in original Sanskrit, both in Nagari and Telugu script. It is hoped that the book will be found interesting to the general reader and to students of history and poetry.

We are grateful to the Government of Madras for their timely grants that have enabled us to publish this and other valuable manuscripts of this Library.

T.M.S.S.M. Library,
Tanjore.
10—8—1951

S. GOPALAN,
Honorary Secretary.

GENERAL INTRODUCTION
TO THE
Madras Government Oriental Series.

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like Philosophy, Medicine, Science, etc., early in May 1948. Important manuscript libraries in the Madras Presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, were carefully examined and a tentative selection of manuscripts suitable for publication was made. The Government in their Memorandum No. 34913/48-10 Education, dated 4-4-1949, constituted an Expert Committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary, for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publication.

The following are members of the Committee :

1. Sri T. M. Narayanaswami Pillai. M A., B L.,
2. „ R. P. Sethu Pillai, B A , B L ,
3 „ C. M. Ramachandra Chettiar, B A , B L.,
4. Sri R Krishnamoorthy, (Kalki)
5. Dr. N. Venkataramanayya, M.A., PH D.,
6. Sri M. Ramanuja Rao Naidu, M A., L.T.,
7. „ V. Prabhakara Sastri,
8. „ N. Venkata Rao, M A ,
9. „ H. Sesha Ayyangar,
10. „ Masthi Venkatesa Ayyangar, M A.,
11. „ M. Mariappa Bhat, M.A , L.T.,
12. Dr C. Achyuta Menon, B.A., PH.D ,
13. „ C. Kunhan Raja, M A., D. PHIL ,
14. „ A. Sankaran, M A . PH D., L T.,
15. Sri P S Rama Sastri,
16. „ S K Ramanatha Sastri,
17. Dr. M. Abdul Haq, M.A , D. Phil. (Oxon),
18. Afzul-ul-Ulma Hakim Khader Ahamed,
19. Sri P. D. Joshi,
20. „ S Gopalan. B A., B.L ,
21. „ T. Chandrasekharan, M A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-Committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Marathi and Islamic Languages. They met during the month of May, 1949, at Madras and Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G.O. No. Mis. 2745 Education, dated

31--8--1949 and they decided to call these publications as the **"Madras Government Oriental Series,"** and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the General Editor of the publications.

The following manuscripts have been taken up for publication during the current year:

"A" From the Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

TAMIL

1. Kappal Sattiram
2. Anubhava Vaidya Murai
3. Attanakolahalam
4. Upadesa Kandam
5. Colan Purva Pattayam
6. Konga Desa Rajakkal
7. Sivajnana Dipam
8. Sadasiva Rupam, with commentary.

TELUGU.

1. Sangitaratnakaramu
2. Aushadha Yogamulu
3. Vaidya Nighantuvu
4. Dhanurvidya Vilasamu
5. Yoga Darsana Vishayamu
6. Khadga Lakshana Siromani.

SANSKRIT.

1. Vishanarayaniyam
2. Bhargava Nadika
3. Hariharacaturangam
4. Brahmasutravrtti—Mitaksara
5. Nyayasiddhanta Thattvamrtam.

MALAYALAM.

1. Garbha Cikitsa
2. a. Vastulakshanam
   b. Silpasastram
   c. Silpavishayam
3. Mahasaram
4. Kanakkusaram
5. Kriyakramam

KANNADA.

1. Lokopakara
2. Rattamata
3. Asvasastram
4. a. Aushadhagalu
   b. Vaidyavishaya
5. Sangitaratnakara
6. Supasastra.

ISLAMIC LANGUAGES.

1. Jamil-Al-Ashya
2. Tibb-E-Faridi
3. Tahqiq-Al-Buhran
4. Safinat-Al-Najat.

"B" From the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore.

TAMIL.

1. Sarabhendravaidya Murai (Diabetes)
2. Do. (E N. & T.)
3. Konkanarsarakku Vaippu
4. Tiruccirrambalakovaiyar with Padavurai
5. Sarabhendra Vaidya Murai— (Anæmia & Jaundice)
6. Talasamudram
7. Bharatam
8. a. Pandikeli Vilasa Natakam
   b Pururava Cakravarti Natakam
   c. Madana Sundara Vilasa Natakam
9. Percy Macqueen's Collection in the Madras University Library on Folklore
10. Ramaiyan Ammanai
11. Sarabhendra Vaidya Murai — (Asthma, Cough and other lung diseases)

TELUGU.

1. Kamandakanitisaramu
2. Taladasapranapradipika
3. Raghunatha Nayakabhyudayamu
4. Rajagopala Vilasamu
5. Ramayanamu by Katta Varadaraju

MAHRATHI.

1. Natyasastrasangraha
2. a. Folk Songs

b. Dora Dharun Veni Paddhati
c. Asvasa Catula Dumani
3. Pratapasimhendra Vijaya Prabandha
4. a. Sarabhendra Tirthavali
b Lavani
5. Devendra Kuravanji
6. Bhakta Vilasa
7. Sloka Baddha Ramayana

SANSKRIT.

1. Asvasastra with Tricolour Illustrations
2 Rajamrganka
3. Ananda Kandam
4. Ayurvedamahodadhi
5 Gita Govinda Abhinaya
6 a. Colacampu
b. Sahendra Vilasam
7. Dharmakutam-Sundara Kanda
8. Jatakasara
9. Vishnutattvanirnaya Vyakhya
10. Sangita Darpanam
11. Bijapallavam

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the Library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them

with other copies The editors have however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-notes except in the case of a few books, in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee who spared no pains in Selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

MADRAS,
1951.

T. CHANDRASEKHARAN,
General Editor.

INTRODUCTION

Rājagōpāla Vilāsamu, which is now printed and published for the first time, is a prabandha in five cantos, written by Chengalva Kāḷakavi, and dedicated to the last Nayak King Vijaya Rāghava Nāyaka (1633-1673). son of the illustrious Raghunātha Nāyaka of Tanjore. Though this work is brought to light at present in the Tanjore Saraswati Mahal Library series, it has been referred to by Scholars years ago and the present writer [1] brought to the notice of Telugu literary public, the importance of the work in the Southern school of Telugu Literature, as it gives a complete picture of the sangīta, Sāhitya and Nātya activities in the beginning of Vijayarāghava Nāyaka's reign, as well as his personal history, which is not known to us from other sources.

DESCRIPTION OF MANUSCRIPTS.

The present edition is based on the following palm leaf manuscripts of the Saraswati Mahal Library :— described as under.

D. 233, M. 257 size 16 x 1½ L-50 leaves		(A small portion of the beginning and a verse at the end is lost.)
D. 224, M. 398	18 x 1¼ L-18	(This contains the Avatārika portion, the first 86 verses)
D. 222, M. 256	18 x 1¼ L-52	Gr. 1300.

1 N Venkata Rao, M A, Article in Telugu entitled "Tanjāpurāndhra Vāngmayamu (Telugu Literature relating to Tanjore) in the time of Nayak Kings (1535—1673). Silver jubilee Number of Andhra Sahitya Parished (Telugu Academy, Kakinada—1936.) Pages 150—164.

The avatārika or the introductory portion is styled as "Vijayarāghava Vamśavaḷi", and seems to have been separated from the original when copies were made out. No other copy of the work seems to be available any where except the above.

Vijayarāghava Vamśavaḷi (No. 222) M. 256. The separation of the introduction or the Avatārika portion from the text, led some scholars [2] to think that it is a separate work from Rājagōpālavilāsamu, but on a thorough examination of the work, it was found that the portion contains the first eighty-six verses, the last five of them being the usual 'Shashṭyantas' or the dedicatory verses (five kandas from 81-85) relating to Vijayarāghava Nāyaka. A separate work describing a Vamśavali can never end in such a manner, and so the above work is not separately printed but incorporated in the present edition of Rājagōpāla Vilāsamu with which it has to be naturally combined.

AUTHOR—KĀLAKAVI

Chengalva Kāḷakavi, is not well known to Telugu Scholars. Though he was living at the time of Raghunātha Nāyaka (1614—1633), yet as we shall see later, he was attached to Vijayarāghava Nāyaka from the beginning and does not therefore appear in the court of Raghunātha. From verse 28, we learn the following about his family and literary attainments. He belongs to Pākanāṭi Ārvēla Niyōgi Brahmin Family of Sri Vatsagotra. He mentions

2 Late J. Ramayya Pantulu, B.A., B.L., The Southern School of Telugu Literature. Journal of the Andhra Historical Research Society, Vol. II, No. 384, page 169—177 (English)

that his grand-father was Kāḷaya and his grand—mother Gangama. His father is Venkatayya of ministerial fame, and won the title of "Raṇaranga gandhavāraṇa" for his military prowess. He is also a great poet and wrote Pārvati Pariṇaya and other works, which unfortunately have not come down to us. His mother belongs to Rāvinūtala family and is the daughter of one Tirumalayya.

As for his literary attainments, he is known as Lalitōkti Bhāravi [3]. and was a great devotee of Sri Kāḷahastiśwara. In verse 30 Kāḷakavi, gives one important information; that he is the teacher (Guru) of Rāmabhadrāmba[4], the well-known Sanskrit and Telugu poetess in the time of Rāghunātha and also of Krishnāji another poetess in the time of Vijayarāghava Nāyaka.

"Ghatikāśatagrantha ghatanōtkatanavīna
Panditya garimalu bhaliyananga
Oshthyanirōshthyādi mōddāmarasagarbha
Sandarbhamaunani sannutimpa
Mākandamanjarī madhujharīmādhurya
Rachanāviśēshamaurāvananga
Parihritetara yuktibhāganutana kathā
Chaturyadhuryatā samstutimpa
Ayyadinamula Ramabhadrāmbavaru
Nēdu krishnāji kavitache nerpu merasi
Vinutiseyutalella nīghanata gādē
Kavi vinuta charya Chenglva Kalanārya"

3 Bhāravi in Sanskrit is known for his (arthagaurava) and Dandin for (Padalalitya) Kāḷakavi, by "lalitokti Bhāravi" meant that he possess the combined qualities of Dandin and Bharavi, the two great South Indian Sanskrit poets.

4 Introduction to Raghunāthabhyudayam of Rāmabhadramba. Edited by late T. R Chintamani Madras University Bulletin of the Sanskrit Department No. 2. Introduction page 1—2.

సీ. ఘటికాశతగ్రంథ ఘటకోత్కటనవీన
పాండిత్యగరిమలు భళియనంగ
నోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యాది కోద్దామసగర్భ
సందర్భమానని సన్నుతింప
మాకందమంజరీ మధురఝురీ మాధుర్య
రచనావిశేష మహా రాయనంగ
పరిహృతేతరయుక్తి భాగనూతనకథా
చాతుర్యధుర్యత సంస్తుతింప
గీ. అయ్యాదినములు రామభద్రాంబవారు
నేఁడు కృష్ణాజకవితచే నేర్పుమెఱసి
వినుతిసేయుటవెల్ల నీఘనతగాదె
కవివినుతచర్య! చెంగల్వకాళనార్య!

(1-80)

This verse giving this information is pūt in the mouth of Vijayarāghava Nayāka. The poet evidently voices forth the respect which the members of the Royal house-hold had for Rāmabhadrāmba.

The poetical talents of Kāḷakavi were highly appreciated by his contemporaries, especially Vijayarāghava Nayaka, who himself, is a great poet and play-wright. From verses No. 33 to 35, and from the colophon at the end of each canto, we learn that Kāḷakavi was not only honoured as a poet but also as a courtier of high rank, endowed with all the royal insignia by Vijiayarāghava'[5] He was granted

5 "Vijayarāghavabhupa prasādāsādita vividha rāja chihna chinhita bhāgadēya Kāḷaya nāmadhēya" is given at the end of each Colphon in the work.

villages, agraharas, palanquin studded with emeralds, elephants, with gold-covered tusks, chamaras, gold vessels, gold betel-nut box, pearl necklaces, gold and silver utensils, diamond-studded rings, and treasure-boxes with coins. Vijayarāghava constructed for him a palace with beautiful garden and fountains. Verse 34 clearly states, that Vijayaraghava and his consorts came to Kāḷayakavi's palace and enjoyed a sumptuous dinner. From this, we can judge the high esteem which Kāḷakavi enjoyed and the mutual respect that existed between the Telugu court poet and the king, in the times of the memorable Tañjore Nayaks.

The introduction gives a vivid description of the following :—

1. THE PALACE

The palace in which Kāḷakavi dedicated the work is "Vijayarāghavavilāsamu". This palace is mentioned in Raghunāthanāyakābhyudayamu. Vijayarāghava was seated on the throne, with a foot -rest made of gold. There were ladies attending upon him holding gold vessals, chowries, spittoons, betel-boxes and chamaras. The palace hall was decorated with beautiful pictures and figures. The victories won over the Pāṇḍya, Tuṇḍīra, Karṇāṭa and Karahāṭa kings were painted there.

2. "ŚĀRADĀ DHVAJA"

In the hall, the outstanding feature is Śāradā Dhvaja or the literary banner. It was always adorning the court of Vijayarāghava. It always declared

by its intermittent waving that Vijayaraghavā was the only poet, who can produce poetry, combining the sweetness of Sugar, the fragnance of Jāti flower, the soothing effects of Malaya māruta, and the all-absorbing nature of the moon light (1—18) The banner also declared that a literate, who visited that court, must either be an original poet of rare genius or a scholar of out-standing merit, in grammar (Vyakarana), prosody (Chandas), and poetics (alankara 1—19).

3. DANCE AND MUSIC IN THE COURT

In the court there were ladies, who appeared to be the Art of Bharata Natya, Sangīta and Sāhitya in feminine forms. The most prominent among were :—

CHANDRARĒKHA.

She was the greatest dancer of the Court and was formerly at the Court of Vira Venkataraya (Vira Venkatapathiraya 1584—1616 A. D.) who honoured her by bestowing on her many titles. As a mark of her proficiency in dancing, she was granted *birudu vadyas* i.e. musical instruments declaring the titles, and a retinue. She had the privilege of performing the first dance 1-22. She seems to have been the first mistress of Vijayarāghava Nāyaka. She might have probably left the Imperial Court after the death of Venkatapatiraya, in 1616 A. D. and entered Tanjore Court. As there is no reference to this lady, in the works of Raghunātha and his contemporaries, it is presumed that she was attached from the beginning to Vijayarāghava Nayaka, and began to make her appearance in Tanjore Court

after the death of Raghunātha. She seems to be the most favourite of the King, and Kāḷakavi mentions her name at the end of each canto—

1st. Canto verse 129 " Muddu Chandrarēkha Kāntā "

2nd. Canto verse 83 " Muddu Chandrarēkha nāthā "

3rd. Canto verse 88 " Muddu Chandrarēkha madanā "

4th. Canto verse 83 " Sri Muddu Chandrarēkha prēmastēmābhirāma"

The other ladies who performed the various kinds of dances relating to Nāṭyagēyas are the following :—

Name of the Natya.		Name of the Dancer.
Chaupada.	... ...	Rūpavati.
Sabda Chintāmaṇi	....	Champaka (valli)
Jakkiṇi.	... .	Mūrti.
Koravi.	....	Kōmalavalli
Navapada.	... ...	Lōkanēyika.
Dēśi.	... ...	Śaśirēkha.
Durūpada.	... ...	Ratnagiri.
Pēraṇi	....	Bhāgīrathi.

Dances relating to Madana padas, Dūtya and Navaratna were performed by other ladies. (1—23)

In Sangita, both the Mārga and Dēśi styles were highly cultivated. Some ladies played on instruments like Veena, Kinnara, Mukha Veena, Pillangrovi,

Tambura, Swaramandala, Ravanahasta, Udukka, Dande, Chengu and showed their dexterity in handling them. Some other ladies, sang high class Desi or folk music. Dwipadas were sung, Yakshagana music was exhibited by some, while others with Talas sang, Jola, Suvvāla, Dhavala, and Ela. (1—24).

In the Marga style, some ladies delicately brought out all the aspects of Gamaka, Sthayi, Raga and Prabandha. " Such is the exquisite beauty of the dances and perfect mastery of the art that even Vidyadharas, the born dancers from heaven wished to come down to the Court, and join with them in human form." Thus concludas Kalakavi. (1—26)

In the realm of Sāhitya one lady is mentioned,

KRISHNAMAMBA.

Krishnamāmba is such an adept in prosody, that she was able to compose in any vritta or metre selected in no less than 134217726 varieties. She was able to complete any given samasyā (a pada of verse) both in Telugu and Sanskrit. She is the pupil of Kalakavi.—(1—27)

SĀHITYARĀYA PENḌERAMU.

Vijayarāghava was wearing an anklet of gold styled as Sahityaraya penḍara, which is an emblem of his victories, not only on his foes in the battle - field but his foes in literary battle-field. It represented his sway over the Tanjore Sāmrājya, as well as Sāhitya Sāmrājya (the realm of literature). Kālakavi describes this in no less than 6 verses—(72-78)

4. THE ANCESTRY OF VIJAYARAGHAVANAYAKA.

Verse 37–38. In the fourth caste, which is born from the lotus feet of Vishnu, sprung up a race of warrior kings.

39—40. In that race was born Krishna, to whom Timma became the son.

41. Timma was a great king and was known both for his valour and charity.

42 His wife is Bayyamba and to this couple, Chevva was born.

43. Chevva's Charities are many.

(1) He constructed a Prakara and flight of steps to Sreesailam Temple.

(2) In Vriddhachalam Temple, he constructed the Prasada and Mandapa.

(3) In Arunachalam he constructed the Gopura.

(4) In Goparvatamu he made arrangements for the daily worship.

Besides, he constructed many tanks, established gardens, and performed sixteen great gifts. the (Mahādānas.)

44. Chevva is known as China Chevva and his wife is Mūrtimamba. To them Atchutappa is born.

45. Atchuta is a great devotee of Sri-ranga. He constructed the eighth prakara and Gopuras for God Ranganātha. He gave a Simhasana (throne), a bed

(Sayyā) made of gold, a Crown studded with precious stones, and an Abhayahasta. He has instituted *many* dance offerings during Chaitrarathārohanotsava (Spring chariot festival), constructed feeding house, and gardens. In the presence of Ranganātha, he donated many villages, and performed the Tulāpurusha mahādāna.

46—47. Describes the valour of Atchutappa Nayaka.

48. Atchuta's wife is Murtimamba, and to them Raghunatha is born.

49—54. Description of the valour of Raghunatha in defeating Pandya Tundīra and Parasikas.

55. He has written many works established agraharams and temples, and performed all the Danas.

56. Raghunatha's Queen is Kalāvati

57—58. The great qualities of the Queen are described.

59. To Kalāvati and Raghunatha are born Atchuta Ramabhadra and Vijayaraghava.

60. Ramabhadra the eldest is a warrior.

61. He possessed a fine personality. He is a model prince.

62. His brother is Vijayaraghava of great fame.

62—71. The valour and regal qualities of Vijayaraghava are described.

72—78. Description of Sāhityaraya Pendera already referred to

79. On the accession of Vijayaraghava to the throne in the year Srimukha, Saka 1555 (1633 A.D.) he donated the sixteen great gifts.

80. His proverbial feeding of the Brahmins from the four quarters of India, Kaśi in the north, Rāmēś-waram in the South, Madhura in the east, and Dwaraka in the West, is described

81—86. Dedicatory verses or Shashtyantas.

87. Beginning of the story.

All the information contained herein regarding the ancestry and achievements are known from other sources. There are however two important things to be noted—(1) Vijayaraghavanayaka had an elder brother Atchuta Ramabhadra : 2 and that the coronation of the former took place in 1633 A. D. History is silent about Ramabhdra in connection with Atchutaramabhadra's accession.

The date of the work is therefore 1633 A.D, the first year of Vijayaraghava's accession and nothing is known about Kalakavi afterwards. No other work of the poet has come down to us and even this Rajagopalavilasamu was not known so widely as the works in days of Raghunatha.

The geneology given in this work is as under :

Kishna.
|
Timma. ... (Wife Bayyamba)
|
Chevva. ... (also known as China Chevva married Murtimamba)
|
Atchuta. ... (wife Murtimamba.)
|
Raghunatha. ... (wife Kalavati)
|
Atchuta Ramabhadra. — **Vijayaraghava Nayaka.**

From Raghunāthanāyakabhyudayamu by Vijayaraghavanayaka, it is known that Raghunatha had three sons:—(1) Atchuta (2) Atchuta Ramabhadra, and Vijayaraghavanayaka. But Kāḷakavi, who worte the work in 1633 A. D. referred only to Atchuta Ramabhadra, and not to Atchuta, another son of Raghunatha. In two verses Kaḷakavi praises the valour and personality of the former.

Atchyuta might probably have been the eldest son of Raghunātha, as he bears Raghunātha's father's name and as such Vijayaraghava referred to him in his work Raghunathanāyakabhyudayamu. From the above it is presumed that Atchyuta, the first son was not living at the time of the composition of Rajagōpalavilasamu and the second Atchuta Ramabhadra was living. According to Kalakavi, Atchyuta Ramabhadra being the elder brother should have succeeded Raghunātha, but it is the third son, Vijayaraghavanayaka, that succeeded Raghunatha as stated in all the works. The circumstances that led to the accession of Vijayaraghava are not clearly known, and it is presumed that Atchutarāmabhadra might have waived his claim for the throne in favour of Vijayaraghava for reasons not known to us. As there is no reference to any of the victories which Vijayarāghava has won, or to any of the literary compositions which he wrote, nor even to Rangājamma, the most accomplished lady of the court, the work is written undoubtedly in the first year of Vijayaraghava's accession to the Tanjore throne in 1633 A.D.

Vijayarāghavanāyaka, by his versatile literary compositions proved worthy of the Sāradā Dhwaja

which adorned his pada. Like his father, he is both a poet and patron of poets and poetesses, and the following is a list of his works in Telugu.

DRAMAS OF YAKSHAGĀNA TYPE

1. Rājagōpala vilāsamu.
2. Chengamalavalli pariṇayamu
3. Govardhanōddharaṇamu
4. Ratimanmatha vilāsamu
5. Rāsakrīda navanīta chōramu
6. Pārijatā paharanamu
7. Rukmini Kalyāṇamu
8. Rādhāmādhavamu
9. Dhanābhirāmamu
10. Satyabhāmāvivāhamu
11. Ushā parinayamu
12. Dakshina dwāraka sthalavarnanamu
13. Kāliyamardanamu
14. Raghunāthabhyudayamu
15. Pūtanāharamamu
16. Prahlāda charitra
17. Vipranārayaṇa charitra
18. Samudra mathanamu
19. Krishna vilāsamu
20. Mōhinī vilāsamu
21. Jānakī Kalyānamu
22. Praṇayakalahamu
23. Kamsa Vijayamu

DVIPADAS

24. Pādukā sahasramu - a translation of Sri Vedanta Desika's famous work.
25. Gōpika Gītalu } Translations from Sri Bhagavatamu.
26. Bhramara Gītalu }

27. Mōhinī vilāsamu
28. Raghunāthanāyakābhyūdayamu (Chaupada and Rāgada)
29. Phalgunōtsavamu

DANDAKAMU

30. Rājagōpala Dandakamu

Besides the above, he has written many musical compositions like Vinnapamulu, Ēlālu, Daruvulu and sankirtanas.

All the works are enumerated in No. 16, Prahlada Charitra, which is fortunately preserved. Among the above only 6 works have been preserved in the Tanjore Saraswati Mahal Library including Prahlada Charitra. They are 1. Raghunāthābhyudayamu (Nātaka) 2. Raghunatha nāyakā bhyudayamu (Dwipada) 3. Vipranarayana Charitra, 4. Pūtanā haranamu, 5. Kāḷiya mardanamu, 6. Prahlāda Charitra. Among these the first three have been recently published; and the rest await publication.

Poets patronised by Vijayarāghava.

Poet.	Work
1. Chengalva Kalakavi	— Rājagōpālavilasamu. (this publication.) printed:
2. Koneti Dīkshite Chandra	— Vijayaraghava Kalyanamu (Drama) not printed.
3. Purushōttama Dikshita	— Tānjāpurānnadana mahanātaka (Drama) not printed.
4. Kāmarasu Venkatapati Sōmayaje	— Vijayarāghava Chandrikavilasamu not printed.

Poetess	Works
1. Krishnaji	Works not available.
2. Rangajamma.	1. Mannaradasa vilasamu. Prabandha (Unprinted)
	2. Mannarudasa vilāsamu - Drama (Printed)
	3. Usha parinaya (Prabandha) } not printed
	4. Ramayana Sangraha } not printed
	5. Bharata Sangraha: } not printed
	6. Bhagavata Sangraha } not printed

MUSICIANS

The famous Telugu Musician Kshetrayya was honoured by Vijayaraghavanayaka, and padas with Vijayarāghava Mudra are now available.

CONTENTS OF THE WORK.

The work as already stated is in 5 Cantos; and describes the greatness of Dakshina Dwaraka or Mannargudi. But the actual description of the Kshetra is given in the fifth canto. The other four cantos deal with the innumerable sports of Sri Krishna with the eight consorts or Ashta Mahishis. But Kālakavi struck a new path in delineating Sringāra-rasa. He treated the subject from a purely Ālankarika pōint of view, by making them the Nāyikas of Rasabhāva as under.

1st Canto	1. Rukumni	...	Sweeyā
2nd Canto	2. Bhadra	...	Parakeeyā (Jarini)
	3. Lakshna	...	Vāsakasajjikā
3rd Canto	4. Jāmbavati	...	Vipralabdhā
	5. Mitravinda	...	Khandita
	6. Sudanta	...	Virahōtkanthitā
4th Canto	7. Kālindi	...	Prōshita Bhartrikā
	8. Satyabhama	...	Swadhinapatika.

* Bharati Vol. 27, No. 9, Page 291. Vijayaraghavapadamulu, Vidwan T. Kodandaramayya.

From Canto 4, verse 50-79, begins the description fo Dakshina Dwaraka.

Canto 5 relates the story, as to how Champakāranyakshētra came to be known as Dakshina Dwāraka :—

STORY OF CHAMPAKARANYA

In Champakavana, there lived a sage known as Vahnimukha. After the completion of Brahmacharya, he entered the Grihasthaśrama. He had two sons, Gōpraḷaya and Gōbhila. Of them, Gōpraḷaya became an ardent devotee of Vishnu from the beginning.

Even while attending to his daily duties, he was highly devotional, and used to hear the stories of Vishnu very often. After some time, he relinquished all and took to austere penance. The fortitude, and the severity of the penance attracted Sri Maha Vishnu, who appeared before him. Gōpraḷaya's joy knew no bounds when God appeared before him. He prostrated at his feet and praised him in many ways. Sri Maha Vishnu was much pleased with his devotion and asked him his desires. Gōpraḷaya immediately requested him to stay in Champakavana as God Gōpāla for ever, as he lived at Dwaraka. Then Vishnu acceeded to his request and named Champaka Vana as Dakshina Dwāraka. Gōpraḷaya made Champaka vana, a second Dwāraka, by installing God Gōpāla in the Vimāna, once used by well known Rishis like Mārkandēya, Māndavya, Maudgalya, Sanaka and Sananda. The Tīrtha is known as Krishna Tīrtha, and the water that flowed from it is known as Haridrā River. On the West, Gōbhila, his brother constructed a tank known as Vishnu pushkariṇi.

STORY OE KING RAJASEKHARA OF GUJARAT.

Sri Mahavishnu stayed there in the form of Gōpāla, and received Gōpralaya, and Gōbhila after some time in Vaikuntha. The story is found in Agnikalpa...Here Brahma performed penance, and Lakshmi by staying here long, won the hand of Vishnu by her devotion.—(1-22)

A story is then related describing the greatness of River Haridrā :—

In Saurāstra. (Gujarat) there lived a king known as Rājaśēkhara. Once he went out hunting (23-25). After hunting many a wild animal, the king became tired, and wanted food and water (26-37). Fortunately in an āsrama just in front of him, there lived a sage Yagnaśeela, who gave food and water to the king. The King was highly pleased and returned to his capital. After some time, the sage wanted to know whether the king was really grateful to persons who helped him. He immediately took the form of a thief, entered the treasury of King Rajaśēkhara at midnight, and stole away all the contents therein. While he was coming out of the fort with his heavy burden of stolen articles, the guards found him, tied him with ropes and placed him before the King the next day. The king, recognised him as (37-41) the sage that saved him when he went out hunting. But he was so intoxicated with wealth and power that he forgot everything, and after scolding the sage ordered his servant to turn him out of the Capital as a brahmin should not be given capital punishment (41-44). Yagnaseela returned to his āsrama, and from that time the king became insane. He was deposed

from the throne, and after wandering in the forest for some time, happened to go to the asrama of Yagnaseela (45-46).

The sage was moved on seeing the king in such a condition. He took him in, and explained to him that the disease was due to his ingratitude towards Brahmins, who alone could secure for him health, wealth, and prosperity (46-53.) He then took the king to the river Haridra, in this Kshetra, and asked him to bathe in the river. He said that this river was capable of effacing all the sins of the people who plunged in it (54-58.) Immediately after taking a bath in conformity with the holy rites. he became a perfect man, as before. The king then performed all the sixteen Danas. He gave a crore of precious stones to God, and vessels made of five metals. He became a great devotee of Vishnu and returned to his capital 58-61. The efficacy of Astaskhara, and Dwadasaskara are described 62-65. The canto ends with the usual invocatory verses at the end.

This is the origin of Dakshina Dwaraka or Mannargudi as given in Rajagōpālavilasamu. The tank at Mannargudi is still called Gōpralayam reminding us of Gopralayamuni in the work. The temple of Sri Rajagopalaswami was built by Kulotthunga-Chola (1070-1120.). It is stated in the work "Inscriptions of the Madras Presidency" Vol. II. Page 1294 that the Temple was rebuilt by Vijayaraghavanayaka of Tanjore, giving reference to "Tanj Gazr. Vol. I. page 227." as under. But the supplement to Tanjore Gazetter Vol. I Page 239 appended to volume II. clearly states under Mannargudi - Page 277 - Paragraph 1, "The Nayak King who built the

greater part of the Rājāgōpalaswāmi temple was Raghunātha Nayaka." From the works of Vijayaraghava and his contemporaries we know that Vijayaraghava was a great devotee of Rājagōpāla and is known as Mannarudāsa. and works in various literary types relating to Vijayaraghava are styled as "Mannāru dasa Vilasamulu" Both father and son might have renovated the temple of Rajagopalaswami but the fact is not corroborated by literary or inscriptional evidence. The Mannargudi Kshetra must have been of sufficient antiquity as we have still to identify King Raja śēkhara of Gujerat, who first showed to the world the greatness of this shrine. It is stated in the work quoted above (Vol. II Page 294) that it was a Jain centre, and the ancient name of the place was Rājaraja Chaturvedi Mangaḷam. Perhaps it came to be known as Mannārgudi from the time of Tanjore Nayakas who were great devotees of the Deity residing in this kshetra.

* MANNĀRGUDI INSCRIPTIONS

The epigraphs of this ancient place are interesting, as they refer not only to the Chōḷas and Pāṇḍyas but also to the Hoysalas. Tradition also connects the place with the latter who, it is said, had a palace here, the present hamlet of Mēlavāśal being called after its western gate. The Jayaṅkoṇḍanātha and Rājarājēśvara shrines were founded by Rājādhirāja I (1018—53) and the Rājagōpāla temple by Kulōttuṅga Chōḷa 1.

1. I am indebted to Saṅgita Kalāsikhamaṇi Sri K Vasudeva Sastry garu of the Tanjore Palace Library for kindly bringing these to my notice.

I. IN SAIVITE SHRINES.

506. 85 of 1897.—(Grantha and Tamil.) In the front gōpura of the Jayaṅkoṇḍanātha temple, left of entrance a record in the third year of the Hoysala King Vīra-Rāmanāthadēva. Records gifts of land. [Vīra Rāmanātha was the younger brother of Narasimha III (1254—91) and son of Vīra Sōmēśvara (1234—52) who was left in charge of the southern half of the Hoysala Empire.]

507. 86 of 1897.—(Grantha and Tamil.) On the south wall of the central shrine of the same temple. The name of the king is indistinct. Records gift of land.

508. 87 of 1897.—(Tamil.) On the north wall of the same shrine. A record in the eighth year of the Pāṇḍya king Kō-Māravarman Parākrama-Pāṇḍyadēva. (Unidentified.) Records gift of land.

509. 88 of 1897.—(Tamil.) On the north wall of the maṇṭapa in front of the same shrine. Records description of boundaries.

510. 89 of 1897.—(Tamil.) On the east wall of the same mantapa right of entrance. A record in the twelfth year. Provides for the payment of certain dues on arecanuts.

511. 90 of 1897.—(Tamil.) On the same wall, left of entrance. A record in the twelfth year of the Pāṇḍya king Kō-Jaṭāvarman *alias* Sundara-Pāṇḍyadēva II (1276—90). Provides for the payment of certain dues on pepper and cloths. (See *Ep. Ind.*, Vol. VI, p. 311, where Dr. Kielhorn discusses the date.) He points out that the *tithi* is not quite right and arrives at the date Friday, 12th September 1287. As Diwan Bahadur

Swamikannu Pillai has discovered another king of this name who came to the throne in 1270, the present king should be termed the *third* of his name and not the second.]

512. 91 of 1897.—(Tamil.) On the south wall of the central shrine of the Aṇṇāmalainātha temple. An incomplete record in the twenty-second year of the Chōḷa king Tribhuvanachakravartin Rājēndra-Chōḷa-eēva III, corresponding to Sunday, 8th may, A D. 1267. *Ep. Ind.*, Vol, VII, p. 177. The temple is said to have been in Sārigai Kōṭṭai, a hamlet west of Rajādhirājachaturvēdimangalam.

513. 92 of 1897.—(Tamil.) On the same wall Records in the thirty-second year of a certain king a sale of land.

514. 93. 1897.—(Grantha and Tamil.) On the same wall. A record of the Chōḷa King Parakēsarivarman *alias* Rājēndra-Chōla (1011—43). Records gift of land.

515. 94 of 1897.—(Tamil.) On the north wall of the same shrine. Records gift of land.

516. 95 of 1897.—(Tamil.) On the north wall of the maṇṭapa in front of the same shrine. A record in the the nineteenth year of the Pāṇḍya king Rājakésarivarman *alias* Vīra-Pāṇḍyadeva. Resembles Nos. 510 and 511. [The combination of a Chōḷa title with Pāṇḍyan king is very anomalous. Was he the Koṅgu Pāṇḍya who ruled from 1265 to 1265? See Cb. 196 and 197.]

517. 96 of 1897.—(Tamil.) On the north wall of the central shrine of the Kailāśanāthasvāmin temple. A record in the twenty second year of the Chōḷa king

Tribhuvanachakravartin Rājarājadēva. Records a private agreement. [Which is the Rājarāja referred to here ?]

518. 97 of 1897.—(Tamil.) On the same wall. A record in the twenty-sixth year of the Hoysaḷa king Vīra-Sōmēśvaradéva (the father Vīra Ramanātha and Narasiṁha III, who conquered the Chōḷa country about 1252 and founded Vikramapura there). Records gift of land to an image of the goddess, set up by Mahāpradhanin Kampaya-Daṇḍanāyaka.

519. 98 of 1897.—(Tamil.) On the west and south walls of the same shrine. A record in the twenty-second year of the Chōḷa king Tribhuvanachakravartin Rājarajadeva (III ?). Records a private agreement.

520. 99 of 1897.—(Tamil.) On the north wall of the same shrine. An incomplete record in the twenty-second year of the Chōḷa king Tribhuvanachakrav-vartin Rājarajadeva (III ?).

521. 100 of 1897.—(Tamil.) On the south wall of the same shrine. A record of the Pāṇḍya king Kōē Māravarman Parākrama Pāndyadeva the date of which is indistinct. Records gift of land.

522. 101 of 1897.—(Tamil.) On the same wall. A record in the eighth year of the king whose name is doubtful. Records gift of land.

2. IN THE TEMPLE OF SRI RĀJAGŌPĀLASWAMI.

523. 102 of 1897.—(Tamil.) In the third gōpura in front of the Rājagōpāla Perumāḷ temple. A record in the twelfth year of Tribhuvanachakravartin Kōnērimēlkoṇḍān. Records gift of land.

524. 103 of 1897.—(Tamil.) On the north wall of the central shrine in the same temple. A damaged record in the forty-eighth year of the Chōḷa king Kō-Rājakēsarivarman *alias* Kolōttuṅga Chōḷadēva (I).

525. 104 of 1897.—(Tamil.) On the north, west and south walls of the same shrine. A record in the twenty-second year of the Chōḷa king Tribhuvana-kravartin Rājarājadēva. Records a private agreement.

526. 105 of 1897.—(Tamil.) On the west and south walls of the same shrine. A record in the twenty-first year of the Chōḷa king Tribhuvanachakravartin Rājēndra-Chōḷadēva (III). Records gift of land. The date corresponded to Wednesday, 30th June, A.D. 1266. *Ep. Ind.*, Vvl. VII, pp. 176-7.

527. 106 of 1897.—(Tamil.) On the south wall of the second prākāra of the same temple. Records gift of land.

528. 107 of 1897.—(Tamil) On the west wall of the same prākāra. A fragmentary record in S. 1499, expired,

529. 108 of 1897.—(Tamil) On the north wall of the same prākāra. Mention Achyutappa-Nāyaka; a fragmentary record.

530. 109 of 1897.—(Tamil) In the cellar of the same temple. A record of the Pāṇḍya king Tribhuvana-chakravartin Sundara Pāṇḍyadēva (unidentified) "who took every country." Records gift of land.

It is clear from these records that the place was called Rajadhiraja Chaturvedimangalam in Chola days and came to be called Mannargudi in the days of the Nayaks.

THE SANSKRIT ORIGINAL

Though Kālakavi states in verse of 5th Canto that the story of Dakshina Dwaraka is related in Agni kalpa, yet the same is found in Brahmanda purāṇa under the name of "Champaka ranyakshetra māhatmaya" Copies of the work are available both in Tanjore palace Library and the Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras; and from a perusal of the contents of the Sanskrit work with the printed Telugu Text, it is evident, that this particular work might have formed the basis of the story enumerated by Kalakavi in the 5th Canto of the work. As the Sanskrit work is not well known up till now, and not available in print, it is given as an appendix to the work both in Telugu and Devanagari Scripts for the benefit of Telugu as well as non-Telugu Research Scholars.

GENERAL ESTIMATE OF THE WORK.

The work contains (1-129, 2-84, 3-88, 4-83, 5-76). 451 verses with only four prose passages. Kālakavi is a poet of rare merit, and his handling of vrittas is almost unequalled. The style of the work is free from long Sanskrit compounds and the melliflous flow of the verses enchants the reader. It is certainly one of the best prabandhas in the Southern School of Telugu-literature, and its merits were not known since it was not available to scholars in print.

Another important feature of the work is that it is free from the descriptions of an amorous nature bordering on obscenity; with which the Prabandhas of this School are often charged. The conversations are natural and the poet does not employ poetic conceits

for the effects. This reminds us of the beautiful pen pictures of situations in the Famous Amaruśataka in Sanskrit.

It is indeed a matter of sincere gratification that this work is now brought out by the Saraswati Mahal Library under the Madras Government Oriental Series. It remains for me now to thank firstly the Madras University authorities for permitting me to introduce this work into the literary world, and secondly Sri S. Gopalan, Secretary of the Library for his keen interest in the publication of the work. Lastly I have to make mention of my son Pandit N. S. Sundareswara Rao for having gone through the proofs.

Madras.
7-7-1951.

N. VENKATA RAO,
Head of the Department of Telugu,
University of Madras.

పీఠిక

——:o:——

మదరాసు రాష్ట్రీయ ప్రభుత్వమువారి సమాదరణమున తంజావూరిసరస్వతీభవన భాండాగారమునుండి ముద్రించుటకునిర్ణీతములైన గ్రంథములలో రాజగోపాలవిలాస మొకటి. ఇది యొక ప్రబంధము. విజయరాఘవనాయకుని కంకితముగా చెంగల్వ కాళయ యను కవి రచించినది. తంజావూరి పుస్తక భాండాగారమునతప్ప మఱెచ్చటను దీనికి వేఱుప్రతి కానరాలేదు. అచ్చట నున్నవాని వివరణములివి.

——: తాళపత్ర ప్రతులు :——

సంఖ్య 222 రాజగోపాలవిలాసము. (కాళయ)

M 256; S–18 × 1¼; L–52. 11. 6. G. 1300

గ్రంథప్రారంభము సరిగ నున్నదిగాని గ్రంథాంతమునగద్యమందు సీసపద్యము లోపించినది.

సంపూర్ణము. వ్రాఁత చక్కనిది–5 ఆశ్వాసమున యాఱవపత్రమున సగముభాగము మాత్రము కలదు. అదితప్ప గ్రంథపాతము కన్పట్టదు. శైథిల్యము స్వల్పము.

223 – M 257 16 × 1½ 50 ఆద్యంతముల కొంత భాగము లేదు.

224 – M 398 18 × 1¼ 18 ఇందు విజయరాఘవుని వంశము మాత్రము వర్ణితము.

విజయరాఘవ వంశావళి

ప్రస్తుతము ముద్రితమగు గ్రంథము పైమూటి ననుసరించినది– గ్రంథావతారికలో విజయరాఘవనాయకుని వంశమును

గూర్చి, యాతని వైదుష్యమును గూర్చి విపులముగ నుండుటచే చాలకాలము క్రిందటనే, యీభాగమును వేఱుచేసి, "విజయరాఘవ వంశావళి" యని నామకరణము చేసినట్లున్నది. ఇప్పటికి పదునాలేండ్లక్రిందట "తంజాపురాంధ్ర వాఙ్మయము"[1] గూర్చి వ్రాసినపు డాంధ్రసాహిత్య పరిషత్తున నేనాప్రతి నుపయోగించితిని- కాని యిది గ్రంథభాగమే గాని వేఱుకాదు. పై తాళపత్ర ప్రతులలో వ్రాయసకాని పేరుగాని వ్రాసినకాలముకాని తెలుపఁబడియుండలేదు. గ్రంథాంతమునపద్యములలోని స్వల్పలోపములు తప్ప ప్రతులన్నియు బాగుగనేయున్నవి- లేఖక దోషములున్నను వ్రాఁత స్ఫుటముగ నున్నది- ఇది గ్రంథమాతృకా వివరణము.

"రాజగోపాలవిలాసము" అను నీ ప్రబంధము, తంజాపూరి నాయకరాజును, మహాప్రసిద్ధుఁడును నగు రఘునాథనాయకుని పుత్రుఁడగు విజయరాఘవనాయకుని కంకితముగా చెంగల్వ కాళయ కవిచే రచింపఁబడినది- ఈ కాళకవి తన్నుగూర్చి యీ ప్రబంధమున (1-29) నిట్లుచెప్పినాఁడు.

సీ. శ్రీవత్స గోత్రుండు శ్రీకరపాకనాఁ
టార్వేల బంధుజనాతిశాయి
కాళయమంత్రి పుంగవునకు గంగమాం
బకు నుదయించు తపః ఫలంబు
రణరంగగంధవారణ బిరుదాంకిత
స్వకులజ శ్రీకంఠ సచివమౌళి
పార్వతీ పరిణయ ప్రముఖప్రబంధని
బంధధురంధరప్రౌఢ పణితి

1. చూడుఁడు. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు రజతోత్సవసంచిక. 1936 పుటలు. 150-164

గీ. ధైన చెంగల్వ వేంకటయ్యయును రావి
నూతల తిరుమలయ్య తనూజకృష్ణ
మాంబ మనుగన్ననిధి కాళహస్తి గిరిశ
కలితలలితోక్తి భారవి కాళసుకవి.

పై పద్యమువలన నితఁడు పాకనాఁటి యార్వేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడనియు, తాత కాళయమంత్రి, పితామహి గంగ మాంబయనియు, తండ్రి వెంకటయ్యయనియు, తల్లి కృష్ణమాంబ యనియుఁ దెలియుచున్నది. మఱియు నితనితండ్రి రణరంగ గంధ వారణ బిరుదాంకుఁడగు శ్రీకంఠునకు మంత్రియనియు, నాతఁడు పార్వతీపరిణయమను ప్రబంధమును రచించెననియు, తల్లి రావి నూతుల తిరుమలయ్యతనూజ యనియు, నితడు శ్రీకాళహస్తీశ్వరుని ప్రసాదమున కవితాసిద్ధిఁ బడసిన వాఁడనియుగూడ స్పష్టపడుచున్నది.

ప్రస్తుత మీతని తండ్రి రచించిన పార్వతీ పరిణయము లభ్యముకాదు. కాని యీతడు కవివంశములోనివాఁడేయని చెప్పనొప్పును. ఈతఁడు విజయరాఘవనాయకుని తండ్రియగు రఘునాథ నాయకునికాలమునుండి యున్నట్లుగ నాతరువాతి పద్యమువలన తెలియుచున్నది.

సీ. ఘటికాశతగ్రంథ ఘటనోత్కట నవీన
పాండిత్యగరిమలు భళియనంగ
నోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యాది కోద్దామరసగర్భ
సందర్భమానని సన్నుతింప

మాకందమంజరీమధురఝరీమాధుర్య
రచనావిశేషమహారాయనంగ
పరిహృతేతరయుక్తిభాగనూతనకథా
చాతుర్యధుర్యత సంస్తుతింప
గీ. అయ్యదినముల రామ భద్రాంబవారు
నేఁడు కృష్ణాజి కవితచే నేర్పుమెఱసి
వినికిసేయుటలెల్ల మీా ఘనతఁగాదె
కవివినుతచర్య! చెంగల్వకాళనార్య!

రామభద్రాంబ, సంస్కృత సాహిత్యసామ్రాజ్యభద్రాసనాసీన యని ప్రసిద్ధికెక్కిన విదుషీమణి. ఈమె సంస్కృతమున రఘునాథనాయకాభ్యుదయమహాకావ్యము రచియించినది. ఈమెకు తెలుఁగుకవిత నేర్పినది కాళకవియేయని పై దానివలనఁ దెలియుచున్నది. కృష్ణాంబయను కవయిత్రి, విజయరాఘవనాయకుని కాలమున, నాస్థానములోనుండినట్లుగ నీగ్రంథమున(1-27) తెలుపఁబడియున్నది. ఈమె ఛందశ్శాస్త్రమున, సమస్యాపూరణమున, సంస్కృతాంధ్రకవితల నిపుణురాలని కాళకవియే చెప్పినాఁడు

సీ. ప్రస్తారసంఖ్యను పదుమూఁడుకోటులు
నలువదిరెండు లక్షలు పదేను
వేలు నేఁబ్దాఱును వింశతియును నాఱు
వృత్తంబులందు నీవృత్తములకు
నీవర్ణన సమస్యనీవు గూర్పు మటన్న
నావృత్తమున సమస్యను రచించి
యాఁదుకు శ్లోకంబు లాశువుగాఁ జెప్ప
నవి తెనుంగునను పద్యములు చేసి

గీ. యిరువదాఱును ఛందంబులెఱిఁగియిట్లు
కవితఁ జెప్పిన వార లీభువిని గలరె
ననుచు నందఱు వినుతింప ఘనతఁ గాంచె
కీర్తనీయగుణాలంబ కృష్ణమాంబ.

పై శిష్యురాంధ్ర సామర్థ్యము వర్ణించుచు, స్వోత్కర్ష యనిపించుకొనకుండ, తనసామర్థ్యమునే వ్యక్తపఱచినాఁడు కాళకవి. ఈతఁడు

1. ఘటికాశతగ్రంథ ఘటనుఁడు- గడియకు నూఱుపద్యములు చెప్పు సామర్థ్యముగలవాఁడు. అనఁగా ఆశుకవిత్వమున ప్రవీణుఁడు.

2. శిష్ట నిరోష్ఠ్యాది నియమములతో కవిత (ప ఫ బ భ మ వర్ణములను విడుచుట) చెప్పువాఁడు. అనఁగా చిత్రకవిత్వమున నిపుణుఁడు

3. మాకందమంజరీమధురఝరీమాధుర్య రచనచేయఁగలవాడు- అనఁగా మధురకవితలో నాఱితేఱినవాఁడు.

4. పరిహృతేతరయుక్తిభాగ నూతనకథాకథకుఁడు- ఇతరుల మాటలుగైకొనక, క్రొత్తగా కథావస్తు నిర్మాణముచేయఁగలవాఁడు. అనఁగా 'విస్తర' కవితావిశారదుఁడు. కాబట్టి కాళయ చతుర్విధకవితా విశారదుఁడని చెప్పనొప్పును.

ఇంకనీతఁడు సంస్కృతాంధ్రకవనమున, ఛందశ్శాస్త్రమున సంపూర్ణప్రజ్ఞ గలవాఁడని రెండవపద్యమే చెప్పుచున్నది. కాని

యే కారణముచేతనో నీతఁడు, రసికవతంసుఁడును. రాజకవీంద్రుఁడు నగు రఘునాథనాయకుని యాస్థానమున ప్రసిద్ధికెక్క లేదు.

ఉ. భూనుతకీర్తులైన కవిపుంగవులందఱు మెచ్చనిచ్చలున్
తేనియసోనలై కసటుఁ దేఱిన చక్కెరపానకంబులై
వీనులవిందులై రసికవేద్యములై యలవాగ్వధూటికిన్. గానుకలైన"

యీతనికవిత రఘునాథు నాకర్షింప వలసినదే. దీనికి, కాళకవి తొలుత నుండి విజయరాఘవనాయకునే యాశ్రయింపఁగా, క్రమక్రమముగా, కాళకవి ప్రతిభగుర్తించి యాతని కేవలకవిగానే గాక స్నేహితునిగా సంభావించి, విజయరాఘవనాయకుఁడు గౌరవించుచుండ.నాతఁడురఘునాథనాయకుని యాస్థానకవిపదమునకుఁ బ్రయత్నముచేయు నావశ్యకత లేకపోవుటయే కారణముగాఁ గన్పట్టుచున్నది విజయరాఘవనాయకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినతోడనే గ్రంథమాతనికి కృతినొసంగుటకూడ పైయంశమును బలపఱుచుచున్నది. మఱియును రాజైన విజయరాఘవనాయకుఁడు తనయింటికి తనభార్యలతోఁగూడవచ్చి విందారగించి, యింటివారలనందఱను ననేకవిధముల గౌరవించెనని చెప్పిన యీక్రింది సందర్భమును బట్టి, వారిరువురికెంత యన్యోన్యగౌరవ స్నేహబాంధవము లుండెడివో గ్రహింపవచ్చును.

విజయరాఘవనాయకుఁడు గ్రంథమంకితముగోరుచు నిట్లు చెప్పినాఁడు

మ. పదియాఱ్వన్నె పసిండికిన్ వలపుపైపైఁజెందు చందంబునన్
చదురుల్ మీఱుభవత్ప్రబంధముల నిచ్చల్ దక్షిణ ద్వారకా

సదనాస్థాన కథానుషంగములచే సంభావ్యమై మించె నేఁ
డది మాకంకిత మీవొనర్పుమని యాహ్లాదంబు సంధిల్లఁగన్.

సీ. అల సహ్యజాతటి నగ్రహారంబులు
బహురేకమించు నుంబళికయూళ్లు
బంగారు వనుసుల పచ్చల పల్లకి
పసిఁడికొమ్ముల కట్లభద్రకరులు
పడివాగె తేజీలు బంగారుకాళాంజి
హడపంబు చామరల్ హంసకంబు
తరమైన చౌకట్లు తారహారంబులు
నంగుళీయాది రాజార్హభూష

గీ. తెలిమి నపరంజి హరివాణములును గిండ్లు
పెట్టెలకొలంది జాలెలు మట్టుమీఱి
.......................ఘనత
కనుగుణంబుగ దయచేసి యపుడు మఱియు

క. కేళాకూళుల సజ్జల
కేళీవనములను మించు గృహరాజంబున్
శ్రీలెసఁగ నొసఁగి లోకులు
మేలని కొనియాడ కరుణ మీఱఁగనంతన్.

గీ. విందునకుఁ దాము గఱితలు వేడ్కవచ్చి
వరుస సొమ్ములు తమయింటి వారికొసఁగి
యాత్మజులకెల్ల చతురంత యానములను
మహితభూషణములు బహుమతులు సేయ "

పై పద్యములవలన కాళకవి నెంతఁగ గౌరవించినది మనకు తెలియవచ్చును. కాళకవిని కవిగా నెంచక, రాజకవిగా నెంచి యాతనికి వివిధరాజ చిహ్నములనొసఁగి విజయరాఘవుఁడు సమ్మానించెనని యాశ్వాసాంతగద్యవలన నెఱుకపడుచున్నది. "ఇతి శ్రీమత్కాళహస్తీశ్వరకరుణాకటాక్ష లబ్ధ సిద్ధ సారస్వత నయ చెంగల్వ వేంకటార్యతనయ, విజయరాఘవభూపప్రసాదాసాదిత వివిధరాజచిహ్నచిహ్నితభాగధేయ కాళయనామధేయ ప్రణీతంబైన రాజగోపాలవిలాసంబను మహాప్రబంధంబునందు ప్రథమాశ్వాసము."

కాళయ ప్రతిభావంతుఁడైన సుకవి. బంగారమునకుఁ బరిమళ మబ్బినట్లుగా, నీతనికి విద్వత్కవిరాజగు విజయరాఘవనాయకుని స్నేహబాంధవము సమకూడినది. ఈ రాజగోపాల విలాస మొకటి తప్పతక్కిన యీతనికృతు లేవియు కానరాలేదు. అయిన కాళయ కవితావైశద్యమును ప్రకటించుటకు నీప్రబంధ మొక్కటియే చాలును. ఈ విషయమును గూర్చి విస్తరించుటకు ముందు, కృతి పతియగు విజయరాఘవనాయకుని గూర్చి మనము తెలిసికొనఁ దగును.

రాజగోపాలవిలాసమున ప్రథమాశ్వాసమున కృత్యవతరణికలో రమారమి యేబది పద్యములలో విజయరాఘవనాయకుని యుదంతమంతయు వివరింపఁబడినది. ఆతని పూర్వులసంతతి సంగ్రహముగను, తక్కిన కృతిభర్తృసంగతి సవిస్తరముగను నందు వర్ణితమైనది. ఈ భాగమునే 'విజయరాఘవ వంశావళి' యని వేఱుచేసి వ్రాసినట్లు మున్ను తెలిపియుంటిని, దీనివివరణము,

—: విజయరాఘవనాయకుని చరిత్ర :—

శ్రీహరిపాదపద్మమున నాల్గవజాతి ప్రభవించెను. ఆజాతిలో కొందఱు రాజచంద్రు లుదయించిరి వారిలో కృష్ణరాజను నాతఁడు మొదటివాఁడు. అతనికితిమ్మరాజు జన్మించెను. తిమ్మరాజు గుణాతిశయముచే శ్రీహరియే మానవునిగా నవతరించినట్లు ప్రఖ్యాతిగాంచెను. అతనిభార్య బయ్యాంబ. వారలకు మహాప్రసిద్ధుఁడు చెవ్వనృపతి కొమారుఁడయ్యెను ఆతఁడు శ్రీశైలమునకు సోపానపంక్తికట్టించి, ప్రాకారమును నిర్మించెను. వృద్ధాచలమున ప్రాసాద మండపములుగట్టించి గ్రామముల నాక్షేత్రపతికి దానమిచ్చెను. అరుణాచలమున దేవాలయమునకు గోపురముకట్టించెను. వృషభగిరియందు పూజాదికము లేర్పాటుచేయించెను. చెఱువులు త్రవ్వించి, షోడశమహాదానములు కావించెను. ఈతనిని చినచెవ్వప్పయని యందురు. చినచెవ్వప్ప మూర్తిమాంబను పెండ్లియాడి యామెవలన అచ్చ్యుతప్పనాయకుఁడను పుత్త్రునిఁ బడసెను.

అచ్చ్యుతప్పనాయకుఁడు శ్రీరంగనాథస్వామికి సింహాసనము ప్రణవమయమైన బంగారుసెజ్జ, రత్నాంగద కిరీటరాజము, అభయహస్తము నర్పించుటయేగాక దేవళమునకు నెనిమిదవ ప్రాకారమును గోపురమును, నన్నశాలయును కట్టించెను. ప్రాకారములలో నారామములు నిలిపి, చైత్రరథారోహణోత్సవము జరిపించు నేర్పాటుచేసెను. అచటనున్న యర్చకకోటి కగ్రహారములిచ్చి, వివిధనాట్యసేవ, నివేదనములు ప్రతిదినము జరుగు కట్టడఁగావించెను. శ్రీరంగపతి సన్నిధానమునముత్యాలతో తులాపురుష దానమును గావించెను. ఈతఁడు భక్తిపరుఁడేకాక పరాక్రమవంతుఁడని సమర నిశ్శంకుఁడని కీర్తిఁగొనెను.

ఇట్టి యచ్యుతనాయకునికి మూర్తిమాంబకు రఘునాథ నాయకుఁడు జన్మించెను. రణము పెండ్లి చవికెగా భావించినమహా వీరుఁడు రఘునాథుఁడు. అతడు పాండ్య, తుండీర, చేర, పారసీక, ఆంధ్రదేశరాజుల నందఱనుజయించి, విజయలక్ష్మిని వరించెను. అతఁ డపజయమన నెఱుఁగఁడు. ఈతఁడు రణరంగధీరుఁడై ననుశత్రు రాజులు వెనుకనుకుఁ దగ్గినవారిని సంరక్షించి, వెన్నాడక యుండు నుదారుఁడు. ఈతని యేనుగుల శాలలో, వింధ్యసింహళపు టేను గులు, గుఱ్ఱాలశాలలో. శక, సింధు భాహ్లీకదేశపు గుఱ్ఱములు నుండెడివి. భాండాగారములో కోట్లసంఖ్యకుమించు నవరత్న మయ కాంచనాభరణములు, ప్రకాశించెడివి నగరిలో మెఱపు దీగెలఁ బోలిన మెలతలు, మెలఁగెడివారు. ఇవియన్నియు శత్రురా జుల కానుకలు. ఈతఁడు జయించినవీరులకు లెక్కలేదు. వైరి రాజుల శిరస్సులను పాషాణములతో నీతఁడు కావేరీనది కానకట్ట గట్టినాఁడనవచ్చును. క్రతువులు మెచ్చంగఁ దగిన సత్క్రతువులు. ధరా దేవికి హారములనఁదగు నగ్రహారములు, సకలదేవాలయ ప్రతిష్ఠలు సర్వవిధములైన దానములను చేసి రఘునాథనాయకుఁడు రాజ్య మేలెను.

రఘునాథరాయుని భార్య కళావతి. ఆమె పరమపతివ్రత. వారికి, అచ్యుతరామభద్రుఁడని విజయరాఘవనాయకుఁడని యిరు వురు కుమారులుగలిగిరి. అందు పెద్దవాఁడగు రామభద్రుఁడు మహావీరుఁడు. అతని నిలువెల్ల కరుణ. ఆతనిపలుకులు నీతిప్రచార ములు. తలఁపులు ధర్మమునకు పుట్టినిండ్లు. చూపులు దాక్షిణ్యాసంకేత ములు. ఆతఁడు మన్మథునివంటి సుందరుఁడు. అతనిసోదరుఁడే విజయరాఘవనాయకుఁడు. ఇతఁడే కృతిభర్త.

ఈతఁడు మహాపరాక్రమశాలి. శత్రురాజుల నిగూఢతంత్రంబులెఱుఁగు నింగితజ్ఞత, వైరిరాజభూతములను నిగ్రహించు శక్తి, పరిపంథివర్గమును స్తంభింపఁజేయు మగఁటిమి, పరరాజులను జంత్రపుబొమ్మలవలె నాడించుబుద్ధిసూక్ష్మత, యితనియందు మూర్తీభవించియుండెను. ఒకనాఁడే యైదారు యోజనములు మేరదాడివెడలి తిరిగివచ్చు దండితనము, ఒకగుఱ్ఱముపైనుండి వేఱొకగుఱ్ఱముపైకి నెగురులాఘవము, మావంతు నెదిరించి యేనుగుపైకి నెగిరి దానినదలించు భుజశక్తి, ఎట్టిశూరునైన నెదుర్కొని, వానిమర్మములు నాఁటునట్లు సూటిగా కత్తిమీటు చాకచక్యము నితనియందే కన్పట్టును.

—: సాహిత్యరాయపెండేరము :—

ఈతని కాలికి 'సాహిత్యరాయ పెండేరము' అను బిరుదందె కలదు. అది, వైడూర్యములతోను, పద్మరాగములతోను, ముత్యములతోను, నీలములతోను కూర్పఁబడి సామంతరాజులు మ్రొక్కుచున్నప్పుడు వారికిరీటముల కాంతు లీగండపెండేరమున కుపచారము సమకూర్చుచున్నట్లు మెఱయుచుండెడిది. సభయందు, జరుగు తర్కవ్యాకరణమీమాంసాచర్చలు, నవ్యకావ్యసాహితీనైపుణ్య ప్రదర్శనములు, లక్ష్యలక్షణగ్రంధసమన్వయచాతుర్యములు, చమత్కారభాషాగోష్ఠివినోదములు నీగండపెండేరమున కుపచారముచేయుచున్నట్లు కన్పట్టెడిది. ఈ పెండేరనినాదము బిరుదవాద్యములనాదమున కుత్కర్ష గలిగించుచు, విద్యావిషయకసందేహములు గలిగినప్పుడు రాద్ధాంతనినదమును ప్రకటించుచు సకలవిద్యాసామ్రాజ్యసింహాసన మెక్కినట్లు విలసిల్లుచుండెను. మఱియు నీపెండేరమున నాతఁడు జయించినరాజులు బొమ్మలై వ్రేలుచుండిరి.

—: శారదాధ్వజము :—

ఈతఁడు 'విజయరాఘవవిలాసంబున' విద్యాగోష్ఠి నున్నప్పుడు, పైపెంజరముగాక. యాతనిమ్రోల "శారదాధ్వజము" నొప్పుచుండును ఒక్కయెడ చీనిచక్కెర పానకమువలె మధురమై, వేఱొకయెడ విరజాజి పూవుదండవలె పరిమళయుక్తమై, మఱియొక్కచోట మలయమారుతమువలె చల్లనై, యింకొకయెడ, నిండువెన్నెలవలె నిరతిశయాహ్లాదకారియై వెలయునట్లు కవితచెప్పఁగల చాతుర్యము విజయరాఘవనాయకునికే కలదని, తనహస్తముచే నీధ్వజము చాటుచుండును.

"పద్యమునవనవోన్మేషమై వెలయవలెను. వాక్యవైఖరులలంకారానుసారులు కావలెను. శబ్దము పాణినీయవ్యాకరణప్రామాణ్యమై యుండవలెను. కర్పూరమువలె కవితాసందర్భము చప్పన గుబాళింపవలెను" అని శారదాధ్వజము చాటుచుండెడిది.

విజయరాఘవనాయకుని సాహిత్యగోష్ఠిలో, పసిఁడి తీవలఁ బొలిన పడఁతులు "పాండ్యమండల విభాళా" యంచు గైవారము చేసెడివారు. భరతసంగీతసాహితీవిద్యలు భామాస్వరూపములు దాల్చెనో యనునట్లు, తమతమబిరుదు వాద్యములు, చిహ్నములు వెలయఁగా తారుణ్యవతులగు తరుణులందు తన రారుచుండిరి. వారిలో నాటకత్తెలు పాటకత్తెలు నుండిరి. ఆటకత్తెలలో

చంద్రరేఖ

యను నామె యగ్రస్థానమధిష్ఠించినది. ఈమె విజయనగర సామ్రాజ్యాధీశుఁడగు వీరవేంకటరాయపృథ్వీమహేంద్రునివలన బహువిధబిరుదగౌరవముల నందిన నట్టువరాలు. ఈమె

కాక నీ క్రింద నుదాహరింపఁబడిన నాట్యకర్త్రులాసభయందెన్నిక గన్నవారు. వారొక్కొక్క నాట్యమున ప్రత్యేకవిశిష్టత గడించినారు.

రూపవతి	– చౌ పదములు	నాట్యము
చంపకవల్లి	– శబ్దచూడామణి	,,
మూర్తి	– జక్కిణి	,,
కోమలవల్లి	– కొరవంజి	,,
లోకనాయక	– నవపదములు	,,
శశిరేఖ	– దేశి	,,
రత్నగిరి	– దరుపదములు	,,
భాగీరథి	– పేరణి	,,

ఇంకను, మదనపదములు, దూత్యము, నవరత్నమాలికలు మున్నగువాని నితరు లభినయించెడివారు. అన్నియును శాస్త్రోక్తముగా నభినేయములగుచు, వారి నాట్యకళా నైపుణ్యమును, సువ్యక్తము గావించెడివి.

సంగీతమును నీవిధముగనే పాటకర్త్రులు ప్రపంచించిరి. ఒక భామ వీణె, ఒక లేమ కిన్నర, నొకముదిత ముఖవీణె నొక కొమ్మ పిల్లనగ్రోవి, ఒక ధవళాక్షి తంబురా, ఒక సారసాక్షి స్వరమండలము చేకొని, వానిపై సంగీతము వినిపించిరి. ద్విపదలొక తెఱవ, త్రప్పసంగ మొకతన్వి, యక్షగానమొక యతివ, జోలసువ్వాలలొక సుందరి, ధవళంబులొక తరుణి, ఏల లొక యించుబోణి- దండె మీటులతో, రావణహస్తములతో, తాళములతో, చెంగులతో సకలహృదయ ద్రవీకరణకారణలై సకల సభాహ్లాదకారిణులై జంత్రగాత్రముల గాంధర్వవిద్య వినిపించిరి.

కేవల శాస్త్రీయమార్గమున నొక కీరవాణి, స్థాయిగమకము రక్తి గడలుకొన, రాగాలాపన చేసెను. ఇక తక్కిన వెలఁదులు వాద్యములతో విద్యద్వల్లులవలె గోష్ఠి సాగించునప్పుడు, ఆకాశమునుండి విద్యాధరులు, తాగును రమణీవేషములు ధరించి యీ విద్యలు నేర్చుటకై భూమికివచ్చిరోయని భ్రాంతి గలిగించిరి. ఆసభయందే కృష్ణమాంబ తన కవితాచాతుర్యమును చూపి, యందఱ నాశ్చర్యమనస్కులుగఁ జేసెడిది.

విజయరాఘవనాయకుఁడిట్టి విద్యాగోష్ఠియందు నిమగ్నుఁడైనను, నిరంతరదానశీలియై ప్రజలనేమఱక పోషించుచుండెను. కాశీనుండి, రామేశ్వరమువఱకును, ద్వారకనుండి దక్షిణతీరము వఱకును, నీతని యన్నదానమును వినుతింపని బ్రాహ్మణులు లేరు. ప్రతిదిన మేఁబదివేలమందికి నన్నదాన మొసఁగెడు మహాదాత.[1]

ఆతఁడు, శా. శ. 1555 నకు సరియగు శ్రీముఖ సంవత్సర శ్రావణశుద్ధ ద్వాదశీ, సౌమ్యవారమున, దక్షిణద్వారమున కృష్ణతీర్థమున స్నానముచేసి, సంకల్పపూర్వకముగా షోడశ మహాదానములుచేసి, బ్రాహ్మణులకు నగ్రహారాదికము లొసంగెను. ఇది క్రీ. శ. 1633 సంవత్సరము. ఈనాఁడే విజయరాఘవుని రాజ్యారోహణ దినము. ఇట్టి మహావిద్వత్కవిరాజచంద్రునికి, కాళయకవి తన గ్రంథమును పై సభయందు నంకితముగావించెను. పైసి పేర్కొనిన కాలమే యీకృతి రచనాకాలమని యూహింపవచ్చును. అట్లయిననిది విజయరాఘవనాయకుని రాజ్యారంభవత్సరముననే వెలసెఁది. విజయరాఘవనాయకుఁడు నలువ

---

1. ఇప్పటికి నన్నదానములకు ప్రసిద్ధికెక్కిన యిండ్లకుగాని సత్రములకు గాని "తంజావూరు సత్రములు" అనిపేరు వాడుకలోనున్నది.

డేండ్లు పాలించినాఁడు. తరువాతి కాలమున నీతని యాస్థానమున పెక్కుఁరు కవులును మహాప్రసిద్ధిఁజెందిన కవయిత్రి రంగాజమ్మయు వెలసిరి. ఈ గ్రంథమున వారి ప్రశంసయే లేదు. ఇంతియేకాక, ప్రతి యాశ్వాసాంతమున నీ కావ్యము " చంద్రరేఖా " చిహ్నితమై యున్నది.

ప్రథమాశ్వాసము - క, ధావనవల్గన వేష్టన
రేవంతక " ముద్దుచంద్రరేఖా"
కాంతా !

ద్వితీయా ,, - తపనాభాంత ధ్వాంత
ద్రిపుయూథా"ముద్దుచంద్రరేఖా"నాథాం!

తృతీయా ,, - చతురానన చతురవధూ
శ్రితవదనా"ముద్దుచంద్రరేఖా" మదనా !

చతుర్థా ,, - " శ్రీముద్దుచంద్రరేఖా "
ప్రేమస్థేమాభిరామ"

ఈ మెముందు చెప్పబడిన నట్టువరాలు చంద్రరేఖయే. వీర వేంకటపతిరాయల వలన మెప్పుచెందిన యీామె. క్రీ. శ. 1614 ప్రాంతమున తంజావూరినిచేరి విజయరాఘవ నాయకుని చేపట్టి యుండవలెను. కాని యప్పటి కాతఁడు యువరాజుగనే యుండెను రాజ్యమునకు రాగానే యామె నొక మహిషిగా పరిగణించుటచే, కాళకవి యిట్లామె నామాంకితమును వెలయింపఁజేసి యుండును కావున నీకృతి విజయరాఘవుని కాలమున ప్రాథమిక కృతియే. మఱియునిందు విజరాఘవనాయకుని సాహిత్య విద్యావైభవమువర్ణితమైనను నసంఖ్యాకములైన నాతని గ్రంథ రచన లేవియునుదాహృతములు కాలేదు. అనగా నీకృతిరచనము

నాఁటికింకను గ్రంథరచన నాతఁడు ప్రారంభింపలేదని తెలియు చున్నది. ఇదియును పై యభిప్రాయమునే బలపఱచుచున్నది. ఇఁక గ్రంథ విషయము.

ఇది దక్షిణద్వారకాస్థల మహాత్మ్యమును దెలుపు నైదాశ్వాసముల ప్రబంధము. దక్షిణద్వారకయనగా తంజావూరిజిల్లాలోని మన్నారుగుడి. అచ్చటనున్నస్వామి రాజగోపాలుఁడు. ఈస్థల మహాత్మ్యమునకు మూల మగ్నికల్పమని తెలుపఁబడినది. సూతుఁడు శౌనకునియడుగగా శౌనకుఁడాతనికి 'చంపకవనాంతరమున గోప్రళయమాని తపస్సుచేసి హరిని వేడగా నాతఁడు ప్రత్యక్షమై, యాతని కోర్కె ననుసరించి, పదాఱువేల గోపికలతో, అష్టమహిషులతో నచ్చటనే నిలిచెను' అని చెప్పుట కథాబీజము.

ఈ ప్రబంధమున కథాసారము.

చంపకవనమున శ్రీకృష్ణుఁడు వనవిహారము సలుపుచు అష్టవిధ శృంగార నాయికలవలె చెలఁగుచున్న తన యష్టమహిషుల స్వభావములు తెలియఁగోరి, వారివారి నాయాజాడల నుండ నియమించెను. తొలుత రుక్మిణి జాడకరిగి, యామెకుఁ గనఁబడకుండ పొంచియుండి యామె యనుతాపము, హృదయమునెఱింగి, యెదుట ప్రత్యక్షమై యానందాబ్ధినోలలాడించెను. ఆ వెనుక భద్రవద్దకు నొకదూతి నంపి, సంకేతస్థలము చెప్పి, తానచ్చటికేఁగెను. కాని భద్ర యలిగి కొంతతడవు కృష్ణుని విరహవేదనకుఁ బాలుపఱచెను. అంత లక్షణ తన జాడలో నొక చంద్రకాంత శిలపై కృష్ణునికొఱకు నిరీక్షించుచు తన సౌధమునంతయు నలంకరింపఁజేసెను. ఆతఁడు రాకపోవుటచూచి యొకదూతిని పంపి, రప్పించెను. శ్రీకృష్ణుఁడామెను సమ్మదాంతరంగితగా నొనర్చి, తక్కిన

కాంతలం దలంచుకొని వారి సమాగమము కాంక్షించుచుండెను. జాంబవతి తనదూతికతో విరహవేదన నివేదింప నామెవలన శ్రీకృష్ణుఁ డెఱింగి పొదలచాటున యామె యనురాగమ్ము గ్రహించి, యామెను మోదమునఁ దేల్చి, మిత్రవింద సౌధమున కేగి, యామెను ముదితురాలుగ నొనర్చి విరహగ్లానిచే కుందు చున్న సుదంతను సంతసపఱిచెను ఆపై తనకొఱకు వ్యధచెందు కాళింది నానందమున దేలించి, సత్యభామను, సకల సౌఖ్యముల సంభావించెను.

ఆ పైని దక్షిణద్వారకానగరమును కవి వర్ణించి చంపక వనమునకు దక్షిణ ద్వారకాసంజ్ఞ గలుగుట వివరించియున్నాఁడు.

చంపక వనమున తపస్సు చేసెడు ఋషులలో వహ్ని ముఖుఁడను సంయమిశ్రేష్ఠుఁడు గలఁడు. అతనికి గోప్రళయుఁడు గోభిలుఁడు నను నిరువురుతనయులుగలిగిరి. వారిరువురిలో గోప్రళ యుఁడు, స్నానసంధ్యాజపహోమాద్యకృత్యంబులునిర్వహించుచునతిథి యభ్యాగతులనుపూజింపుచు, నిరంతరభగవద్భక్తి సంప్లావితుండై శ్రీహరి గూర్చి తపస్సుచేయ నారంభించెను. అతడు శీతవాతోష్ణ స్థితుల లెక్కింపక నుగ్రరీతి తపస్సుచేయుట తోడనే శ్రీ మహా విష్ణు వాతని తపశ్చర్యకు మెచ్చి ప్రత్యక్ష మయ్యెను గోప్రళయుఁ డాతని బలువిధముల ప్రణుతించెను. మహావిష్ణువు మిక్కిలి సంత సించి వరము కోరుకొమ్మనెను. గోప్రళయుఁడు రుక్మిణి మొదలగు పట్ట మహిషులు పదారువేల గోపికలు వీరితో శ్రీ కృష్ణావతార మున ద్వారకలో నున్నట్లుగా చంపకవనమున నివసింపఁగోరెను. అంత మహావిష్ణు వట్లే చంపకవనమునకు దక్షిణద్వారకాసంజ్ఞ నిచ్చి యచ్చట కృష్ణావతార రూపమున వసించెను. గోప్రళయుఁ

డా క్షేత్రంబున తొలుత కృష్ణుని వరము వలన కృష్ణతీర్థమును, నందుండి హరిద్రానదిని గలుగ జేసెను. విష్ణు పుష్కరిణి నిర్మించెను. అచ్చటనే బృందావన రూపమున వనమును ప్రతిష్ఠించెను. గోభిలుఁడుకూడ గోప్రళయునకీ క్షేత్రనిర్మాణమున తోడుపడెను. కొంతకాలమునకు గోప్రళయుఁడు వైకుంఠవాసి యయ్యెను.

ఇచ్చట బ్రహ్మ తొలుత తపస్సు చేసెను. మహాలక్ష్మి విష్ణువును గూర్చి తపస్సు చేసెను. శ్రీమహావిష్ణువు వారివారి కోర్కెల నెఱవేర్చెను.

ఆపైని హరిద్రానదీ ప్రభావము వర్ణితము. ఏపాపమునకైన నిష్కృతి గలదు గాని కృతఘ్నతకు నిష్కృతి లేదు. అట్టి కృతఘ్నతా దోషమును తొలంగించిన హరిద్రానదీప్రభావమున నొక కథ యను సంధింపఁబడినది. గోదావరీనది యుత్తరమున సింధుసౌవీరమధ్యప్రదేశమున సౌరాష్ట్ర దేశము గలదు. దానిని రాజశేఖరుఁడను రాజు పాలించుచుండెను. అతఁడొకనాఁడు వేఁటకు బయలుదేఱి సాధన సామగ్రిచే యాటవికులతో చాల తడవు వేఁటలాడి యనేక మృగములను జంపెను. అంత నొక వరాహము చెంచులకు వశము గాకుండ తన యెదుటనుండి పోవుచుండగా దానిని పట్టుకొనుటకై వెంట తఱిమెను. కాని రాళ్ళు రప్పలు, గట్టులు పుట్టలు దాటినను చిక్కలేదు. అతఁడును మిగుల డస్సి, దాహము మిక్కుటము కాగా నక్కడ నొక యాశ్రమము గన్పడ నందు ప్రవేశించెను. అచ్చట యజ్ఞశీలుఁడను ముని యాతని సేదదీర్చి, యాదరించి, యన్నపానాదుల సంతుష్టుం గావించి తన పురమున కనిచెను. ఆ వెనుక నీ రాజునకు కృతజ్ఞతా స్వభావ మెంతవఱకు నున్నదో పరీక్షించుటకై

మునిరూపముననే దొంగవానివలె, చీకటి పడగానే రాజుగారి ధనాగారములోని విలువగలవానిని గ్రహించి, పట్టుకొని పోవుచుండెను. అంత తలవర్లాతని పట్టుకొని, కట్లుకట్టి రాజుగారి ముందఱ నిలువఁబెట్టిరి. అంత రాజు మునిని చూచి తన కుపకృతి చేసినవాఁడని గ్రహించియు సొమ్ము తీసుకొని నాతని దుర్భాషలాడి యవమానపఱచి, యూరు వెడలఁగ్రోయించెను. అంత కృతఘ్నతా దోషముచే, రాజు మతిభ్రాంతికలిగి పిచ్చివాఁడై యడవుల దిరుగుచుండెను తన యాశ్రమము ముందు రాగానే యజ్ఞశీలుఁ డతని పాపము పరిహరించెదనని యాతని చేరఁబిలిచి యిది వచ్చుటకు నాతని రాజ్యమదాంధతయు కృతఘ్నతయే కారణమని తెలిపెను. మఱియును బ్రాహ్మణాశీర్వాదము వలన సర్వశుభములును సమకూరవలయుననియు నచ్చట హరిద్రానదిలోఁ గ్రుంకిన తన పాప నివృత్తియై పూర్వరూపము వచ్చునని చెప్పెను. అట్లు చెప్పిన తోడనే హరిద్రానదిలో మునుఁగగానే తన పూర్వ తేజస్సు, రూపమును ధరించి, విష్ణుభక్తుఁడై యచటి రాజగోపాల స్వామికి నంత యుక్తైంకర్యము చేసి కృతార్థుఁడయ్యెను.

శ్రీకృష్ణుని యష్ట మహిషులును నష్టవిధశృంగార నాయికలుగా నిరూపించి, కవి, యాలంకారికశాస్త్రానుగుణ్యముగ, శృంగార రస పోషణము గ్రంథమున నిట్లనుసంధించినాఁడు.

రుక్మిణి	- స్వీయ		ప్రథమాశ్వాసము.
భద్ర	- కలహాంతరిత	}	ద్వితీయా ,,
లక్షణ	- వాసవసజ్జిక		

జాంబవతి	- విప్రలబ్ధ	}	తృతీయా ,,
మిత్రవింద	- ఖండిత		
సుదంత	- విరహోత్కంఠిత		
కాళింది	- ప్రోషితభర్తృక	}	చతుర్థా ,,
సత్యభామ	- స్వాధీనపతిక		

ప్రథమాశ్వాసమున మొదట యవతారికయు, పంచమాశ్వాసమున చివఱ క్షేత్ర మహాత్మ్యమును సంఘటించి గ్రంథము పూర్తి చేసినాఁడు. గ్రంథ మందంతటను శ్రీరాజగోపాలనామమున వెలసిన శ్రీ కృష్ణుని విలాసములే గావున నీ ప్రబంధమునకు రాజగోపాలవిలాసము అను పేరు సార్థక మగుచున్నది. "విజయరాఘవ విలాస భవనమును రాజగోపాల విలాస మలంకరించుట విశేష సంఘటనమే గదా !

ఇందైదాశ్వాసములలో 454 పద్యములు గలవు. ఇది ప్రబంధమని యనిపించుటకు, చతుర్థాశ్వాసమున ద్వారకాపుర వర్ణన, పంచమాశ్వాసమున, వేట వర్ణన చేయఁబడినది.

కాళయకవి కవిత, ధారాశుద్ధి గలిగి ప్రసన్నమై మృదు మధురమై వెలయుచున్నది. సంస్కృతసమాసము లుపయోగించిన నవి ప్రసాద గుణము గలిగి, హాయిని గూర్చును. ఈతని సమాసరచన నన్నయ శ్రీనాథుల రచనఁ దలపించును.

మ. కలమంద్రోదిత రత్నకంకణ ఝణత్కారంబు తోరంబుగాఁ
దలిరుం జేవెలు వంచలించుగతి హస్తన్యాసముల్ మీఱఁగా
లలనల్ "పాండ్య నృపాల మండల విభాళా" యంచు
గైవారముల్
వలనొప్పన్ రచియించి రంత నుచిత వ్యాపార పారీణతన్,

చ. మలయతటీపటీరతరుమాంసలసౌరభభారమందు సం
చలనసమీరలోలజలజాతసుజాతపరాగరాగముల్
కలిత మనోహరాస్తరణకాంతనిశాకరకాంత వేదికా
తలముననుండి యవ్వికచ తామరసాక్షిఁ దలంచి యిట్లనున్.

క॥ హరియించె వారి బడలిక
పరిసరకాసారతీరపరిచితహంసీ
గురుదంచల హతిచంచల
సరసిజదళతాళవృంతజాతానిలముల్.

నన్నయవలె మత్తేభ వృత్తము నడిపించుటయందు కాళకవి గట్టివాఁడు.

మ. సుమనస్సాయకలోలచాపు దఖ్జ్ఞాతర్జనల్ సేయునీ
బొమపొల్పంబు తదీయబాణముల సొంపుల్ వంపువాల్జూపు
లున్
ప్రమదాంభోనిధిఁ దేల్చె, సౌఖ్యములు నాపాదించె నూహిం
చఁగా
రమణీ! కోపము సేయునట్టి యుపకారం బెన్నఁగా శక్యమే!

అచ్చతెనుఁగు పదములతోనిట్లే :—

మ. తొగరార్గా తెగమేడ యోవరులజోతుల్ తేటనిద్దంపులే
జిగురు న్వెన్నెల చల్వ చప్పరములన్ చిన్నారి పూగుత్తులన్
నెగడం జేయఁగ బాటునుండి వలితేనెల్ చిందు
చందంబునన్
చిగురుం బోడి మురాజేరి పలికెన్ చిత్తంబు రానత్తఱిన్

మ కలలో నైనను నీదు మాటలకు నోఁగాదంచు మాటాడుటల్
గలవో? వాడలవాడలం దిరిగి రాగా నీకు మెండొడ్డుటల్
గలవో? చూచినవారలందఱు నగంగా నిన్ను విన్నాణముల్
గలవో? మానవతీవిలాస మకరాంకా! యింక నేమందురా?

ఇందు శృంగారరసము అమరుక కావ్యము నందువలె భావప్రధానము గాని, యాంధ్ర కావ్యసాధారణమగువర్ణన ప్రధానము గాదు-వస్తువర్ణన గావింపక, భావస్ఫోరణముగ సంభాషణమూలముననే శృంగారరసావిష్కరణము గావించిన కాళకవి ప్రతిభ యసమానమైనది.

రాజగోపాల విలాసమునకు కొంచెము ముందుగఁ బుట్టిన విజయ విలాసముతో సరిచూచిన నీ విషయము స్పష్టము-విజయ విలాసమున శ్లేషల మూలమున వర్ణనల మూలమున వేంకటకవి రససిద్ధి గావించినాఁడు-జాంబవతి లక్షణ నాయికల ఘట్టములోని సంభాషణలు చూచిన కాళకవి కేవలశ్లేషవర్ణనల పొంతఁబోక యెంత భావప్రధానముగ రచించినది తెలియఁగలదు.

ఈ గ్రంథము విజయరాఘవనాయకుఁడు సింహాసన మెక్కిన తొలి సంవత్సరముననే యనఁగా క్రీ. శ. 1633లో రచియింపఁబడినది. కాబట్టియే నీ మహారాజు కాలమున విలసిల్లిన రంగాజమ్మ మొదలగు కవయిత్రుల వృత్తాంతముగాని, విజయరాఘవ నాయకుని రచనలు గాని యిందుండుట కవకాశము లేదు. విద్వత్కవియు, విష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁడగు విజయరాఘవనాయకునికాలము నాఁటి విస్తృతమగు వాఙ్మయమునుగూర్చి యికముందు వివరించుచున్నాను.

—: విజయరాఘవనాయకుని కాలమున వర్ధిల్లిన యాంధ్ర వాఙ్మయము :—

విజయరాఘవనాయకుఁడు.

విజయవిలాసకృతిభర్తయై, వాల్మీకిచరిత్రాదికృతికర్తయై సంగీతవిద్యావిశారదుఁడని మహాప్రసిద్ధిఁ జెంది యాంధ్రులకుఁ జిరస్మరణీయుఁడగు తంజావూరు రఘునాథరాయని కొమారుఁడీ విజయరాఘవనాయకుఁడు. రఘునాథరాయుని వెనుక క్రీ. శ. 1633 నుండి క్రీ. శ. 1673 వఱకును దంజావూరును బరిపాలించెను. ఈతని కాలముననే మహారాష్ట్రులు తంజావూరిరాజ్యము నాక్రమించుకొనిరి. ఈతని కొమారుఁడు మన్నారుదేవుఁడుకూడ తండ్రితోఁగూడి మహారాష్ట్రులతో యుద్ధమున మడియుటచే తంజావూరు నేలిన యాంధ్రరాజులలో నితఁడు కడపటివాఁడు.

తండ్రివలె విజయరాఘవనాయకుఁడు కృతిభర్త, కృతికర్త. ఈతఁడు తెలుఁగున నాటకములు, ద్విపదలు, చౌపదలు మున్నగునవి, పెక్కు రచించినాఁడు. ఈతని రచన లిక్రిందివానినిఁ జిత్తగింపుఁడు.

నాటకములు.

1. రాజగోపాలవిలాసము, 2. చెంగమలవల్లీపరిణయము, 3. గోవర్ధనోద్ధరణము, 4. రతిమన్మథవిలాసము, 5. రాసక్రీడానవనీతచోరము, 6. పారిజాతాపహరణము, 7. రుక్మిణీకల్యాణము, 8. రాధామాధవము, 9. ధనాభిరామము, 10. సత్యభామావివాహము, 11. ఉషాపరిణయము, 12. దక్షిణద్వారకాస్థలవర్ణనము, 13. కాళియమర్దనము,

14. రఘునాథాభ్యుదయము, 15. ప్రహ్లాదచరిత్రము, 16. పూతనాహరణము ? 17. విప్రనారాయణ చరిత్రము, 18. సముద్ర మథన నాటకము, 19. కృష్ణవిలాసము, 20. మోహినీవిలాసము, 21. జానకీకల్యాణము, 22. ప్రణయకలహము, 23. కంస విజయము.

ద్విపదలు

1. పాదుకాసహస్రము, 2. మోహినీవిలాసము, 3. రఘునాథనాయకాభ్యుదయము.

1. గోపికాగీతలు, 2. భ్రమరగీతలు. సంస్కృతమునుండి తెలిఁగించినవి.

చౌపదులు.

1. ఫాల్గునోత్సవము రగడ - ద్రౌపది

దండకములు

1. రాజగోపాల దండకము.

ఇంకను, వేడుకోలు విన్నపములు, దరువులు, ఏలపాటలు, సంకీర్తనలు, కోలాటపంజి, మొదలగు యక్షగానములు, నాట్యము సేయునప్పు డాయా యభినయనములకు రాగములకు ననుకూలము లగు నాట్యములు నితఁడు రచియించినట్లు ప్రహ్లాదనాటక పీఠికచేఁ దెలియుచున్నది.

పై గ్రంథములలో ననేకములు మనకు లభ్యము గాకుండుట, యాంధ్రవాఙ్మయమునకు, నందు ప్రత్యేకముగ దక్షి

గాంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ దీరని లోపము. ఈక్రింది వివరించిన గ్రంథములు తంజావూరు పుస్తకాగారమున నున్నవి.

1. రఘునాథనాయకాభ్యుదయము, ద్విపద, 2. రఘునాథ నాయకాభ్యుదయము, నాటకము, 3. కాళియమర్దనము - నాటకము, 4. ప్రహ్లాద చరిత్ర, 5. పూతనాహరణము. 6. విప్రనారాయణ చరిత్రము.

పై వానిలో రఘునాథాభ్యుదయము రఘునాథనాయకాభ్యుదయము (ద్విపద నాటకములును[1]) విప్రనారాయణ చరిత్రమును నేడు ముద్రితములైనవి. ముద్రితమైన మూఁడు కృతులును, చారిత్రకముగ నేకాక సారస్వతదృష్టిని ముఖ్యములైనవి.

రఘునాథాభ్యుదయము.

ఇది తన తండ్రియగు రఘునాథనాయకుని గూర్చి రచియించిన యక్షగాన నాటకము - శృంగారరస ప్రధానమగు నీ నాటకమున రఘునాథనాయకుని చిత్రరేఖ యను వనితమోహించుట, చిలుకచే రాయబార మంపుట, వారి సమాగమము వర్ణితములైనవి - మఱియు నందు రఘునాథరాయల కాలమున ప్రవర్తిల్లిన విద్యాగోష్ఠి వినోదములు-రామభద్రాంబ, శుకవాణి, కవయిత్రుల, సమస్యాపూరణములు, రాజకీయముగా నాదాయవ్యయ విచారణలు, కమ్మవారి వక్కణ, మున్నగునవి చక్కఁగ చిత్రింపఁబడినవి.

---

1. పై రెండుగ్రంథములును సుప్రసిద్ధాంధ్రదేశీయచారిత్రకపరిశోధకాచార్యులును ప్రశస్తవిద్వాంసులు నగు డాక్టరు నేలటూరి వేంకటరమణయ్యగారివిపులపీఠికలతో తంజావూరి సరస్వతీ మాహాలు పక్షమున ప్రకటితములైనవి.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయము.

ఇదియు పై విధమున రఘునాథనాయకుని చరిత్ర వర్ణించునదియే. ఇది ద్విపద కృతి. ఇందు మొదటి రెండాశ్వాసములును సమగ్రముగను, మూడవ యాశ్వాసమున కొంతవఱకు నున్నది. ముద్రితప్రతిలో (1 - 684, 2 - 484, 3 - 912) 2081 ద్విపదపంక్తులు గలవు. గ్రంథమింకెంత యుండెనో తెలియరాదు. ఈ గ్రంథరచనావిశేషమిది.

నాయకాభ్యుదయ రచనలు.

తమ తండ్రుల పూర్వవృత్తాంతమును దెలుపు నిట్టి రచనలకు రఘునాథనాయకుండే మార్గదర్శకుడు. అతడు తన తండ్రియైన అచ్యుతప్పనాయకుని చరిత్రము, అచ్యుతాభ్యుదయమను పేర రచియించి యున్నాడు. అది ద్విపదకృతియే.

రఘునాథుడు ద్విపద నాచరిత్రములో :

" భూషించి యచ్యుతాభ్యుదయప్రబంధ
నిర్మాణమున మాకు నిఖిలదేశముల
నిర్మల సత్కీర్తి నెగడు గావునను
యటువలె ద్విపదకావ్యము నొకటి
ఘటియించి సత్కీర్తి గైకొందుమంచు
మదినెంచి"

యని చెప్పి యున్నాడు. అచ్యుతాభ్యుదయము నేడు లభ్యముకాలేదు. విజయరాఘవుని కాలమున దానిని సభలో చదివి వినిపించినట్లు పై గ్రంథమువల్లనే మనకు తెలియుచున్నది. మఱియు, రఘునాథరామాయణమునందు సంగీతసుధ యందు పేర్కొనఁబడినది. దీని ననుసరించియే ద్విపదకృతిగా "రఘునాథ

నాయకాభ్యుదయము" అను పేర విజయరాఘవనాయకుఁడు రచియించి యున్నాఁడు. విజయరాఘవుని పుత్రుఁడగు మన్నారుదేవుఁడును, తన తండ్రి చరిత్రమును "విజయరాఘవనాయకాభ్యుదయము" అను పేర రచియించినట్లు "హేమాబ్జ నాయికాస్వయంవరము" భరత వాక్యమున నిట్లు చెప్పఁబడినది.

"ఇవ్విధంబున......విజయరాఘవభూపాలక ప్రియపుత్రుండును......విజయరాఘవాభ్యుదయాది ప్రబంధ నిబంధన చాతురీ ధౌరేయుండును, అతులిత పితృభక్తిగురుభక్తిభాగధేయుండును మహితానుభావుండగు మన్నారుదేవుండు హావణించిన హేమాబ్జనాయికాస్వయంవరము అను నాటకము......

(తంజావూరి పుస్తక సూచిక. M 675. పుట 277-278)

ఇది రాజగోపాలస్వామి కంకితమై ప్రశస్తరచనతో నున్నది. ఇందు తంజావూరి కోట యందుగల భవనములు రఘునాథ రాయని విజయవిశేషములు దినచర్య మొదలగునవి సంపూర్ణముగ వర్ణితములైనవి.

విప్రనారాయణ చరిత్ర;

పన్నిద్దరాళ్వారులలో తెనుఁగు వారికి ప్రముఖుఁడైన తొండరడిప్పొడి యాళ్వారుల చరిత్రమును ప్రశస్తమైన యక్షగాన నాటకముగ విజయరాఘవనాయకుఁడు సంతరించి యున్నాఁడు. ఈ కథను ప్రబంధరూపమున తొలుత తెలుఁగున వెలయించినవాఁడు, భారతకవిత్రయములో పరిగణితుఁడును నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ వంశీయుఁడునునగు చదలువాడ మల్లనకవి. ఈతని విప్రనారాయణ చరిత్రము ముద్రితమై ప్రచారమున నున్నది.

దీని తరువాత యావదాంధ్రదేశమున విశేషముగ వ్యాప్తిని గన్నది సారంగుతమ్మయ్య రచించిన "వైజయంతీ విలాసము" అను ప్రబంధము. కాని విజయరాఘవనాయకుని యక్షగానకృతి వీని రెండింటిని కొన్నిపట్టుల మించియున్నది. ఇదియు నేఁడు ముద్రితమైనది[2] గాన, ని గ్రంథ విమర్శనము వేఱొకచోట ప్రత్యేకముగ గావింతును. చారిత్రకాభిమానులును సార స్వతాభిమానులును, పై రెండు గ్రంథములను పఠింపవలసి యున్నది.

అముద్రితకృతుల వివరము :

అముద్రితములై యలభ్యములగుచున్న వానిలో ప్రతి గ్రంథము మొదలు నీక్రింది పద్యము కానవచ్చుచున్నది. వాని కిది "నాంది" యని చెప్పనొప్పును.

సీ. భోజకన్యాముఖాఁ - భోజరాజ మరాళ!
సత్యాఘన స్తన - స్తబకభృంగ !
జాంబవతీవిలో - చనచకోరశశాంక !
మిత్రవిందాతటి - న్మేఘరూప !
భద్రవశావశ - భద్రదంతావళ !
వరసుదంతామనో - వనమృగేంద్ర!
లక్షణారూప కలా - పిసీపర్జన్య !
భానుసుతా - లతాపారిజాత

1. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ) వారి పక్షమున క్రీ. శ. 1940లో నీ గ్రంథము విపులమైన పీఠికతో ప్రకటితమైనది. పీఠికాకర్త నడుదవోలు వేంకటరావు ఎమ్. ఏ.

2. తంజావూరి సరస్వతీమహాలువారి పక్షమున, అచ్చటి పండితులగు శ్రీ. కుహాదేవశాస్త్రి, శ్రీ విఠలదేవుని సుందరశర్మగార్ల సంపాదకత్వమున వెలువడినది.

సీ. షోడశ స్త్రీసహస్ర చ - తుఃప్రసార
హారసార మసార మో - హానశరీర!
విజయరాఘవ భూపాల - భజనలోల!
కేలుమోడ్చెద రాజగో - పాల! నీకు.

పై రచనము లన్నింటిలోను ప్రహ్లాద చరిత్రమను యక్ష గానము చివరకృతి - ఈయక్షగానము నే విజయరాఘవనాయ కుని కృతులన్నియు పేర్కొనఁబడినవి - మఱియు నిందు పై సీస పద్యము లేదు - గ్రంథములో నిది చాటుకావ్యముగా పేర్కొనఁ బడినది - (సంఖ్య 541)

పూతనా హరణము.

ఇందు శ్రీ కృష్ణుఁడు పూతనను సంహరించుట వర్ణితము. గ్రంథారంభమున పన్నిద్దఱాళ్వారుల స్తుతి గలదు - దీనివలన విజయరాఘవుని వైష్ణవభక్తి పరిస్ఫుట మగుచున్నది. ఇందు కైవారగద్యలో నాతఁడు "చతుర్విధ కవితా నిర్వాహక సార్వ భౌమ బిరుదాంగద విరాజమాన చరణాంభోజు" అని వర్ణితుఁ డైనాఁడు. (సంఖ్య 554):

కాళియ మర్దనము.

శ్రీ కృష్ణుడు కాళియుని మర్దించుట యితివృత్తము. ఇందు విజయరాఘవ నాయకుఁడు కనకాబ్జనాయిక గన్న చిన్నికుమా రుఁడుగా వర్ణితుఁడైనాఁడు. (సంఖ్య 500,)

ఈతని యాస్థానమునందు విలసిల్లిన కవులు కవయిత్రులు. కవులలో తొలి పేర్కొన దగినవాఁడు.

1. చెంగల్వ కాళ కవి.

ఈతనిగూర్చి యీవఱకుఁ దెల్పితిని.

2. కోనేటి దీక్షిత చంద్రుఁడు.

ఈతఁడు "విజయరాఘవకల్యాణము" అను నాటకము నకుఁ గర్త - రాజగురువగు శతక్రతు చతుర్వేది శ్రీనివాసతాతా చార్యుల శిష్యుఁడు. రామానుజాచార్యతనయుఁడు-విజయరాఘవ నాయకునిచేత నగ్రహార, తారహారాది బిరుదవాద్య పారితోషిక ములందినమనీషి- ఈ నాటకము 'కందళద్రసగర్భసందర్భంబులు హావణించునట్లు" రచియించెను-ఇది యముద్రితము (సంఖ్య 602.)

3. పురుషోత్తమ దీక్షితుఁడు

ఈతఁడు "తంజాపురాన్నదాన మహానాటకమును" రచి యించినకవి. తంజావూరునాయకరాజు లన్నదానమునకు ప్రసిద్ధిఁ జెందినవారు. "నిరతాహారితాన్నసత్రసంతోషితపంచాసత్స హస్రభూసుర" యని రఘునాథనాయకుని వాల్మీకిచరిత్ర గద్య యందు గలదు. విజయరాఘవ నాయకుఁడట్లే ప్రతిదినము నేఁబది వేలమంది బ్రాహ్మణులకు నన్నదానము చేసినదాత. ఈ గ్రంథ మందచ్చటచ్చట పాత్రలసంభాషణములలో నఱవభాష ప్రయుక్త మైనది. దీనికి సత్రసురులని నామాంతరము. అముద్రితము సంఖ్య (529) విజయరాఘవనాయకుని యన్నదానప్రశస్తి కాళ కవి రాజగోపాలవిలాసములో (1-81) వర్ణించియున్నాఁడు.

5. కామరసు వేంకటపతి సోమయాజి

ఈతఁడు విజయరాఘవ చంద్రికావిలాసమను నాటక మును రచించిన మహాకవి. విజయరాఘవపట్టభద్రుని పట్టపు

కవి. ఈతఁడీ నాటకమును, " విజయరాఘవచంద్రుని చంద్రికా విహార శృంగారలీలా విలాసంబు కవిజిహ్వారంగ శృంగాటకంబుల ఘాటి సల్పుభారతి ఘోటకంబుగా " శృంగారరస గర్భా విర్భావంబునకు గర్భోటకంబుగా భావించి యున్నాఁడు.

ఈ నాటకమునుండి చోళ దేశవర్ణనమును, విజయరాఘవనాయకుని వర్ణనము నుదాహరించుచున్నాఁడను. దీనివలన యందలి కవితాశైలి యెఱుకపడును.

చోళదేశ తంజాపుర వర్ణన - రగడ

కవులెంతురు చోళదేశము దివ్య - కావేరివారి ప్రకాశము
నవరత్నములున్న కోశము సుర - నాయకరాజ్యసంకాశము
చెఱకు రాజనంపుఁబైరులు కాపు-సేమముగలిగినయూరులు
తిరముగాఁ బ్రవహించు నేఱులు చోళ-దేశంబున వెయ్యాఱులు
ఆరాజ్యమునకు మంజీరము అల్ల - అమరావతి గన్నసారము
భూరమణీమణిహారము తంజా - పురము సంపదలకొటారము
నవరత్నంబులపేటలు దివ్య - నారికేళంబుల తోఁటలు
సవరణ సేసిన కోటలు వీట - సరసులు నూఱాఱుకోటులు
వలరాయనిమీఁది యేలలు చాల - వర్ణింప నేర్చిన బాలలు
విలసిల్లు నాటకశాలలు అందు - వింతవింతలు కృష్ణలీలలు
పరులనుగెల్చిన పౌజులు మెచ్చ - పాలింతురు దినరాజులు
సరిలేని విద్యాభోజులు వీట - సడిసన్న రాజాధిరాజులు.

విజయరాఘవనాయకుని వర్ణన

ద్విపద

శ్రీరాజగోపాల - సేవచేఁ జాల
పేరుఁగాంచిన ఱేఁడు - బిరుదుమన్నీఁడు

లక్షణాన్వితుఁడు క - ళావతీసుతుఁడు
దాక్షిణ్యశాలి యు - త్తమరాజమౌళి
రణముల జగజెట్టి - రఘునాథుపట్టి
గుణరత్నముల దీవి - గురుజనసేవి
బహుదానపరుఁడు భూ - పాలశేఖరుఁడు
సహజగుణస్ఫూర్తి - సర్వజ్ఞమూర్తి
రతులకు రతిరాజు - రాజుల రాజు
వితరణగుణశౌరి - విభవజంభారి
జగదుపకారి వై - ష్ణవమతోద్ధారి
తగవులవీడు చిం - తామణిజోడు
నీతికిమాంధాత - నియమసంధాత
జాతివార్తల మేటి - శౌర్యకిరీటి
సరసుండు నెఱజాణ - చక్కనివాఁడు
పరమవైష్ణవుల చే - పట్టు కుంచంబు
బాహువిక్రమశాలి - భరతకోవిదుఁడు
సాహిత్యభోజుండు - సంగీతవేది
కోరినవారికి కొంగు - బంగారు
చేరువమేరు వా - శ్రిత వర్గమునకుఁ
బేదల పాలింటి - పెన్నిధానంబు
వేదకోవిదులకు - వెలలేనిసొమ్ము
పలికిబొంకని రాజు - పరమవివేకి
నిలుకడగలవాఁడు - నిత్యాన్నదాత
పట్టభద్రుండు కృ - పాసముద్రుండు
చుట్టాలసురభి రా - జులమేలుబంతి
వరశరణాగత - వజ్రపంజరుఁడు

నరులపాలింటి పు - న్నమ చందమామ
ఏకవీరుఁడు జగ - దేకవదాన్యుఁ
డాకారమన్మథుం - డసమసాహసుఁడు
మానినీనూతన - మకరకేతనుఁడు
భానుసమానుండు - పరతత్త్వవేది
అనుమానమునలేని - యావనమాలి
చనవరి యిల్లాలి - చనుబాలగ్రోలి
పెరిగిన యన్న గో - భిల మానికన్న
పరతత్త్వరుచిఁగన్న - పాయంపుమిన్న
విజయరాఘవశౌరి - విద్యావిహారి
భుజబలకంసారి - పూర్ణసంసారి
అన్నిట నవధాని - యారాజధాని
మన్ననతోనేలు - మహి మేలుమేలు.

(అముద్రితము - సంఖ్య M. 686 తంజావూరి పుస్తక భాండాగారము) సంఖ్య 603

—: పసుపులేటి రంగాజమ్మ :—

రంగాజమ్మకు రంగాజీయని నామాంతరము. ఈమె యింటిపేరు పసుపులేటివారు. తండ్రి వేంకటాద్రి. తల్లి మంగమ్మ ఈమె విజయరాఘవనాయకుని యాస్థానకవయిత్రియై యీక్రింది గ్రంథములను రచించినది.

1. మన్నారుదాసవిలాసము- (ప్రబంధము.) 2. మన్నారుదాసవిలాసము-(నాటకము.) 3. ఉషాపరిణయము-(ప్రబంధము.) 4. రామాయణసంగ్రహము. 5. భారత సంగ్రహము. 6. భాగవత సంగ్రహము

ఇంతియేగాక సంగీతమున నీమె లలితఫణితిని మృదురసాస్వాదములగు పెక్కుపదములు రచియించినట్లు, తన యుషాపరిణయావతారికయం దిట్లు చెప్పినది. " ఇంపుమీర నేనును శృంగారరసంబులఁ జెన్నుమీరు మన్నారుదాసవిలాసంబు వినిపించుచున్న సమయంబున

సీ. వేంకటేంద్రుని పుత్రి! వినుత సద్గుణధాత్రి!
ఘనయశోరాజి! రంగాజి! వినుము.
మాధుర్యమున మించు మన్నారుదాస
విలాస ప్రబంధంబు లలితఫణితిఁ
గావించి, మిగులశృంగారంబు గన్పట్టఁ
బదములు మృదు రసాస్పదములగుచు
రాణింప రచియించి, రామాయణంబును
భాగవతంబును, భారతంబు
సంగ్రహంబుగ రచియించి సరసరీతి
మమ్ము మెప్పించితివి చాల నెమ్మిదనరఁ
బరగ హరివంశమున నుషాపరిణయకథ
తెనుఁగుఁ గావింపుమిక నీవు తేటగాఁగ.

పైకృతులలో. మన్నారుదాసవిలాసప్రబంధమును, మన్నారుదాసవిలాసనాటకమును. (వీనిలో మన్నారుదాసవిలాస నాటకముతప్ప తక్కినవి రెండును నముద్రితములు.) ఉషాపరిణయముమాత్రమే మనకు లభ్యములగుచున్నవి. పైపదములు కూడ మనకు లభ్యములు కాలేదు. కాని యీామె తన కృతులలో వాని నచ్చటచ్చట కూర్చుకొనియుండుటచే నుదాహరణమునకు మాత్రమే మనకు దొరికినవి.

రంగాజమ్మ కృతులనుగూర్చి యెఱుంగుటకు ముందు నామె విద్యావైదుష్య మెఱుఁగఁదగినది. అది ఆమె గ్రంథముల కడపటఁగూర్చిన గద్యయే తెలుపఁగలదు. దానినిట నుదాహరించెదను

"ఇది శ్రీమద్రాజగోపాలకరుణాకటాక్షవీక్షణానుక్షణ ప్రవర్ధమానసారస్వతధురీణయు, విచిత్రతరపత్రికాశతలిఖిత వాచికార్థావగాహనప్రవీణయు, తత్ప్రతిపత్రికాశతస్వహస్త లేఖనప్రశస్తకీర్తియు, శృంగారరసతరంగితపదకవిత్వమహనీయ మతిస్ఫూర్తియు, అతులితాష్టభాషాకవితాసర్వంకషమనీషా విశేషవిశారదయు, రాజనీతివిద్యావిశారదయు, విజయరాఘవ మహీపాలవిరచితకనకాభిషేకయు, విద్వత్కవిజనస్తవనీయ వివేకయు, మన్నారుదాసవిలాసనామ మహాప్రబంధనకృతలక్షణయు, మహనీయరామాయణభారతభాగవతకథాసంగ్రహ విచక్షణయు, పసుపులేటి వేంకటాద్రి బహుజన్మతపఃఫలంబును, మంగమాంబాగర్భశుక్తిముక్తాఫలంబును, రంగద్గుణకదంబ యునగు రంగాజమ్మవచనరచనాచమత్కృతిం జెన్నుమీఱు ఉషాపరిణయ ప్రబంధమునందు తృతీయాశ్వాసము."

పైగద్యవలన నీమె రాజగోపాలదేవుని దయవలన కవయిత్రి యయ్యెననియు, వాచకత్వముననేగాక, చిత్రవిచిత్ర శత లేఖినీవిద్యయందు ప్రవీణురాలనియు, నెనిమిదిభాషలలో కవన మల్లగల నేర్పఱియనియు, పదకవిత్వమున ప్రౌఢిమగన్నదనియు, రాజనీతి నెఱిఁగిన రమణియనియు, సరసశృంగార పదకవితయందు జాణయనియు, విజయరాఘవమహీపాలునిచే కనకాభిషేకమను (కనకాభిషేకము చేయువిధానముగూర్చి చూడుఁడు : శృంగార

శ్రీనాథము : గౌరవముచేయువ్యక్తిపై బిందెలతో బంగారు నాణెములు స్నానముచేయునట్లు వెలువరింపవలెను. క్రిందపడిన యీ నాణెములన్నింటిని తక్కినవారందఱకును పంచిపెట్టవలెను. ఇది కనకాభిషేకము. ఇందుకవికి గౌరవమేగాని కనకము లభింపదు) మహాగౌరవమునుబొందిన విద్వత్కవయిత్రి యనియు తెలియుచున్నది.

కనకాభిషేకగౌరవము బొందుటయనునది సామాన్య విషయముగాదు. లోకోత్తర ప్రతిభాశాలియగు మహాకవికిగాని, విద్వల్లోకమకుటాయమానుఁడగు మహావిద్వాంసునికిగాని చేయఁదగిన మహాగౌరవములలో కనకాభిషేకమే ప్రధానమైనది. విజయనగర సామ్రాజ్యాధీశుఁడగు దేవరాయనిచే శ్రీనాథ మహాకవి యీ సత్కారమును గాంచినవాఁడు. వాఖ్యాతృచక్రవర్తి మల్లినాథసూరి సర్వజ్ఞసింగ మహీపాలునిచే నీసత్కారమును పొందినవాఁడు. కాని యింతవఱకు స్త్రీలెవ్వరును నిట్టి గౌరవమును బొందినట్లు మనకు తెలియుటలేదు.

కవయిత్రియగు రంగాజమ్మ యిట్టిగౌరవమును బడయుట యాంధ్రలోకమును, నందు ముఖ్యముగా నాంధ్రమహిళాఖండమియు గర్వింపఁదగిన విషయము. అంతియేకాదు; ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రమున నిది సువర్ణాక్షరములతో లిఖింపఁదగినది.

గద్యలో 'అతులితాష్టభాషాకవితాసర్వంకషమనీషా విశేషవిశారద' అనునవి నీమెయెడల సార్థకమే. అష్టభాషలనఁగా 1. సంస్కృతము. 2. ప్రాకృతము. 3. శౌరసేని 4. మాగధి 5. పైశాచి 6. చూళిక 7. అపభ్రంశము 8. తెలుఁగు అనునవి

ఈ భాషాచయం దీమె కవితావైదుష్యము తెలుపుట మన్నారు దాసవిలాసనాటకము నుండి యీ క్రిందివాని నుదాహరించు చున్నాఁడను.

సంస్కృతము

ఔదార్యమంగనృపభంగవిధాన ధుర్యమ్
శౌర్యంచ ధైర్యమపి శౌర్యపలాలనీయమ్
రూపంచ పంచశరవీరవిలోభనీయమ్
యస్యాహో విజయరాఘవ సార్వభౌమ.

ప్రాకృతము

భద్ద దేయు పుణేతుహా చంపయరత్నప్పయేన సంచాళో
హారిద్దణం యితదుజ్జ్వల మందిర విహాయీయరాయ గోపాళో

శౌరసేని

విదదయసో వత్తదిసో జయయిసుహుద్దణ్ణదోయేసో
కణ్ణపదబత్తిసీళో మణ్ణరుదాసో మహీపాళో.

మాగధి

పుశుపశరాసన శరిసే రూవేణ హారియ్య మహిమాయే
దాణేహంరాహేయే వియయి రహునాహశామి సంతాణే.

పైశాచి

పొవజ్యోగునవంతో బమ్హనహచ్చాను పూళద్దమహానానో
అయ్యవెన్నుసమానో ళోకవిళోకస్స పున్నెనిమచందో,

చూళిక

ఖమళవిలోచనమథనే యాచకరఘున ధౌవ్యపాదపోయేసో
భాహాభళభళపద్దా ఆరవికారయ వియయరాఘవో వియయ.

అపభ్రంశము

పుణు కావిగోడి తుంహో డత్థూణ మణేన్నరూవు అసమాణు
దూయి యనిబ్భరవిరహ పుహోవు మణ్ణారుదాసు భూపాలు.

తెలుఁగున నామె గ్రంథకర్త్రయేగావున నుదాహరణ మీయ లేదు. సంస్కృతపద కవిత్వమునందీమె చతురయనుటకు నీమెరచించిన చూర్ణిక రూపకతాళవర్ణములు మొదలగునవి తెలుపును. ఈమెకు సంస్కృతవ్యాకరణమున మంచిప్రవేశము గలదనుటకు, మన్నారుదాసవిలాసమున నొకచో నీమెవ్రాసిన వ్యాకరణశాస్త్రప్రసంగమే యుదాహరణము. గ్రంథవిస్తర భీతిచే వాని నుదాహరింపలేదు.

మన్నారుదాసవిలాసనాటకమున నీమె ప్రతిభ లోకజ్ఞత హాస్యరససంవిధానము - సంగీతజ్ఞానము నిండారవెల్లి విరియు చున్నది. ఈ నాటకమునందు పాత్రోచితభాష వాడఁబడుటచే నిదిమఱియు రసవత్తరమై హాస్యమననిదియని నిరూపించుచున్నది. ఇందు కొన్నియుదాహరణములు.

ముహూర్తము నిర్ణయించుటకు రాజగారియాస్థానమున నున్న గణితజ్ఞుల చప్పలు,ఒకరిపై నొకరివాక్యములు సంభాషణ :-

భైరవజ్యోస్యులు : మంచనభట్లుగారు పంచాంగం విప్రుడా ?

మంచనభట్లు : భైరవజ్యోస్యులు. నేరనిమాటలె ఆడుదువు. చక్కంగా అశ్వినిభరణి కృత్తికలు గురుతెరుగవు నీకు పంచాంగం వ్రిప్పేదిన్నా నీభవిష్టికి.

భై : మంచనభట్లుగారికి మూలానక్షత్రమే మాటాడకమునుపే మూలం రేగుతూఉన్నది.

మం : ఓరి భైరజ్యోస్సిగా! తిధివారనక్షత్రాల్లలో నొకటి గురుతెరుగవుగదా! పంచాంగమనంగా నేంటరా ?

భై : మంచనకు ముక్కుమీదనే వుందునుకోపం. అమావాస్యనాడు గ్రహణమనిన్నీ, ఆగ్నేయస్పర్శ అనిన్నీదబ్బరలే వ్రాస్తివే! మేముగ్రహస్ఫుటంచేసి గ్రహణము లేదంటిమే.

మం : నీవు పోచన సోమయాజులవారింట మొగవాండుపుట్టునని ప్రశ్నజెప్పి యేకాక్షరప్రయోగం చేయించుకవస్తివే!

భై : నీవు బుచ్చావధానికొడుకు బుచ్చిగాండు పదహారోయేంట పల్లకియెక్కునని జాతకంవ్రాస్తివే - ఇదిగో బిచ్చంయెత్తుక తిరుగుచున్నాండె ?

మం : నేఫలభాగం వ్రాసినవారు పదివేలమంది పల్లకిపదస్థులు నీకేంతెలుసు పోరా.

మధ్యస్థులు : వోయి, చాలించరోయి, మీ జగడాలు, నగరివారుముహూర్తం నిర్ణయించమంటే ఏషాగాధాలాడుచున్నారు.

పురోహితులమాటలు

కొండుభట్లమాట - అవునోయి యల్లుసోమయాజులు, నూరు తరాలనుంచి యీ యింటికి తగున్నైన పురోహితుండ నేనుండగా నీవెవ్వండికొడకవు నా స్వాతంత్ర్యం కొంగుముడిగూక తీసుకుపోయే టట్టుగా ?

యల్లుసోమయాజులు : ఏమోయి కొండుభట్లా! మాతాతకు చవ్వాపునాయనివారు పాకెన సంభావన కట్టడచేసివుండగా నీవెవ్వండవోయిఅపహరించుక పోయేటట్టు. మా అన్నకొడకవా! ముత్తైదువుల మాటలు

యల్లమ్మ : అవునమేటీమ్మక్క ! నాకువక్కబ్రద్దా వకటికొదవా ? చాలుచాలు ; నిన్నమావారు సుక్కురారం సంతలో పిండికూరకంచున్నా గానుగబిండిదెచ్చేరు. నోరు మెదలించవలె నంచున్నా

తిమ్మక్క : పొరుగింటి తిమ్మావధానిపెండ్లాం వీరమ్మ పాటలు పాడుతూన్నది. అంటుకొని నీవున్నా పాడ్రాదమ్మా.

యల్లమ్మ : ఇదేందో నీవు నాగపసానిలా పెత్తనంచేసుకు వుండేదానవున్నా కడమవారు పాటలుపాడేవారున్నా.

తిమ్మక్క : వోశమ్మా - మాయింటిఅయన యెందుకో యేవేళ లమ్మంచున్నారు. పక్కడంతా మొగవారేవున్నారు. నీవుధవళంయెత్తు నేనుంగూడాపాడేగాని.

ఈవిధముగా నించుమించు గ్రంథమంతయు నుదాహరించ వలసి యుండును. ఈ నాటకమున సున్నితమగు జాతీయమగు హాస్యము ప్రవచింపఁబడినది. ఇది రచయిత యపూర్వరచనా సామర్థ్యము తెలియఁజెప్పును. ఇక యీామె కృతులు.

ఉషాపరిణయము

ఇది ప్రబంధము- ఇందుషానిరుద్ధుల వివాహము వర్ణితమైనది. మూఁడాశ్వాసములు సమగ్రముగను, నాలుగవయాశ్వాసములో కొంతభాగము గలదు. అముద్రితమగు నీ గ్రంథము తంజావూరి పుస్తకశాలలో (140 సంఖ్య) గలదు. ఇందులో విజయరాఘవనాయకుని వంశావళి సంగ్రహముగాఁ గలదు. చక్కనికవిత్వము. శృంగారరసప్రధానము.

మన్నారుదాసవిలాసము (నాటకము)

దీనిని 1926 లో నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు (కాకినాడ) వారు ప్రకటించినారు. వారిప్రకటనమువలననే, రంగాజమ్మ వృత్తాంతము కొంతమైన యాంధ్రలోకమెఱిఁగినది. అయినను దీనినింకను మనసాహితీ విమర్శకులు చక్కఁగా చదివినట్లు కానరాదు. దీనినిగూర్చి కీర్తిశేషులు కళాప్రపూర్ణులు జయంతిరామయ్యపంతులవారు 'తమ అధునాతనాంధ్రవాఙ్మయవికాసము' న కొంతవ్రాసియున్నారు. ఇది యక్షగానమునుండి నాటకముగా నాడుపద్ధతిని వ్రాయఁబడినది. విపులవిమర్శతో తిరిగి ముద్రింపఁదగిన ప్రశస్తకృతి. నేను ముందుదాహరించిన విందునుండియే. ఇది విజయరాఘవనాయక కాంతిమతీ వివాహమునుఁదెలుపు నితివృత్తముగలది.

మన్నారుదాసవిలాసము - (ప్రబంధము) - చిత్రకథ

—: సౌందరి :—

రంగాజమ్మ రచించిన యీకృతి తంజావూరి పుస్తకశాలలో కలదు. కాని, ఈగ్రంథమే మఱియొక కవయిత్రి 'సౌందరి' అనునామె దీనిని రచించినట్లుగా నందలి గద్యములు కూర్పఁబడి "అల్లాడ విజయ సింహభూపతివిలాసము" అనుపేర మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకాగారమున నున్నది. దానిసంఖ్య 786. ఇది తాళపత్ర గ్రంథమే. వ్రాఁత నవీనముగ స్ఫుటముగ నున్నది. ఒక్కొక్క దాని యందు 14 పంక్తులుగలవు. ఈ గ్రంథము చదివినవారికిది యొక కూటసృష్టియని తోఁచకమానదు. ఏలననగా రంగాజమ్మ గద్య యందలి పేళ్లుమాత్రమే యిందు మార్పుచెందినవిగాని తక్కినవి యన్నియు సమానమే. ఇప్పుడు ముద్రితమైన మన్నారుదాస విలాస నాటకములోని పద్యములిందున్నవి. కాబట్టియిది రంగాజమ్మకృతియే, "సౌందరి" అనునామె యెట్లో సంగ్రహించి (ఆమెయు సంగీతసాహిత్యములు నేర్చినది కాదగును) గ్రంథకర్తృత్వము నభిలషించి, దీనినిట్లు మార్పించియుండును. రంగాజమ్మ గద్యలో "విజయరాఘవ" అని యున్నచో నిందు "విజయ సింహభూపతి" అచట "పసుపులేటి" యన్నచట "రాచ పేటి" -అచట "మంగమాంబ" ఇచ్చట "మాక్తికాంబ." ఇత్యాదిగా వెలసినవి. ఈ మార్పులు కేవలము పేరులలోనే యుండుటచే నొక్కొక్కపుడు యతిదోషములుగూడ గమనింపబడియుండలేదు. ఉదాహరణమునకు :—

క. ధీరాజుల చనవీరా
వీరాయితకేళి నిన్ను వెలకు గొనెనురా

నేరాలకేమి రారా
రారాపులు మాని విజయభూపతి ధీరా!

ఇట్లుగా 14 వ పత్రమునగలదు "రారాపులు మాని విజయరాఘవ ధీరా" అనిగదా యుండదగినది. కావున నీకృతి రంగాజమ్మ దేయనుట నిక్కము.

అముద్రితమగు నీ గ్రంథమునుండి కవిత్వశైలిని తెలియుటకు 'వసంతవర్ణన' నుండి కొన్నిపద్యము లుదాహరించుచున్నాడను.

మ. పరగన్ జైత్రుఁడు నవ్యసూత్రలతికా పాణిగ్రహం బందుచున్
మెఱయన్ మల్లికలుం దరువ్రజములు న్మెచ్చుందఁగా నిత్తరిన్
తెఱగొప్పన్ నిడి పాణిపల్లవములన్ దీవ్యన్నవామోదముల్
నెఱయన్‌దాల్చిన సేసఁబ్రాలనగ గన్పించెన్ ప్రసూనావళుల్

క. బాహుబలశాలి మరుఁడు
త్సాహంబున జగముగెలువ తరలెడుచో స
న్నాహంబు దెల్పు తత్ఘన
కాహళ రావములన నళికధ్వను లెసగెన్.

గీ. కొమరుమీఱిన నవపల్లవముల కాంతి
గాణమాసాంధ్యరాగంబు కరణిమించ
నపుడు గనిపించె నందందు నందముగను
తారకంబు లనంగను కోరకములు.

క. తరుణీజన మానమద
ద్విరదంబుల మదమడంప దివురుమరునికిం
దరమగు రత్నాంకుశముల
మురువుగ గనుపట్టెనపుడు మోదుగమొగ్గల్

గీ. మలయనిలయానిలుం డను మంత్రవాది
యచట భ్రమరాక్షసరము ద్రిప్పుచును మఱియు
పొసగు కుసుమ పరాగంబు భూతి జల్లి
సల్పె యువతి మానగ్రహోచ్చాటనంబు.

ఈమన్నారుదాసవిలాసముననే రంగాజమ్మ యొకదండకముగూడ విజయరాఘవుని పేర రచించినది. అదియు పైవిధము గామార్పుచెందినది. అల్లాడవిజయ సింహభూపతిపై "మోహిని" అనునామె మగలుగొనుట, పొందుట యింపలివిషయము ఇదియు మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకశాలలో "మోహినీదండకము" అనుపేరుగలదు. సంఖ్య 2001 మన్నారుదాసకావ్యము, నాటకము రెండును విజయరాఘవనాయకుని చరిత్రాత్మకములేగాని వేఱుగావు. రంగాజమ్మ కృతు లితరుల కృతులుగా మార్పుచెందునవకాశమున్నదనుటకు మఱియొక వృత్తాంతముగూడ నిటఁ దెల్పెదను.

"విజయరాఘవ నాయకుఁడెల్లప్పుడును నీమెతో (రంగాజమ్మతో)నానందించుటచూచి, యాతనిపట్టమహిషి యాగ్రహము నాపుకొనఁజాలక యొకదూతికమూలమున దూషణోక్తులతో నొకవార్తనంపెనట! దానికి విదుషీమణియగు రంగాజమ్మ దూతికీపద్యము జవాబునిచ్చెనట!

ఉ. ఏవనితల్ మముందలఁప నేమిపనో? తమ రాదువారు గా
రో? వలపించు నేర్పెఱుఁగరో? తమకౌఁగిటిలోన నుండగా
రావవదేమిరా? విజయరాఘవ! యంచిలుదూరిబల్మిచేఁ
దీవరకత్తెనై యిటుల తీసుక వచ్చితినా తలోదరీ!

మఱియు నంతఃపురములో నిట్టిసందర్భములో చెప్పినచాటువులు :

ఉ. 'రాజనిభాననా! సరసురాలవు; జబ్బుగ నల్లినావదే
మే జడ?' 'యింతకంటెవలెనే?' 'వలనొప్ప బిగించియల్లవే
ఓజవరాల! వేఱెపనియున్నది' 'దోసమె.' దోసమే! మహా
రాజగునట్టి యవ్విజయరాఘవుమై చిగురాకుకోమలీ!

చ. కులికెదవేటికే చెలియ! కుంచెడు మానెడుగాను నెల్లవా
రలు వినినారులే! విజయరాఘవరాయఁడు నిన్నుఁగూడుటల్!
వలపులెచాటుచున్నవి; జవాదియు నల్లవు: విట్టపీగఁగా
వలెనటెచూచి యోస్తురటె వంతులుజంతులవేటియెమ్మెలే?

క. "ఇంతీపానుపుపై నిదె
కంతుఁడు కూర్చున్నవాఁడు; గనుగొను!" "వహవా,
కంతుఁడనంగుఁడు; నీ తెలి
వింతేనా? విజయరాఘవేంద్రుఁడు, చెలియా!"

పైపద్యములు 'విజయరామ' అనుమార్పుతో విజయనగర రాజు (కళింగదేశమున) విజయరామరాజుపై అడిదము సూరకవి చెప్పినట్లు కీర్తిశేషులు గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు సూరకవిచరిత్రలో వ్రాసియున్నారు. అన్నైపున నీ పద్యములు సూరకవి యనియేవాడుక. (పైపద్యములు చాటుపద్య మణిమంజరి (ప్రథమభాగమున) 63, 64, పుటలలో బ్రహ్మశ్రీ వేటూరిప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రకటించియున్నారు.)

రంగాజమ్మ కులమునుగూర్చి యొక్కమాట

రంగాజమ్మ వారాంగయని పూర్వచరిత్రకారు లభిప్రాయపడియున్నారు. వీరుజన్మముచే వేశ్యలుగానుండియు, సంస్కారవిశేషముచేత జాణలై సాంఘికజీవిత మాధుర్యము చవిఁజూపిన సరసురాండ్రై యత్యున్నతస్థానము నాక్రమించినవారు. రఘునాథరాయల కాలమున, రామభద్రాంబ, తిరుమలాంబ, మధురవాణి, విజయరాఘవుని కాలమున రంగాజీ, కృష్ణాజీ మున్నగువారు కులమున వేశ్యలేయైనను, నేకచారిణీవ్రతము ననుసరించినవారు (అనగా జీవితకాలమంతయు నొకేనాయకుని ననుసరించియుండువారు.) కావుననే వీరిలోకొందఱు. తమనాయకులకుధర్మపత్నులుగాఁ జెప్పికొన్నారు. రంగాజమ్మయు నట్టియేకచారిణీవ్రతసంపన్నురాలై సాహిత్యసామ్రాజ్యము నధిష్టించిన పూజ్యురాలు. పరిశోధకశిఖామణులు, విద్వద్వర్యులు మా. రామకృష్ణకవిగారు 'మధురవాణినిఁ' గూర్చి వ్రాయుచు నీవిషయమున పై యభిప్రాయమునే వ్యక్తపఱిచినారు.

ఏనాఁటిసాంఘికపరిస్థితుల కానాఁటిసాంప్రదాయములననుసరించి విమర్శింపవలెను. నేఁడును నీకులజులు సంగీతసాహిత్యవిద్యాసంస్కార సంపన్నులై, ఉత్తమశ్రేణిలోఁజేరిన తారాగణములై ప్రకాశించుచునేయున్నారు కావునరంగాజమ్మయు,సర్వాంధ్రలోకమునకు, సంతతస్మరణీయయు పూజ్యయు ననుట నిర్వివాదము.

విజయరాఘవనాయని యాస్థానమునఁ గలకవయిత్రులలో 'కృష్ణాజి 'లేక కృష్ణాజమ్మను గూర్చి యీవఱకు తెల్పితిని. ఇపుడాకాలముననే గాక యాంధ్రకవయిత్రులలో నగ్రగణ్యయని చెప్పఁదగిన రంగాజమ్మను గూర్చి వివరించితిని.

క్షేత్రయ.

దాక్షిణాత్యసంగీతప్రపంచమున, మూర్తిత్రయమని చెప్ప దగినవారుముగ్గురు. అన్నమయ్య, క్షేత్రయ, త్యాగయ్య. ఇందు కడపటివారిరువురుతంజావూరికి సంబంధించినవారే. క్షేత్రయ రఘునాథ నాయకునికాలమున తంజాపురాస్థానమునకు వచ్చి, యావెనుక విజయరాఘవనాయకునిపై వేయిపదములను చెప్పియున్నాడు. ఇవి శృంగారరసవత్తరంగములై నెలయుచున్నవి ఇందుండి యొక పదము[1] నుదాహరించుచున్నాను.

కాంభోజి – ఆది

పల్లవి

సుదినమాయెనే యీప్రొద్దు సుదినమాయెనే యీ

అనుపల్లవి

మదనావతారుని సేవ – మనకుఁగలిగెనే సుదిన ॥

చరణములు

ప్రొద్దున నిలువుటద్దము పొడగన్న ఫలము – ఈతని
ముద్దుమోముఁ జూడఁగలిగె – ముద్దులగుమ్మ సుదిన ॥
ఈప్రొద్దు పూర్ణకుంభము – లెదురైన ఫలము ఈ
భూపాలకుంజరుని నేఁ – బొడఁగంటినమ్మ
ద్విజరాజుల సేవించిన – దివ్యశకునము అచ్యుత
విజయరాఘవేంద్రుని యీ – విడిదిలోఁగంటి ॥ సుదిన॥

మహారసికుఁడును, మహాకవియు, మహాభక్తుఁడును నగు

---

1. చూడుడు భారతి (సెప్టెంబరు 1950) విజయరాఘవ పదములు. శ్రీతిమ్మావఝల కోదండరామయ్యగారు. ఇంక (పుటలు 294-295)

విజయరాఘవనాయకుఁడు, తంజాపురాంధ్ర వాఙ్మయమునకే కాక, యావదాంధ్రవాఙ్మయప్రపంచమున చిరస్మరణీయుఁడైన రాజ కవీంద్రుఁడు.

ఇట్టిమహనీయునికిఁ గృతియగు నీరాజగోపాలవిలాసమును నేఁడు ముద్రించినట్టి శ్రీతంజావూరి శరభోజీ సరస్వతీమహాలు భాండాగారము కార్యదర్శిగారి కాంధ్రవిద్వల్లోక మెంతయేని ప్రశంసింపవలసియున్నది. ఈగ్రంథమును సంస్కరించి విపుల పీఠికతోఁగూడ ప్రకటించుటకు నాకనుమతినొసంగిన మదరాసు విశ్వవిద్యాలయాధికారులకు, నిట్టియవకాశము నాకొసగిన సర స్వతీమహాలు కార్యదర్శులు శ్రీ యస్. గోపాలన్, B. A., B. L., గారికి నామనఃపూర్వకకృతజ్ఞతావందనములు. ఈగ్రంథము వ్రాఁత ప్రతిని చక్కగా సరిచూచి వ్రాసిపంపిన, సరస్వతీమహాలు పండి తులు శ్రీ ఆ. మహాదేవశాస్త్రిగారికి నా నమస్సులు. ఈగ్రంథము ప్రూఫులను నామూలాగ్రముగ సరిచూచి, పీఠిక వ్రాయుటలో నాకు చేదోడు వాదోడుగానున్న చిరంజీవి శివసుందరేశ్వరరావు నకు నాయాశీస్సులు.

నిడుదవోలు వేంకటరావు

మదరాసు విశ్వవిద్యాలయాంధ్ర
భాషాశాఖాధ్యక్షుఁడు

చెన్నపురి
7-7-1961

శ్రీ రాజగోపాలవిలాసము

—: విషయసూచిక :—

		పుట
ప్రథమాశ్వాసము		
అవతారిక ఇష్టదేవతాస్తుతి	...	1
సుకవిస్తుతి	...	2
కుకవినింద	...	3
శారదాధ్వజవర్ణన	...	7
కైవారము	...	8
సభానాట్యవర్ణన	...	,,
కవివంశ వర్ణనము	...	11
కృతిభర్త వంశము	...	14
కృతిభర్త విజయరాఘవనాయకుఁడు	...	22
సాహిత్యరాయ పెండారవర్ణన	...	26
షష్ఠ్యంతములు	...	32
కథారంభము	...	33
స్వీయ-రుక్మిణి	...	34
ద్వితీయాశ్వాసము.		
జారిణి-భద్ర	...	45
జారిణి-లక్షణ	...	54
తృతీయాశ్వాసము.		
విప్రలబ్ధ-జాంబవతి	...	64
ఖండిత-మిత్రవింద	...	70
విరహోత్కంఠిత-సుదంత	...	76
చతుర్థాశ్వాసము.		
ప్రోషితభర్తృక-కాళింది	...	85
స్వాధీనపతిక-సత్యభామ	...	90
ద్వారకావర్ణన	...	95
పంచమాశ్వాసము.		
చంపకవన వర్ణన	...	105
అనుబంధము		121

శుద్ధపత్రిక

పుట	పద్యసంఖ్య	తప్పు	ఒప్పు
1	2	నాభిప్రాయలై	సాభిప్రాయులై
,,	,,	భ్రాన్నొందను	భ్రా, న్నొందను
6	(వచనము) 13	పెంచుగనిన	పెంచుగనిన
33	87	కనియోన్	కనియెన్
42	123	పంగొప్రాసన్	హంగొత్రాసన్
63	(గద్య) 84	సంద్యోతియ	సంగుద్యోతీయా
65	6	వేవుదనకున్	వేవుదనకుఙ్
72	38	నాసలవంటి వే	బాసలవంటి వే
77	58	చలుపల	చలువల
77	50	యవని	అవని
102	81	పుహ్పారామా!	పుష్పారామా!
103	(గద్య) 84	హా స్త్రిక్వ కరుణా	హా స్త్రీక్యా కరుణా
104	1	దూళి, దురాలాలి	ఘూళిమ, రాలాలి
108	17	అరితి	రీతి
109	(వచనము) 18	గొభిలప్రకల్పితం	గోభిల ప్రకల్పితం
,,	,,	సంశొధిత	సంశోధిత
112	29	వె, దండము	వే. దండము

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రాజగోపాల విలాసము

—: అవతారిక - ఇష్టదేవతాస్తుతి :—

శ్రీలలితాంగియున్ ధరయుఁ జెంగటనే మెలఁగంగ నున్న గో
పాలుఁడ నన్నమాటకు నపారధనంబు లొసంగి రాజగో
పాలుని చేసె నీతఁడని భావము లోపల నుబ్బు శౌరి హే
రాలపు భాగ్యముల్ విజయరాఘవశౌరికి నిచ్చుఁగావుతన్.

మ. సొలపుంజూపుల నద్రికన్యక జటాజూటంబు వీక్షింపఁగా
బెళుకుంబేడిస లభ్రగంగఁ గని నాభిప్రాయలై పల్కు నె
చ్చెలులం గన్గొని మోము వంచు సతిఁ దా శృంగార భావంబులన్
వలగొ నవ్వుచుఁ జూచు శంభుఁడు కృతిస్వామిం గృపం
బ్రోవుతన్. 2

ఉ. గందపుఁబూఁత రీతి పతి కంఠమునం గల కందు మాన్పెఁ దాఁ
గంచలితాత్మకీర్తిరుచికందలిచే రఘునాథభూమిభృన్నం
దనుఁ డంచు నెంచి గిరినందన డెందమునందుఁ జాల నా
నందముఁ జెంది యట్టికృతినాయకు కీర్తులు బ్రోదిసేయుతన్.

మ. చతురంభోధిపరీతభూవలయ వాస్తవ్యావనీదేవతా
తతు లభ్యంజన భోజనాదులను మోదంబందఁగా బ్రహ్మసం
తతిఁ బాలించు నృపాలుఁ డీతఁడని నిత్యప్రీతుఁడై బ్రహ్మమ
త్కృతినాథున్ విభవాయురున్నతుల సత్కీర్తుల్ దగం
బ్రోవుతన్. 4

ఉ. ఒక్కొకవిద్యచే జగతి నొక్కఁడు రాఘివహించుటబ్బురం
బెక్కుడు విద్యలన్నియును నీతఁడె నేర్చి మదీయకీర్తులన్
దిక్కులనింపె నంచును మదిన్ముదమందుచు స్వప్నలబ్ధయై
మక్కువఁజేరు వాణి నృపమన్నఘు మత్కృతినాథుఁ బ్రోవుతన్.

ఉ. అందనువందు క్రొమ్మొలుఁగుటందమునం జరియింప నిందిరా
మందిర మంచు మించు నభిమాన గృహం బొనరించి
లౌల్యమున్
జెందకయుండఁ దావుకొనఁ జేసెను నన్నని లక్ష్మి సంపదల్
గ్రందు కొనంగ మా విజయరాఘవ శౌరినిఁ బ్రోచుఁగావుతన్.

చ. ప్రణతుల కెల్ల విఘ్నములు బాయఁగఁ జేయుట మేలుఁ
గూర్చుటల్
గణనమొనర్చు నేర్పునను గల్ల మదాళులు మాటిమాటికిన్
రణనము సేయవించుఁ జతురత్వమునం దలయూఁచి మెచ్చునా
గణపతి యిచ్చుగాత కృతికర్త కశేషవిశేష విద్యలన్. 7

—: సుకవి స్తుతి :—

ఆ.వె. అమరతటినిఁ దెచ్చు నల భగీరథు రీతిఁ
గవిత యవనియందుఁ గలుగఁ జేయు
వామలూరు తనయు వర్ణించి మదిలోన
వ్యాసుఁ గాళిదాసు భాసుఁ దలఁతు. 8

కం. నన్నన దిక్కన నెఱ్ఱన
సన్నుతిఁ గావించి వారి జాడల మెలఁగే
యన్నల శ్రీనాథాదుల
మన్ననతోఁ దలఁతు లోకమాన్యుల నెపుడున్. 9

—: కుకవినింద :—

కం. అందము చందము నెఱుఁగక
యందతుకుల రచనసేసి యందుకె మది నా
నందముఁ జెందెడు కుకవులు
నిందార్హులు గాక వర్ణనీయులె సభలన్ ? 10

వ. అని యిష్టదేవతా వందనంబును సుకవిగుణానందనం
బును కుకవి నిందనంబును గావించి యున్న సమయంబున. 11

సీ. కర్ణాట జయరమా కంఠసూత్రమునకు
మంగళం బే మహామహుని శౌర్య
మా సేతు శీతాచలాంతరాంతర్వాణి
గణనీయ మే రాజు గుణగణంబు
విశ్వాసభాగ్యేశ్వ విశ్వంభరాధీశ
పాలనం బే మహీపాలువశము
నిఖలకార్యాకార్య నిర్ణయ సరణికి
మను నీతు లేమేటి మాటనేర్పు

గీ. లతఁడు హరిదంత దంతావళాతి తరళ
కర్ణచామరబిరుద విఖ్యాతసౌమ్య
కీర్తినర్తన నుతి పరక్షితివరుండు
గరిమఁ జెలువొందు విజయరాఘవవిభుండు. 12

వ. ఒక్కనాఁడు మక్కువమీఱ నంతఃపురాంతర నిరం
తర శుభ విభవా చరణ నిపుణ రమా రమణీ రమణీయ తప
నీయ కమలకర్ణికాయమానంబును, విశృంఖల కనక శృంఖా
లాందోలిత డోలికా చిరత్న రత్న నిర్యక్త నిర్యద్విభా విభా

వనీయ బాలాతపాలోకన కౌతుకాలోల సవిధ కాసార తీర రంగ ద్రథాంగ సంఘంబును, వలమాన మలయ పవమాన కంపితసవిధ వివిధ శాఖి శాఖా శిఖాగ్ర జాగ్రత్కుసుమ సముదయ సముదయ త్సౌరభ లోభ పరిభ్రమత్ భ్రమర ఝంకారానుకారి గాయనీగాన తానమాన మానితంబును, కాంత నిశాకాంత కాంత జాల కాంతరాంతర నిరంత రాగరు ధూప ధూమస్తోమ వారిధర వారిధారా సారసం దోహ సందేహావహ సుమనివహ కాయమాన వితాయ మాన పరిమళ ఝరీమిళ దవిరళ గళన్మధురస మధురరస కణగణమ్ముల వలన, తదీయ వనిత స్తనిత భ్రమవిభ్రమావ హోత్తాళ తాళ పరిజ్ఞాన చాతుర్య ధుర్య చంచలలోచనా కరాంచల వాద్యమాన మర్దలీరవ సమ్మర్దంబు వలన, నగణ్య నిజలావణ్య కలాకలాప గ్రహణ నిపుణ దోషా యోషాతి ప్రబంధసంబంధ సమామ్నాత తదీయా ననుకరణీయ హృద్య వంశ వాద్య విద్యా వైశారద్యానవద్య చిరత్న రత్న పుత్రికా వైచిత్రి వలన, దేదీప్యమాన మాననీయ కనకారవింద బృంద సక్తి ముక్తాహంస సంసదంసల క్రేంకార శంకా కరణ చణ హారిణ లోచనాచరణ రణన్మంజుమంజీర పుంజశింజితమ్ము వలన, తదంతర ప్రశంస్య లాస్య చికీర్షా హర్షాతిలోల లోలేక్షణా ప్రకర్ష ప్రసవ వర్షకరణ బహూకరణ విద్యాధర విద్యాధర వారాంగనా వారమోహావహ కుసుమ వర్షిత మాలాధర యంత్ర యంత్రిత కాంచన పాంచాలికా ప్రపంచంబువలన, పార్శ్వభాగ భాగాతి రమణీయ తపనీయ ప్రతిమా ప్రతిమాన కరసీకరసీరాజన మరకత భాజన దేదీప్యమాన మాణిక్య దీప శిఖాముఖానుషజ్యమాన కజ్జలీరేఖా శ్లా

ఘూవహ మహనీయ మహానిల దామ నామంబువలన, ప్రతి
స్తంభసముత్తంభిత శాతకుంభ రంభా సంభార సంభావనీయ
సుమ సముదయ సమయ సముదయత్పరాగా భోగ మనీషా
పోషక నటనానుకూల రంగోత్తరంగవికీర్య మాణ కర్పూర
రజః పూరంబు వలన, నిగనిగని తొగరా చలువగోడల జా
డల జాలుకొను తెలినిగ్గు డాలను తేటనీటి జాలునం గందళిం
చిన పొందమ్ములకు కెందమ్ములకు గమనించ గముకించు
జక్కవకవల యందచందంబుల నరజాజు పయ్యెదలం బొదలు
గులుకుమిటారి వలిగబ్బిగుబ్బల చేత బొందుపఱుపుచు
రంగారు శృంగారకృత్యములకై మెలంగు నంగనాజనంబు
వలన, నందందు క్రందు కొను పందగిమనల కందు లేని
నెమ్మొగమ్ముల సోయగమ్ముల వింతగొంత యుపలపించిన
యపరాధం బపనయింపఁ దదీయ చరణ పరిచరణాచరణమ్ము
నకై మగఱాతెగ రానెలవుల నెలకొన్న శశికాంత దర్పణ
ప్రతిబింబంబుల దంభంబునం గాచియున్న శశిబింబంబుల తోఁటి
సమ్యాటంబున కొయ్యనొయ్యనం దారు తారకల తీరున
మీఱుపిన్నాణంపుటాణిముత్తెంబుల రంగారు రంగవల్లికల
వలన, నవనవమ్ములగు మురముర రవమ్ములను బెడిదంపు
టురుముల యురవడిం బరువడి మొలచిన రత్నంపుమొలకల
జాజాలవాలికల పోలికం దనరం దనరు రోహణ ధరాధర
కంధరంబు పొందుపఱచు పైగోవ కెంపురా చెక్కడంబుల
డంబుల గొప్పటాకులం దీటిన చిత్తరువుల తీరువలకు, తొగ
రుచిగురాకు జొంపమ్మున సొంపులు సంపాదించు దీపకళా ప్రతి
బింబితమయూఖ రేఖల వలన, కురులు కూఁకటి తోడం
గూడియుఁ గూడని చిన్నారి పొన్నారి ప్రాయంబునం బరులం

దృఢప్రాయంబు సేసి పట్టంబుగట్టుకొన్న గట్టితనంబుచూచి సహింపక మట్టుమీరిన పాండ్యతుండీర కర్ణాట కరహాటాదులం బంపుల నంపి వెంపరలాడించి పెంపుగనిన నిజవిజయాంక లేఖ్యంబులవలన,వలను గాంచి మించు నాకీర్ణ శిశిర పన్నీరంబు నాలిప్త కుంకుమ పంకంబు నాపూర్ణ పూర్ణకుంభంబు నాలక్షిత తోరణ ధోరణికంబు నాబద్ధ జాంబూనదాంబరంబు నాలంబిత చమరవాలంబు నాసంజితా నర్ఘ్య సింహాసనంబు నాపాదితాష్టాపద పాదపీఠంబు నాస్తీర్ణ వివిధ వర్ణాస్తరణంబు నాలక్షితశుభలక్షణంబునగు "విజయరాఘవవిలాసం" బను భవన రాజంబునందు. 13

కం. ధాటీజిత విమతావృత
కోటీర మణీ విశేష గుంభిత రుచులన్
కోటి రవి చంద్ర నిభమగు
హాటక మయ సింహపీఠికాంతరమందున్. 14

సీ. మహనీయ నవరత్నమయ భూషణ ద్యుతుల్
భూనభోంతరములఁ బొదివి కొనఁగ
కాశ్మీర కస్తూరికా సంకుమద సాంద్ర
సౌరభ విభవంబు సందడింప
కటి తటా భోగ సంఘటిత హాటకచిత్ర
వసనదీప్తులు చుట్టు వలగొనంగ
పాద పీఠోపరి భాగ సంవేశిత
పాదాంగదప్రభల్ పల్లవింప

గీ. తార గంభీర రవము లుదారముగను
జతన "సామి! పరాకు! హెచ్చరిక" యనుచు

హెగ్గడులు వేత్రములు పూని హెచ్చరింప
నిండు కొలువుండె యామేదినీవిభుండు. 15

చ. పడఁతి యొకర్తు గిండి, యొక బాలనిశాకరఫాల కుంచె, పా
వడ యొకవన్నెలాఁడి, యొక వారిరుహాయతనేత్ర వీజనం
బడపము భామ యొక్కతె, యొయారి యొకర్తు మణీకలాచికం
గడక వహించి చేరి సముఖంబునఁ జిత్తమెఱింగి కొల్వఁగన్.

గీ. రత్నకంకణ ఘలఘలా రవము గ్రమ్మఁ
గోమరు ప్రాయంపు గొమ్మలు కుందనంపు
బొమ్మ లెలవంక బలవంక బోదివి చెంత
చామరంబులు వీవఁగ సరసలీల. 17

—: శారదాధ్వజ వర్ణన :—

సీ. ఒక్కొక్కయెడఁ జీనిచక్కెర పానకం
బాని నట్లాహ్లాద మావహిల్ల
నొక్కొక్కయెడఁ దావి నెక్కొన విరజాది
సరము లెత్తిన రీతి పరిమళింప
నొక్కొక్కయెడఁ జల్వ లుప్పతిల్లఁగ మంద
మారుతంబులు మించు మహిమ చెలఁగ
నొక్కొక్క యెడ మేనఁ జొక్కు సంపాదించు
వెలఁది వెన్నెల తేఁట విధము మించ

గీ. కవిత రచియింప విజయరాఘవ విభుండె
నేర్చునని వాణి నర్తించు నేర్పుమీఱ
చామరానిల కందళ చలితమగుచుఁ
దనరు సభయందు నల శారదాధ్వజంబు. 18

సీ. నవనవోల్లేఖన నవనయోగ్యము గాని
పద్యంబు జనులకు హృద్యమగునె?
ఘనతరాలంకార కారణంబులుగాని
వాక్యవైఖరుల నెవ్వారు వినరు
శేష భాషిత వాగ్విశేషాన్వితము గాని
పదము విద్వత్ప్రేమ పదము గాదు
ఘన సారసారంబు గాని సందర్భంబు
లర్భకులైనను నాదరింప

గీ. రంచు వివరించు చలచామరాంచదనిల
చలిత చేలాంచలాగ్రహస్తంబుచేత
విజయరాఘవ మేదినీ విభుని సభను
తనదు మహిమంబుచే శారదాధ్వజంబు. 19

—: కైవారము :—

మ. కలమంద్రోదిత రత్న కంకణ ఝణత్కారంబు తోరంబుగాఁ
దలిరుం దీవెలు చంచలించు గతి హస్తన్యాసముల్ మీఱఁగా
లలనల్ 'పాండ్యనృపాల మండలవిభాళా!'' యంచుఁ గైవార
ముల్
వలనొప్పన్ రచియించి రంత నుచిత వ్యాపార పారీణతన్. 20

—: సభానాట్యవర్ణన :—

గీ. భరత సంగీత సాహితీ ప్రముఖ విద్య
లాకృతులు గన్న చందాన నబ్జముఖులు
సరస ముక్తాతపత్రచామరము లలర
వివిధ బిరుదాంక వాద్యముల్ వెలయనిల్వ. 21

సీ. తీగెమెఱుంగుల తీరున నిఱుగడ
వఱుస బంగారు పావడలు మెఱయ
పఱపుగా వలగొన్న భానుమండలముల
హారువున నపరంజి హరిగెలమర
మొగిలు మొత్తంబులు మోహరించినరీతిఁ
బ్రమ్ము సాంబ్రాణి ధూపమ్ములలర
విద్యావిశేషముల్ వేర్వేఱ వివరించు
హావణిక బిరుద వాద్యములు మొరయ

గీ. వీరవేంకటరాయ పృథ్వీమహేంద్ర
దత్త బహువిధ బిరుదముల్ దనరుచుండ
సముఖమున నిల్చి యాముద్దు 'చంద్రరేఖ'
వివిధవిద్యలు వినిపించె వింతయనఁగ. 22

సీ. చౌపద కేలిక 'రూపవతీ'కాంత
శబ్దచూడామణి 'చంపకాఖ్య'
చెలువగు జక్కిణి చెలువ 'మూర్తి వధూటి'
కొరవు 'కోమలవల్లి' గురునితంబ
నవపదంబులు 'లోకనాయికా' లోలాక్షి
యలదేశి 'శశిరేఖ' కాబ్జనయన
దరుపదంబులు 'రత్నగిరి' నితంబినియును
పేరణి విధము 'భాగీరథి' యును

గీ. మదన పదదూర్వ్య నవరత్న మాలికాది
బహువిధాం లక్ష్యనాట్య ప్రపంచమెల్ల
ఘనత విలసిల్లతక్కిన కాంతలెల్ల
నభినయించిరి తమనేర్పులతిశయిల్ల. 23

సీ. వీణవాయించెను శోణాధర యొకర్తె
కిన్నరఁ బలికించె కన్నెయొకతె
చపలలోచన యొకర్తు ద్విపదలు చదివెను
తత్వ్రిసంగము చేసె తరుణియొకర్తు
ముఖవీణచే నొక్క ముదిత రాగము చేసె
కొమ్మ యొక్కతె పిల్లఁగ్రోవి యూఁదె
తంబురా మొరయించె ధవళాక్షి యొక్కర్తె
స్వరమండలము మీటె సతియొకర్తు

గీ. యక్షగానంబు రావణహస్త ముడుకు
దండెమీటులు చెంగులు తాళములును
జోల సువ్వాల ధవళంబు లేల లమర
కొండ ఱతివలు వినిపించి రందముగను. 24

శా. విద్యామూర్తిమ లాగు లెత్తు విధముల్ విద్యాధరుల్మెచ్చఁగా
విద్యుద్వల్లులు మింటనుండి విని యుర్విన్ డిగ్గి మేలైన యా
విద్యల్ తాము నభ్యసింప రమణీవేషంబులం బూనె నా
వాద్యంబుల్ మొఱయంగఁ దక్కినసతుల్ ప్రత్రిల్లి రాలాగునన్.

గీ. దండె మీటుచు భళిగాణ దండియనఁగ
నొడుగు గమకంబు రక్తియుఁ బొదివికొనఁగ
స్థాయి రాగప్రబంధముల్ తాయములును
గీతముం బాడె నొక రాజకీరవాణి. 26

సీ. ప్రస్తారసంఖ్యను పదుమూఁడు కోటులు
నలువది రెండులక్షలు పదేడు
వేలు నేఢ్నూఱును వింశతియును నాఱు
వృత్తంబులందు నీవృత్తమునకు

నీవర్ణన సమస్య నీవుగూర్చు మటన్న
నా వృత్తమున సమస్యను రచించి
యందుకు శ్లోకంబు లాశువుగాఁ జెప్పి
యవి తెనుంగునను పద్యములు చేసి

గీ. ఇరువదాఱును ఘంటంబు లెఱిఁగి యిట్లు
కవితఁ జెప్పిన వార లీ భువినిఁ గలరె?
యనుచు నందఱు వినుతింప ఘనతఁ గాంచె
కీర్తనీయ గుణాలంబ 'కృష్ణమాంబ.' 27

గీ. ఇటుల విద్యలు వినుచు సాహిత్య విద్య
వినికి సేయఁగ నను జూచి వేడ్కతోడ
విజయరాఘవ మేదినీ విభుఁడు వల్కె
మధుర మధురస మధుర సామంబు ఫణితి. 28

—: కవివంశ వర్ణనము :—

సీ. శ్రీవత్సగోత్రుండు శ్రీకర పాకనా
టార్వేల బంధుజనాతిశాయి
కాళయ మంత్రిపుంగవునకు గంగమాం
బకు నుదయించు తపఃఫలంబు
రణరంగ గంధవారణ బిరుదాంకిత
స్వకులజ శ్రీకంఠ సచివమౌళి
పార్వతీపరిణయ ప్రముఖ ప్రబంధ ని
బంధ ధురంధర ప్రౌఢఫణితి

గీ. యైన చెంగల్వ వేంకటయ్యాయును రావి
నూతల తిరుమలయ్య తనూజ కృష్ణ

మాంబ మును గన్నవిధి కాళహస్తి గిరీశ
కలిత లలితోక్తి భారవి కాళసుకవి 29

సీ. ఘటికా శత గ్రంథ ఘటనోత్కట నవీన
పాండిత్య గరిమలు భళియనంగ
నోష్ఠ్య నిరోష్ఠ్యాది కోద్దామ రసగర్భ
సందర్భ మాసని సన్నుతింప
మాకంద మంజరీ మధుర్ఝరీ మాధుర్య
రచనా విశేష మారా యనంగ
పరిహృతేతర యుక్తి భాగ నూతన కథా
చాతుర్య ధుర్యత సంస్తుతింప

గీ. అయ్యదినముల రామభద్రామ్మవారు
నేఁడు కృష్ణాజి కవితల నేర్పుమెఱసి
వినికి సేయుట లెల్ల మీఘుసతఁగాదె
కవివినుతచర్య! చెంగల్వ కాళనార్య! 30

ఉ. భూనుతకీర్తులైన కవిపుంగవు లందఱు మెచ్చనిచ్చలున్
తేనియసోనలై, కసటుదేఱిన చక్కెరపానకంబులై
పీనులవిందులై, రసికవేద్యములై యల వాగ్వధూటికిన్
గానుకలయ్యె జెంగలువ కాళకవీ! భవదీయ కావ్యముల్. 31

మ. పదియాఱ్వన్నె పసిండికిన్ వలపు పైపైఁ జెందు చందంబునన్
చదురుల్ మీఱు భవత్ప్రబంధ మిఁకనిచ్చల్ దక్షిణాద్వారకా
సదనాస్థాన కథాను షంగములచే సంభావ్యమై మించె నేఁ
డది మాకంకిత మీవొనర్పుమని యాహ్లాదంబు సంధిల్లఁగన్.

సీ. అలసహ్యజా తటి నగ్రహారంబులు
బహురేఖ మించు నుంబళిక యూళ్లు
బంగారు వనుసుల పచ్చలపల్లకి
పసిఁడికొమ్ముల కట్లభద్రకరులు
పడివాగె తేజీలు బంగారు కాళాంజి
హడపంబు చామరల్ హంసకంబు
తరమైన చౌకట్లు తారహారంబులు
నంగుళీయాది రాజార్హ భూష
గీ. తెలిమి నపరంజి హరివాణములును గిండ్లు
పెట్టెల కొలంది జాళెలు మట్టుమీఱి
నట్టి మైభోగపుం డచలాత్మ ఘనత
ననుగుణంబుగ దయచేసియపుడు మఱియు. 33

కం. కేళాకూళుల సజ్జల
కేళీవనములనుమించు గృహరాజంబున్
శ్రీలెసఁగ నొసఁగి లోకులు
మేలని కొనియాడ కరుణ మీఱఁగనంతన్. 34

గీ. విందునకుఁ దాము గఱితలు వేడ్కవచ్చి
వరుసనొమ్ములు తమయింటి వారి కొసఁగి
యాత్మజులకెల్ల చతురంతయానములను
మహిత భూషణములు బహుమతులు సేయ. 35

ఉ. ఎంతటి భాగ్యశాలి యితఁడెంతటి ధన్యుఁడటంచు నెంచ శు
ద్ధాంతమునందు పాండ్యవసుధాధిపనందన లాదియైన యా
కాంతలు గొల్వ నన్ను సముఖంబునఁ గన్నులఁ గప్పు కొంచు న
త్యంత బహూకృతుల్ సలుపు నవ్విభువంశము సన్నుతించెదన్.

—: కృతిభర్తవంశము :—

సీ. కూట దానవ భద్ర కుంజరంబుల మించు
మదగర్వరేఖల మట్టుపఱుప
సంసార నైదాఘ సమయాతపంబులు
మించి యెల్లెడ విజృంభించకుండ
భజన వైభవ లోల సుజన మనోరథ
పూర్తికి నతిశయస్ఫూర్తి చూప
వందారు జనులకు వాంఛితంబులు గూర్చ
బిరుదంపు చిన్నర పెఱిమ నెఱప

గీ. సంకుశ చ్ఛత్ర కలశ ధ్వజాంకనముల
వెలయ శ్రీహరి పాదారవిందమునను
సకలలోకైక నుతమైన జాహ్నవికిని
సహజ మైనట్టి నాల్గవజాతి దనరు. 37

కం. అందునొక కొంద ఱుదయం
బందిరి వసుధా సుధాంశు లంచిత బాహా
కందళిత తీవ్ర తేజః
కందళ దళితారి గర్వఘనశార్వరులై. 38

ఉ. వారలలోన కృష్ణజన వల్లభుఁ డెల్లరు మెచ్చ నిచ్చలున్
వారిధి మేఖలావలయ వాసవుఁడై విలసిల్లి దీనమం
దారుఁ డటంచు యాచకు లుదారత సన్నుతి సేయ మీఱెనా
మేరు వసుంధరాధిపులు మేరలెఱింగి తనున్ భజింపఁగన్. 39

క. ఆకృష్ణ ధరావరునకు
శ్రీకృష్ణుఁడు తాన యవతరించెనొ యనఁగా

లోకోత్తర నయ వినయ వి
వేకోత్తరుఁడైన తిమ్మవిభుఁ డుదయించెన్. 40

సీ. తలఁపెల్ల వివరించి దాక్షిణ్య మనుకేమి
దుష్ట నిగ్రహముల త్రోవ మొలఁగ
వీక్షణంబులు చల్వవెదఁ జల్లఁగనుకేమి
హిమతారి వరులపై వేఁడిసూప
మాటలు సత్యంబు మర్మంబు లనుకేమి
మానినీ వంచనా మహిమమించ
ననవరతంబు దానాధికుఁ డనుకేమి
యరులచే ధనము తానంది కొనఁగ

గీ. నిట్టి (వైచిత్రి తనయందెపుట్ట)గలిగి
యన్ని గుణముల వెన్నుండె యెన్ని చూడ
ననుచు జగమెల్ల గొనియాడ నతిశయిల్లె
ప్రధన జయహారి తిమ్మభూపాలమౌళి. 41

కం. శ్రిత జన నిధి కాతిమ్మ
క్షితితలనాథునకు ధరకు శ్రీసతి కెనయా
నతిచతురకు బయ్యాంబకు
వితరణ కల్పకము చెవ్వవిభుఁడుదయించెన్. 42

సీ. శ్రీశైలమందునఁ జిరతరంబుగఁ గూర్చె
ప్రాకార సోపాన పాళివెలయ
వృద్ధాచలంబున విశ్రుతంబుగ నిల్పె
ప్రాసాద మండప గ్రామ సమితి

నరుణాచలంబున నలవరించెను మించ
గోపుర సంఘర్షణా పురములు
గోపర్వతమున నెక్కుడుగాఁగ సవరించె
పూజా విశేషమపూర్వమనఁగఁ

గీ. నతుల మృష్టాన్నదాన కన్యాప్రదాన
బహు తటాక సవారామ పంక్తు లెలమి
ధరణి వెలయించెఁ దన మహోదార మహిమ
తిమ్మభూపాలు చెవ్వ ధాత్రీవిభుండు. 43

ఉ. ఆచినచెవ్వయ ప్రభున కంచితకీర్తికి మూర్తిమాంబకున్
యాచకకల్పకంబు నిఖిలావనిపాలన ధర్మమర్మ వి
ద్యాచతురాస్యుఁ డచ్యుత ధరాధిపుఁ డాత్మజుఁడై జనించెఁ దా
నాచతురర్ణవీవలయితావని భూభుజులెల్లఁ గొల్వఁగన్. 44

సీ. శ్రీరంగపతికిని సింహాసనంబునుఁ
బ్రణవమయంబగు పసిఁడిసజ్జ
యష్టమ ప్రాకార మతుల గోపురములు
రత్నాంగద కిరీట రాజమభయ
హస్తమున్ చైత్రరథారోహణోత్సవం
బారామములును మృష్టాన్నశాల
లర్చకకోటికి నగ్రహారంబులు
వివిధ నాట్యములు నైవేద్యములును

గీ. దానమర్పించి తత్సన్నిధానమందు
నతుల ముక్తాతులాపూరుషాదిదాన
వితతిఁ జేసెను జగమెల్ల వినుతిసేయ
చిన్న చెవ్వయ యచ్యుతక్షితివరుండు. 45

సీ. ప్రాణభయంబునఁ బఱచి తల్లడమంది
భోగిరాజకులంబు పుట్టలరయ
దళముగాఁ గొక్కట ధరణీభృత్తాళుల
శరవృష్టు లంతట జడిగొనంగ
మిఱుమిట్లు గొన దృష్టు మిడిచి మన్నీలెల్ల
బెదరి చేబారలు పెట్టుచుండ
వలగొని దీధితుల్ వరలంగ దొరలెల్ల
నురుమని పిడుగంచు నులికిపడఁగ

గీ. మెఱపు మెఱచిన చాడ్పున మేలిపసిఁడి
పక్కెరను మించు తేజిపై నెక్కి యేలు
చిన్నచెన్నయ యచ్యుత క్షితివరుండు
సమరనిశ్శంకుఁడని జనుల్ సన్నుతింప. 46

సీ. సింగముల్ గలవని చింతఁ జెందఁగ నేల
తనుమధ్యముల కోడి తలఁకియుండ
గజములు గలవని కళవళింపఁగ నేల
కుచకుంభముల కోడి కొంకుచుండ
చమరముల్ గలవని చలన మందఁగనేల
నెఱివేణులకు నోడి వెఱచియుండ
పాములు గలవని భయముఁ జెందఁగనేల
రోమరాజుల కోటి రోఁజుచుండ

గీ. నద్రి కృతకాద్రికిని సాటియనుచుఁ దెలిపి
వెఱపుఁదీర్తురు తమతమ తెఱవలకును
చిన్నచెవ్వయ యచ్యుత క్షితితలేంద్రు
విజయధాటికిఁ బాఱిన వీరవరులు. 47

కం. ఆ యచ్యుత భూభుజునకు
నాయతశుభకీర్తి మూర్తమాంబకు జితరా
ధేయుఁడు రఘునాథధరా
నాయకుఁ డుదయించె నృపతినాయకమణియై. 48

సీ. బాణయంత్రంబులు బహువిధంబులుగాఁగ
సవరించినారంచు చాలనుబ్బి
నేల యీనిన రీతి నిఖిలసైన్యంబులు
ఫౌజు దీర్చెనటన్నఁ బ్రమదమంది
గంధగజంబులు గంధర్వరాజముల్
నడచెనటన్న నానందమంది
పాండ్య తుండీరేంద్ర పారసీకాధిపు
లెదురుకొన్నారన ముదముఁ జెంది

గీ. వీరలక్ష్మి కరగ్రహ విభ్రమమున
రణము పెండ్లిగ నడచి యారాయనంగ
చెలఁగి చూపుల విందులు సేసెనౌర!
నిత్య జయహారి రఘునాథ నృపతిశౌరి. 49

సీ. పాదముల్ దొట్రిలఁ బడిన రాజన్యులు
జలమానవుల సొంపు సవదరింపఁ
బఱవఁ జాలక మ్రొగ్గిపడిన మత్తేభముల్
కుంభినీధరముల కొమరుచూప
భటుల చేవడి జాఱిపడిన ఖడ్గంబులు
బెళుకు వాలుగమీల పెరిమ నెఱప
నడవనోపక సోలిపడిన శత్రుస్త్రీలు
పవడంపు తీవెల ప్రౌఢిమెఱయు

గీ. సహ్యా కన్యక జలరాశి చందమొందె
పతుల యనుస్మృతి సతులకు పాడియునఁగ
నచ్యుతేంద్రుని రఘునాథుఁ డనినిదీర్చి
యరుల పాళెంబు వెంపరలాడునపుడు. 50

సీ. ఈటెలు సుడివడ నెంచి ప్రేలెనటంచు
కదలక యున్నట్టి ఘనతకతన
తురగముల్ గజములు త్రొక్కుత్రొక్కాడంగ
నదనని పైఁబడి నట్టివలన
చెదరెఁ బాళెమటంచు చేరి చారులుదెల్ప
విని మెల్లమెల్లనె చనెడు కృపను
మొదలి మన్నీలె పాఱెదురు చూడుఁ డఁటన్న
నంటి వెన్నాడిన యట్టిమహిమ

గీ. పాండ్య తుండీర చేరాంధ్రపతులు బ్రతికి
కాచెనని యెంచి ఘనముగాఁ గాన్కలిచ్చి
యచ్యుతేంద్రుని రఘునాథు ననుదినంబు
సేవసేయుట లోకప్రసిద్ధిగాదె. 51

సీ. ఆలానములఁ గట్టినట్టుల యుండెడు
వింధ్య సింహళ మద ద్విరదములను
వాజిశాలలయందు వరుసగానున్నట్టి
శక సింధు బాహ్లీక సైంధవముల
కోట్లసంఖ్యలకు నెక్కుడు వెలల్ గొన్నట్టి
బహురత్న కాంచనాభరణములను
మేదిని నడయాడు మెఱుపుఁదీవెల రీతి
శృంగారవతులైన యంగనలను

గీ. విడిచిపాఱుట కాన్క గావించి రనుచుఁ
గాచి విడిచెను పాడిల గాకమున్న
నచ్యుతేంద్రుని రఘునాథు నని నెదిర్చి
జీవములతోడ తమకోట చేరఁగలరె? 52

సీ. కప్పురంపు తావులు ఘుమ్మనఁ బుక్కిటి
వీడెంబు లోకయింత వెలికిఁ గ్రమ్మ
సొగసుగాఁ జుట్టిన సిగబొందులను బొందు
పఱచిన యరవిరిసరులు జాఱ
నందంబులౌ కొమ్ముగందంబు పట్టెలు
బిగిదప్పి యొడనెడఁ బేటులెత్త
వలివాటువైచిన తెలిసాలు దుప్పటి
చెఱఁగులు నెఱిదప్పి చెదఱియుండ

గీ. నచ్యుతేంద్రుని రఘునాథు నని నెదిర్చి
పోటుగంటున నెత్తుటఁ బొరలుదొరలు
విజయలక్ష్ములు తముఁ బాయు విరహమునను
చిగురుఁ బాన్పునఁ బొరలెడు చెల్లు గనిరి. 53

స్ర. ధట్టించెన్ వైరిధాత్రీధవులను రఘునాథక్ష్మాజాని హాళిన్
మెట్టించెన్ పాళియంబుల్ మెఱసి నరవరుల్ మెచ్చఁగా
హెచ్చుధాటిన్
కట్టించెన్ సహ్యకన్యన్ కఠినరిపుశిరఃకాయపాషాణ
పంక్తిన్
పట్టించెన్ ధర్మదారల్ ప్రతిభటసుభట ప్రాణరక్షాపరుండై.

గీ. కృతులు మెచ్చంగఁ దగిన సత్కృతులు ధరకు
హారములనంగఁ దగు నగ్రహారములును
సకల దేవాలయ ప్రతిష్ఠలును నిఖిల
దానములుఁ జేసె రఘునాథ ధరణివిభుఁడు 55

గీ. అట్టి మహిమకు నునికిపట్టయినయట్టి
ఘనున కచ్యుత రఘునాథ మనుజపతికి
గరిమ మీఱ గళావతీ కమలనయన
రాణఁ గనుపట్టె పట్టపురాణి యగుచు. 56

సీ. పతిభక్తి లతికలఁ బాదుకొల్పెడు పాదు
సద్గుణ గణముల జన్మభూమి
బహుళ సౌభాగ్యసంపదల కొటారంబు
ప్రాణేశు కరుణకుఁ బట్టుగొమ్మ
సవతులు కొనియాడు సత్కీర్తులకు తావు
పరిజనంబుల పాలి భాగ్యరాశి
యాకార శుభ లేఖ లలరెడువిభుఁబట్ల
సహజ దయాపూర సారసరణి

గీ. వాణి వారిజపాణి శర్వాణి దక్క
నితరసతులను సవతుగా నెన్నఁదరమె
మహిమ రఘునాథ జననాథ మదనరతికిఁ
జతురమతికిఁ గళావతీసతికి నెందు. 57

పంచచామరము :—

కళావిలాసమూర్తులైన గౌళపాండ్యకన్యకల్
కళాచికాఁ కరంక పాదుకల్ ధరించి కొల్వఁగా

కళా కళా కలాప బోధ గౌరవాతిధన్యయా
కళావతీసతీలలామఁ గాంచె భాగ్యసంపదల్. 58

చ. లలితపతివ్రతావ్రత కళావతి యైన కళావతీసతీ
కులమణియుం మహీరమణకుంజరుఁడౌ రఘునాథమేదినీ
తల బలభేదియుం గని రుదారుని యచ్యుతరామభద్రు దో
ర్బల జయభద్రుఁడౌ విజయరాఘవశౌరిని భాగ్యవైఖరిన్.

కం. వారలలో నగ్రజుఁడసి
ధారాధారా ధరాంబుధారలచేతన్
వారించె వైరిభూవర
వారిజ దుర్వార గర్వవారము నెపుడున్. 60

మ. సిరికిన్ వెల్లం గరుణారసంబు పలుకుల్ నీతిప్రచారోన్నతుల్
తలఁపుల్ ధర్మము పుట్టినిండ్లు నడకల్ దాక్షిణ్య సంకేతముల్
కలదే? యచ్యుత రామభద్ర ధరణీంద్రున్ బోలఁగా
నిలలో భూత భవిష్యదద్యతన భూమీశుల్ విచారించినన్.

—: కృతిభర్త విజయరాఘవ నాయకుఁడు :—

చ. అతనికి సోదరుండు భువనావనతామరసోదరుండు సం
తత నిజకీర్తిధామ సుమదామసువాసిత దిక్సువాసినీ
వితత శిరోజచూర్ణ రుచి విభ్రమవిభ్రమ కృత్ప్రతాపుఁ డ
ప్రతిముఁ డజేయుఁడౌ విజయరాఘవుఁ డీ మహి నేలు మేలనన్.

సీ. పరగూఢ తంత్ర ప్రబంధార్థములు దెల్పు
వ్యాఖ్యాన మెవ్వాని వచనరచన
నిఖిల శాత్రవ భూతనిగ్రహం బొనరించు
మంత్రంబు లెవ్వాని మంత్రశక్తి

గంధాంధ పరిపంథి గంధేభముల నిల్పు
నిగళంబు లెవ్వాని మగతనంబు
ప్రత్యర్థి పార్థివ ప్రతిమల నాడించు
సూత్రంబు లెవ్వాని సూక్ష్మబుద్ధి

గీ. అతఁడు చెలువొందు విశ్వంభరాతిశాయి
విక్రమ క్రమ విద్విషద్వీరకోటి
కుంభినీధరగుంభిత కూటకోటి
కఠిన శరకోటి విజయరాఘవకిరీటి. 63

సీ. గంధసింధురములఁ గవికోటికి నొసంగ
దక్కనె యీదిశాదంతులెల్ల?
భాషాధిపతినైనఁ బ్రజ్ఞచే నదలింపఁ
దొలఁగక శేషాహి నిలువఁగలదె?
యాఖేట విహరణం బలవరించెడుపట్లఁ
దప్పునే యీ కూటదంష్ట్రి యొకటి?
ధైర్యంబు హాటకాహార్యంబు నదలింప
గులగులగాకున్నె కులధరములు?

గీ. వీటి సాహాయ్యమైన ప్రాపేటికనుచు
విజయరాఘవమేదినీ విభుని మూఁపు
మహి వరించెను శాశ్వత మహిమలెంచి
మేలుగలపట్ల కాంతలు మేలుపడరె? 64

సీ. ప్రబల ప్రభావ నిర్భర దీప్తిపేరిటి
నెఱసంజ యంతట నెఱయుచుండ
కీర్తనీయ సమగ్రకీర్తికందళులను
తారక లెల్లెడఁ దనరుచుండ

తురగ ఖురోద్ధూత ధూళిపాళిక పేరి
గాఢాంధకారంబు గ్రమ్ముచుండ
బహువిధంబుల నేర్పు పరగంగ మెలఁగెడు
నసిలతల్ దూతిక లగుచునుండ

గీ. విజయరాఘవ మేదినీవిభు నెమర్చ
వీరశృంగారు లైనట్టి విమతవరుల
కమర శరదండు ముఖులకు నమరె నౌరా!
జారిణీజార సంగమ సంభ్రమంబు. 65

సీ. అవతంసములమీఁద నాస నెన్నటికైన
పల్లవంబులు గోరఁగిల్లవలదు
వేనలిఁ బుట్టిమొదు వేడుక నైనను
చంపకమ్ములచాయఁ జనఁగవలదు
తిలకంబు తీరుగాఁ దీర్చు కోరిక నైన
జేగుఱుల్ గల దరుల్ చేరవలదు
కయిసేయు ముచ్చటకై పరాకున నైన
చుఱుకుఁ గెంపుల కనుల్ చూపవలదు

గీ. విజయరాఘవవిభు మహావిభవ మిట్టి
మహిమతో నుండ మఱచియు మగువలార!
యపకృతులు సేసి యడవుల నడలఁ జేయ
వలవదను కొంద్రు మలయాద్రి వనుల రిపులు 66

సీ. కుంభినీధరముల గుహలఁ జేరెదమన్న
కొదమసింగంబులు మొదలసీవు
వారాశిలోపల వసతి సేసెదమన్న
గండుమీన్రాయిడి నుండరాదు

మడుఁగులలోపల నడఁగి యుండెదమన్న
మకర సంఘమ్ములు మనఁగ నీవు
మేరువు కవ్వల మెలఁగెద మన్నను
భానుచంద్రులు వెంటఁ బడుదు రెపుడు

గీ. సతని బిరుదంబు లెల్లెడ నాక్రమించె
నెచటి కేఁగెద మని కాన్క లిచ్చి రిపులు
విజయరాఘవమేదినీ విభువతంసు
చరణపద్మంబులను జేరి శరణమంద్రు. 67

సీ. చిలుకపోటున తేనె జిల్లునఁ జిమ్మెడు
కమ్మని ఫలము లాఁకటికి నొసఁగి
కప్రంపు టనఁటుల కదిసిన దీర్ఘికా
జలములచే దాహశాంతిఁ జేసి
వలిగాడ్పు చిఱుతసోఁకుల చేత నసియాడు
చిగురు వీవనలచేఁ జెమట లడఁచి
కలువ రాచలువరా నెలవుల నెలకొన
నలరుఁబాన్పుల మేని యలఁతఁ దీర్చి

గీ. తరుల దరులను విమత భూవరుల దాఁచి
కాచు నేరంబువో చుట్టుగట్టు వెఱచి
విజయరాఘవ మేదినీ విభుప్రతాప
మాఁదలను దాల్పు పద్మరాగాళిపేర. 68

సీ. గాటంపు సెలయేటి కాల్వలు ప్రవహించు
నెలవు రేవుల దాఁటి మెలఁగు వెరవు
చీమ దూరఁగరాని జీర్ణకాననముల
సంధిత్రోవలు గట్టి జరుగు వెరవు

చక్కఁజూడఁగ రాని శైలశృంగంబుల
పడఁతులవెంబడిఁ బ్రాకు వెరవు
కంపకోట ఘటించు కరణిఁ జుట్టుకయున్న
యీరంపు వెడసందు లేఁగు వెరవు

గీ. మృగయ మును జూపి రక్షించె మీఁదెఱింగి
కాకయుండిన నచట చీకాకుపడమె
యనుచు నను కొంద్రు సతులతో నద్రివనుల
విజయరాఘవ మేదినీ విభుని రిపులు. 69

సీ. పరరాజధానుల బయలు గావించెను
వాహ్యాళి సపరించు వాహములకు
వైరిరాజన్యుల వనదుర్గముల నెల్లఁ
గడికొమ్ము గావించె కరటిఘటకు
చతురంబుధిపరీత జగతిఁ బాళెము చేసె
కని కొల్చు రిపు మహీకాంతలకును
శత్రుభూనాథుల శలభముల్ గావించె
దారుణ బాహా ప్రతాప శిఖికి

గీ. జన్య శరణాగతారి రాజన్యకులము
సంచరిష్ణు జయస్తంభ సమితిఁ జేసె
విజయరాఘవ మేదినీ విభుకిరీటి
యతిశయం బెన్న శేషాహికైన దరమె? 70

సీ. ఒకనాఁట నైదాఱు యోజనమ్ముల మేర
దాడిగాఁ జనివచ్చు దండితనము
నొక తేజిపైనుండి యొక తేజికసి వేగ
లంఘించునటువంటి లాఘవంబు

మావంతు కాల్మిరి మదహస్తి హస్తిన
నదలించి యెదిరించు నవఘుళంబు
కదిసి సానాకత్తి గదిమి యెంతటివాని
మర్మముల్ తాకించు మగతనంబు

గీ. చూడ మెందును శక సింధు శూర సేన
పాండ్య తుండీర కేరళ ప్రభులయందు
ననుచు దొరలెల్లఁ గొనియాడ ననుచు వేడ్క
విజయరాఘవ మేదినీవిభుఁడు వెలయు. 71

—: సాహిత్యరాయపెండేరవర్ణన :—

సీ. నిర్యత్క నైషార్య నిర్యత్నరళనూత్న
పుంజంబు చామర స్ఫురణ చూప
పద్మరాగోన్మిష ద్బాలాతపంబులు
వలిపె చెంగావి పావడలు నెఱప
వలయిత మౌక్తిక వలమాన రుచి సొంపు
జగజంపు గోడల సవదరింప
విశ్రుత సింహళ ద్వీప నీలచ్ఛాయ
సాంబ్రాణి ధూపంబు సంఘటింప

గీ. వినత రాజన్య కోటీర వివిధ రత్న
సమితి యీ రీతి నుపచార సరణిఁ గూర్ప
విజయరాఘవ మేదినీ విభుని యంఘ్రి
నౌర! సాహిత్యరాయ పెండార మమరు. 72

సీ. మూర్ధ ముహుర్ముహుర్ముకుళితాంజలిపుట
మూర్ధాభిషిక్త సమూహ మలర
కట కటాహతటాంత గళిత దాన సుగంధి
గంధాంధ సింధుర ఘటలు చెలఁగ
గంధవాహన గంధగతి విశేషోన్మేష
రాజదాజానేయరాజి దనర
పరవీర సప్తాంగ హరణ వేళావాప్త
బిరుద సంఘమ్ములు మురువు మించ

గీ. తనదు మణులందు ప్రతిబింబ దంభమునను
నిందు గొలువుండు నైఖరి నెగడుచుండ
విజయరాఘవ మేదినీవిభునియంఘ్రి
సౌర! సాహిత్యరాయపెండార మమరు. 73

సీ. ఫణిరాజ బహుముఖ ఫణిత భాణితముల
మర్మంబు లాత్మీయమహిమఁ బొగడ
తర్క కర్కశ వాగ్వితర్క ప్రభావంబు
నిజశక్తియుక్తి వర్ణింపుచుండ
నవ్య కావ్య విశేషనాటితోన్మేషంబు
స్వక వైభవంబుల సన్నుతింప
లక్షితాలంకార లక్షణ స్ఫురణంబు
లాత్మచాతుర్య ధుర్యత నుతింప

గీ. మధుర మధురస శింజిత మంజిమములఁ
దత్తదుచితోపచారముల్ తానొనర్చు
విజయరాఘవ మేదినీవిభుని యంఘ్రి
సౌర! సాహిత్యరాయపెండార మమరు. 74

సీ. మానగ్రహాగ్రస్థ మహిపాలపాళికి
మంత్రవాదంబుల మహిమమనఁగ
సత్యాహిత ప్రాప్తి సత్యాదర నృపాల
పంక్తికి సభయ సంభాషలనఁగ
నిజనాదగుణ యూథ నిరుపమఖ్యాతికి
బిరుద వాదమ్ముల పెరిమమనఁగ
సకల విద్యామర్మ సందేహసరణికి
సిద్ధాంత వాక్యప్రసిద్ధి యనఁగ

గీ. తనరు నాత్మ చిరత్నరత్న ప్రకర్ష
జాత నాద ప్రకర్షంబుచేత మించి
విజయరాఘవ మేదినీవిభుని యంఘ్రి
సౌర! సాహిత్యరాయపెండార మమరు. 75

సీ. మగరాల నిగరాల మొగపుల నిగనిగ
లభిషేకజలముల హావణుఁగాఁగ
నందంద యందమా కుందనంపు మెఱుంగు
రంగైన కనకాంబరంబుగాఁగ
గుంఫుకా నలజాతి గుజరాతి కెంపుల
విడి కుంకుమపుఁబూఁతవిధముగాఁగ
బవిరిగాఁ జెక్కిన బటువు ముత్తెపు డాలు
బొందుమల్లియ గుండు దండ గాఁగ

గీ. నలరఁ గైసేసి యఖిల విద్యానవద్య
సింహపీఠంబు నెక్కిన చెలువుమీఱ
విజయరాఘవ మేదినీవిభుని యంఘ్రి
నౌర! సాహిత్యరాయ పెండారమమరు. 76

సీ. చేరికొల్చినఁ గల్గు తారహారావళు
లను మాట నిజమె పాండ్యక్షితీంద్ర!
కని కొల్చినను గల్గు కనకకోటీరంబు
లనుమాట నిజమె మద్రాధినాథ!
భక్తిఁ గొల్చిన గల్గు బాహుకేయూరంబు
లనుమాట నిజమె కొంగావనీశ!
నమ్మిఁ గొల్చినఁ గల్గు నవరత్నకంబులు
ననుమాట నిజమె యాంధ్రాధినాథ!

గీ. అనుచు మును మంత్రు లనుమాట లనువదింతు
రనుదినంబును శింజిత వ్యాజమునను
విజయరాఘవ మేదినీవిభుని యంఘ్రి
గండపెండెంపు బొమ్మలై యుండుదొరలు. 77

సీ. అందె సింగారించ నందిచ్చు నెపమున
ధవునిఁ గన్గొనియె మాళవవధూటి
కీలుపొందిక సేసి కీలించు నెపమున
భర్తఁ గన్గొనియె నేపాలబాల
పాదపీఠము నిల్పు పని నెపంబునఁ జేరి
మగనిఁ గన్గొనియెను మగధకాంత
చరణాంబురుహసేవ సవరించు నెపమున
విభుని గన్గొనియె సౌవీరతరుణి

గీ. ఇట్లు కనుగొని యరికాంత లెలమిఁ జెంది
విజయరాఘవ మేదినీవిభుని యంఘ్రి
బిరుదుపెండెంపు బొమ్మ కాప్రియులఁ గాంచి
వగతు రాత్మల నిట్టూర్పు నిగుడనీక. 78

సీ. శాలివాహన శకసంవత్సరములు వే
యేనూరు నేఁబది యేను వరుస
చనఁగ శ్రీముఖ నామసంవత్సరంబున
శ్రావణ శుద్ధ పక్షమున ద్వాద
శిని సౌమ్యవాసరంబున దక్షిణద్వార
కను కృష్ణతీర్థమందు నియమమున
స్నానంబు గావించి సంకల్పపూర్వకము
గానుషోడశ మహాదానములను

గీ. ఘనత మీఱఁగళావతీ గర్భశుక్తి
మౌక్తికఫలంబు రఘునాథమహిపసుతుఁడు
విజయరాఘవ మేదినీవిభుఁ డొసంగె
వేదవేదాంత విదులైన విప్రులకును. 79

సీ. కాశికాపట్టణ ఘంటాపథంబుల
విప్రకోటులవల్ల వినుతిఁగాంచి
రామేశ్వరస్థల రాజమార్గంబుల
బ్రహ్మసంఘములెన్నఁ బ్రఖ్యాతికెక్కి
ద్వారకాయత పురద్వార సీమలయందు
మహిసురల్ నుతియించ రహి వహించి
మధురాపురోత్తమ మధ్యవీథులయందు
వసుధామరస్తుతి సన్నెమీఱి

గీ. యలరు నీయన యనివారితాన్నదాన
మహిమ భూత భవిద్భావి మహిమహేంద్ర
ముఖుల కరుదని పొగడ దిఙ్ముఖములందు
ఘనతఁ జెలువొందు విజయరాఘవవిభుండు, 80

షష్ఠ్యంతములు.

కం. ఏవంవిధ గుణ సౌరభ
భావిత దిగ్యువతి చికురబంధున కలిసం
భావిత బుధ బంధునకా
ప్లావిత మధుర ప్రబంధ పదబంధునకున్. 81

కం. గంధాంధ విమత సింధుర
గంధప్రతి బంధ ఘర్మఘన తేజునకున్
బంధురతరామరాంధో
బంధురసాధిక్యవాక్య పదభోజునకున్. 82

కం. కుంభీనసరాట్కౌశల
కుంభీలక వాగ్విహార కోవిదమణికిన్
గుంభిత మదజృంభణ రిపు
కుంభీంద్ర స్తంభి శౌర్య గుణమతి సృణికిన్. 83

కం. ధాటీ బహుధాటీ కన
ఘోటీ కోటీ కఠోర ఖురకుద్దాలో
త్పాటితరిపువత్మునకున్
హాటకగిరిధైర్యధుర్య హార్యక్షునకున్. 84

కం. పక్షాంత చంద్ర వదనా
లక్షిత రతిపతికి సుకృత లలితాకృతికిన్
దక్షిణ భుజ భుజగేశ్వర
రక్షిత ధరణికిని విజయరాఘవ మణికిన్. 85

అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పంబూనిన రాజ
గోపాలవిలాసంబను మహాప్రబంధంబునకుఁ గ థా క్ర మ ం
బెట్టిదనిన :— 86

కథారంభము

కం. నారాయణ దివ్యకథా
పారాయణతత్పరుండు పరతత్త్వకళా
పారీణుఁడు శౌనకముని
సారవిచారునకు సూతసంయమి కనియెన్. 87

సీ. హరికథాసుధలాని యానంద మందితి
నా దేవు వసతిచే నతిశయించు
దక్షిణద్వారకాస్థలమహత్త్వంబుఁ గ
వినిపింపు వీనులవిందుగాఁగ
ననవుఁడు, సూతుఁడిట్లను "శౌనకమునీంద్ర!
భక్తితో మున్ను గోప్రళయమహాని
తపము చంపకవనాంతరమున సవరింప
హరి సుప్రసన్నుఁడై యతఁడు వేఁడఁ

గీ. ప్రేమ పదియాఱువేలగోపికలు గొలువ
గరిత లెనమండ్రు ననురాగగరిమఁ జెలఁగ
వివిధశృంగారరచనలు వెలయ నందు
మహిమతో నుండు మన్మథమన్మథుండు. 88

చ. నెలకొను మించులో? మెలఁగ నేర్చిన రత్నపుఁగీలుబొమ్మలో?
కులుకులుమీఱు మారుసెలగోలలో? పల్కెడుపూవుదీవెలో?
పొలపులు గన్నవెన్నెలలసోగలో? నాఁగనుకన్న ప్రాయపుం
జిలుకలకొల్కు లెల్ల తన చెంతలరా నెఱరాజసంబునన్. 89

శా. కేళాకూళులచెంత, పుష్పితవనక్రీడానికుంజంబులన్
కేళీసౌధ శిరోగృహాగ్రములచక్కిన్, పూర్ణపూగావళీ

పాళీవాసిత సాంద్రచంద్రకదళీ ప్రాంతేందుకాంతస్థలిన్
లీలానిర్జిత మన్మథుం డతఁడు పాళిం బెక్కు చందంబులన్.

గీ. తమకమున నింతులెల్లను తమకతమకె
వలచెనని యెంచ నానందవార్థిఁ దేల్చి
యష్టవిధనాయికలలీల లలరఁగోరి
యష్టమహిషుల నలజాడ కనువుపఱచె. 91

—: స్వీయ రుక్మిణి :—

సీ. పలయానిలమ్ములు మలయు ఘుమ్మన గ్రమ్ము
తావుల మావుల తావులందు,
పరిణత ఫలగుచ్ఛ పరిరక్షితంబులై
పఱపైన ద్రాక్షచప్పరమునందు
మగరాల నిగరాల మగఁటిమి గనుపించు
సరసిజాకర తీర సరణులందు
పొదలెడు గొజ్జంగి పొదరిండ్ల పజ్జల
చలువ రేరారాచ చలువలందు

గీ. నొకరి కొకరికిఁ దెలియక యుండునట్లు
చతురలైనట్టి యల జలజాతముఖులు
సఖులతోఁ గూడి సరస ప్రసంగలీలఁ
గోరికలు నిండఁ దన రాక గోరుచుండ. 92

ఉ. ఒక్కొక దూతి తోడ వినయోక్తులఁ గార్యముకూడునట్లుగా
నొక్కొకదూతితోడ సరసోక్తులఁ గోపముఁ దీఱునట్లుగా
నొక్కొకదూతి తోడ మధురోక్తుల మర్మము మీఱునట్లుగా
మక్కువ తోడ నా యువతి మన్మథ మన్మథుఁ డన్నిరీతులన్.

గీ. వరుసఁ దనరాక రాకేందువదనలకును
తెలుప నియమించి యొండొరుల్ దెలియకుండ
దూతికల నెల్ల! బహుమతితోడ నపుడు
పంచె పంచేషు లీలా ప్రపంచరతుఁడు. 94

ఉ. నేరములెన్ని మున్ను రమణీమణి రుక్మిణి యెంత వేఁడినన్
దీఱని కిన్క తోడ నొకతీరున నున్నదటంచు నెంచి తా
మేరలు దప్పకుండ చెలి మేడకు నీరజనాభుఁ డేఁగి యా
చేరువ పొంచియుండ సరసీరుహలోచన యొంటిపాటునన్.95

సీ. పచ్చఱా రాచిల్కపనికోళ్ల శిరముల
పైఁ బాదుకొన్నట్టి బఱువు కెంపు
చెక్కడంబులడంబు చికిలి కంబంబుల
తుద నూకు బోదెలం గదిసియున్న
లోవదండెమ్ముల లో మలుచుట్టుఁగాఁ
బెనఁగొని మీఁదికిఁ గొనలుసాగి
విప్పుగా చందువచప్పరంబులయందు
హరువులు మీఱంగ నల్లికొన్న

గీ. జాళువా కుందనపుఁ దీవెచాలు పూచి
కలయ రాల్చిన యకరులగమి యనంగ
పఱపు గల కుంకుమపుఁబూవు పఱపుఁ దనర
చవికటాకున మించు మంచముననుండి. 96

శా. ఏలా? కొండెము వింటి, ప్రాణవిభుతో నేలా చలంబూనితిన్?
వేళల్గా వలుగంగ నంచుఁ జెలియల్ వేమారు చాటింపఁగా
నేలా నే విననైతి? నిట్టివెతచే నేలాగు వేగింతు? నిం
కేలీలన్ విభు వేఁడుదాన నని యొంతే వంతఁ జింతింపుచున్,

గీ. చెలులు గనకుండ నేర్పున చెలువవిభునిఁ
జిత్రపటమునఁ గస్తూరిచేత వ్రాసి
గబ్బిగుబ్బల తుదలు సోఁకంగఁ జేర్చి
పలికె నిట్లని తన యభిప్రాయమెల్ల. 98

మ. 'కలలోనైనను నీదు మాటలకు నేఁగాదంచు మాటాడుటల్
గలవో? వాడల వాడలం దిరిగి రాఁగా నీకు మెండొడ్డుటల్
గలవో? చూచిన వార లందఱు నగంగా నిన్ని విన్నాణముల్
గలవో? మానవతీవిలాసమకరాంకా! యింక నేమందురా?

చ. గఱిగఱి నంట తుంటవిలుకాని శరంబులు నా యురంబునన్
జుఱఁజుఱగాడ నీవు దయఁజూడక యుండుటలిప్పు డక్కటా!
చెఱకునఁ బండు పండిన భుజింపఁ దలంపమి గాక ప్రాయపుం
దెఱవలతోడ నిన్ని తరితీపులు చేసినవారిఁ గంటిమే? 100

చ. వలఁగొను చింత తోడ నెలవంకఁ గనుంగొని యేఁ దలంకఁగాఁ
గలఁగకు మంచు మున్న బిగిఁగౌఁగిటఁ జేర్పుదు విప్పుడక్కటా!
కులుకుమెఱుంగుగబ్బి వలిగుబ్బలపై నెలవంక లుంచి యేఁ
దలఁకుచు నుండ నీవు దయఁదప్పిన నేగతిఁ దాళనేర్తురా? 101

సీ. ఏలాగు విహరింతు లీలాసరః ప్రాంత
కాంత నిశాకాంతకాంత సరణి?
నేలాగు సైరింతు నేలాతిసౌరభ
భ్రమజాతి విభ్రమ భ్రమరగీతి?
నేలాగు వసియింతు నీలాశ్మకృతవేశ్మ
జాల శీతల మరుజ్జాలకముల?
నేలాగు చెవిఁజేర్తు లోలామ్రదళ వలత్
కలకంఠ కులకంఠ కలరవంబు?

గీ. నెటులఁ గనుఁ గొందునకట! పూర్ణేందుబింబ
సౌధరసపూర పరిధౌత సౌధయూథ
టంక ముఖక్లృప్త చిత్రవిటంక నీడ
చంచ చాంచల్యవచ్ఛలచ్ఛంచువిహృతి. 102

మ. కులుకుంజన్నులమీఁది హారములు చిక్కుల్ దీర్చు నందంబునన్
గిలిగింతల్ గొన వాఁడి గోరు మొనలన్ గీలించి లాలించి పై
వలపుల్ జేఁచి మనంబులం గరఁచి చేవల్ మీట లోనైనయా
తలిరుంబోఁడులపట్ల నిన్ని వలవంతల్ చెల్లునా? వల్లభా! 103

చ. చెలువుఁడ! నీవు నాఁడచట చెక్కులపై గొనఁగోరఁ గస్తురిన్
వలపున మన్మథాంకములు వ్రాయుచు నేర్పున నాటనూఁదినన్
చెలులు కనుంగొనంగ జడచే నిను గొట్టిన యిట్టినేరముల్
తలఁపున నిల్ప నీవు దయఁదప్పిన నిప్పుడు తాళనేర్తునే? 104

శా. నేరం బేనె యొనర్చి మాచెలియతో నేర్పుల్ పచారింపఁగా
నేరా నీకని మెచ్చులున్ వలుక నేమీ నేరమై తోచునో?
రా రమ్మంచును బ్రేమతోడ ననుఁ జేరంబిల్చి లాలించ వీ
వేరా! రాజశశాంక! యింక నడురే యేలాగు వేగింతురా?

సీ. తలఁచవైతివి గదా? కలధౌత మయసౌధ
కలిత మన్మథకథాకథనుసరణ
లెన్నవైతివి గదా? సన్నుత పున్నాగ
పారావతారావ పరిచయములు
చూడవైతివి గదా? క్రీడాగృహాక్రీడ
గూఢ గాఢ నవోప గూహనములు
తెలియవైతివి గదా? దృఢమాన మానస
ప్రమదార్థ శపథ సంభాషణములు

గీ. కొదనునెల నెలవంకల కొదలుదీర్చ
నభినవ నఖాంకములు గుబ్బలందు వెలయఁ
బ్రణయబంధంబు వేత్రైన పట్ల నిపుడు
మఱచుటే వింత తొల్లింటి మమత లెల్ల. 106

మ. చనవుల్ మీఱఁగ మాటలాడుటలు బాసల్ చేసి నమ్మించుటల్
వినయంబుల్ ప్రణయానుబంధములు నీవే వేఁగావింపఁగా
నిను నేఁ గోపముతోడ నేమనిన దానింబట్టి పాలార్తురా?
వనితామన్మథ! నేర్పు నేరములు లేవా? చూడ నెవ్వారికిన్! 107

మ. అలుకల్ దీఱిచి ముద్దుపెట్టుకొని సయ్యాటంబునన్ శయ్యపై
కలపారావతకంఠనాళరవముల్ గల్పించి మెప్పించి నన్
పులకల్ జాదుకొనంగ నేలుకొను నేర్పుల్ సాక్షి
నీయొప్పులున్
లలనామోహనపంచబాణ! యిఁక నేలా? చాలు సిగ్గయ్యెడిన్.

సీ. గుబ్బలపై వాఁడి కొన గోరులుంచరా!
నెలవంక బింకంబు నిలుచుగాని
చక్కెర కెమ్మోవి చవిచూడ నీయరా!
చిగురు గుంపుల సొంపు చెదరుగాని
జెళుకు కెందళుకు చూపులచేత చూడరా!
కలువ రేకుల ఢాక కదలుగాని
వలి తేనెతేటలు చిలుక మాటాడరా!
చిలుకల గరువంబు చిటులుగాని

గీ. ఎన్నివలికితి నవి మది నెన్ని నీవు
దీనమందార! నన్ను నధీనఁ జేసి

మారు నదలించి యేలు వేమారు దయను
రాజవదనలతోడనా రాజసములు? 109

ఉ. వాటములైన బంగరుకవాటములం గలయట్టి యందముల్
నీటున మీటు నీయురము నిండఁగ గుబ్బల నాని పల్ మొనల్
నాటఁగ నొక్కి చొక్కి జతనంబుగ వాతెరతేనె యానకే
మాటలఁదీసునా, యువతిమన్మథ? మన్మథతాపవేదనల్?' 110

గీ. అనుచు నాథుని వేఁడుచున్నట్టివేళ
వనితచందంబుఁ దెలియంగ వచ్చినట్టి
యనుఁగునెచ్చెలి నెమ్మది హర్ష మంద
మందహాసంబు తోడనమ్మగువ కనియె. 111

చ. పలికిన మాఱుపల్కనని పంతములాడితి వింతమాత్రమా!
నిలిచిన వానిచెంతలనె నిల్వనటంటివె యొంటిపాటునం
గలికిరో! నేఁడు చిత్రఫలకంబున నాథువనైకమోహనున్
పొలపున వ్రాసి వేఁడికొనఁ జూచినఁ జూచినవారు నవ్వరే! 112

చ. అన విని మానినీతిలకమప్పుడు నెచ్చెలితోడ నిట్లనున్
"వినుము లతాంగి! యేఁ గొలుచు వేలుపు వేఁడితిగాని నెమ్మదిం
గినుక దొఱంగ వల్లభునిఁ గీర్తనసేయఁగ నీవు వింటివా?"
యను సమయంబునందు దరహాసము మోమున నంకురింపఁగన్

గీ. మోహనాకార రేఖల మురువుగన్న
యాత్మవిభుఁ డంత తనచెంత కరుగుదేఱ
నవనతాననయై యున్న యతివఁజూచి
హేతుగర్భంబుగాఁ జెలి యిట్టులనియె. 114

చ. వలపులవింటివాని చెలువంబున గెల్చినయట్టివేలుపుం
గలికిరొ! నేఁడు చిత్రఫలకంబున నేర్పున వ్రాసి యొంటిగాఁ
బలుమరు వేఁడుచున్న నటభాగ్యవశంబున సుప్రసన్నుఁడై
నిలిచెను వాఁడు నీయెదుట నేఁడు ఫలించెను గోర్కు-
లన్నియున్. 115

క. అని యొకపని నెపమున న
య్యనుఁగుంజెలి యవలి కేఁగ నవనతముఖియౌ
వనజాననఁ గనుఁగొని విభుఁ
డనునయపరుఁ డగుచుఁ బలికె నాదరమొప్పన్. 116

శా. 'నీలేందీవర దామధామముల సందేహంబు గల్పించు నీ
లీలాలోలకనీనికల్ సొలపు హాళిం జూప నన్ జూడవే?
ఏలే కోపము? లేటికేచలము? లింకేలేవృథామానముల్
లోలాక్షీ! పులకండముల్ గులుకుపల్కుల్ వల్కులాలింపవే!

సీ. కాంత! నీనిడువాలు కలికి చూపులుగాక
కలువలు తాపంబు నిలుపఁగలవె!
కొమ్మ! నీవలి గబ్బిగుబ్బచన్నులుగాక
యలరుగుత్తులు కాఁకనాఁచఁగలవె?
చిలుకలకొలికి! నీచిఱుత నవ్వులుగాక
రేయెండశిఖల వారింపఁగలవె?
ముద్దియ! నీతేటముట్టు నెమ్మోము గా
కంబుజంబులు వేఁడి నడపఁగలవె!

గీ. అంగనామణి! నీమోహనాంగములకు
నెన్న వీటికి సంతరం బెంతయనక
పోల్చి విరహాగ్ని వీటిచేఁ బోవునెడు
నేరమెన్నక నన్ను మన్నింపవలయు. 118

చ. సాఁసిన నీవిలాసములఁ జొక్కిన వేళలఁబల్కరించి యేఁ
బలుకక యున్న వేఱొకనిపై మనసా యని యల్గి నీవె యేఁ
గలిగినఁజూచి యంత బిగికౌఁగిటఁ జేర్పుదు విప్పుడక్కటా!
కలికిమిటారి! ఏమిటికిఁగా వలరాయని కప్పగించెదే?' 119

గీ. అనుచు మాధవుఁ డీరీతి యనునయింప
కోపసంతోషములు పెనఁగొనఁగఁజూచు
సొలపుఁజూపుల జాడలఁజూచి వేడ్క
కౌఁగిటనుజేర్చె రుక్మిణీకాంత నంత. 120

సీ. కురులు నున్నఁగ దువ్వి విరులు పైగానరా
కుండ వంకఁగ గాసెకొప్పువెట్టి
చెమటపావడ నొత్తి చెక్కునఁ గుంకుమ
బాగుగా వలరాచపడగ వ్రాసి
మెలిగొన్న హారముల్ మెల్లఁగ విడిపించి
కులుకుగుబ్బల మీఁదకుదురుకొల్పి
చెదరినతిలకంబు చిటులఁగ సారంగ
నాభిచే కొనఁగోర నాభిఁదీర్చి

గీ. కలయ నెమ్మేననేర్పున గడమలందు
నందచందంబులను గళలంటి కరఁచి
యంగనామణి హృదయంబునందు నపుడు
పాదుకొను కోపమును 'లేదు బంతి' యనియె. 121

క. కలగలుపు వలపు మక్కువ
జిలిబిలి కందువుల మాట చిఱుసోఁకులచేఁ
జెలిగరఁచె కాంతుఁడవియే
మలయజగంధికిని వశ్యమంత్రములయ్యెన్. 122

ఉ. చెక్కునఁజెక్కుఁ జేర్చుచును ఒన్ని మెఱుంగుల మోవి పల్కానన్
నొక్కుచుఁ జొక్కుచున్ వలపునూల్కొన నుల్లము పల్లవింపఁగా
కక్కసపుంబిసాళి వలి గబ్బిమిటారపు కోడెగుబ్బలం
జిక్కఁ గవుంగలించి మదిఁ జెందిన రాగముపెంపుసొంపుఁన్.

గీ. గరఁగి కరఁగించి మిగుల వక్కరలుమీఱ
కఱగొఱలు లేని చెయ్వులనాదరించి
మోహనాకారుఁ డాజగన్మోహనాంగి
కాంక్షితంబుల సఫలముల్ గానొనర్చె. 124

చ. అలఁతలు చూపు చూపుల యొయారములున్ వడఁదేఱు మోములున్
మొలచిన ఘర్మవారికణముల్ బిగిఁదప్పిన చిత్రకంబులున్
పలచనయైన మేని కలపంబులు వేఱొకపొల్పుఁ దెల్పఁగా
నలరెను వారియందు సురతాంతవిలాస విశేషవైఖరుల్. 125

ఆశ్వాసాంతము

శా. భద్రశ్రీహరిణాది కారణయశః పంచాస్య! పంచాస్యజి
ద్రౌద్రశ్రీ నతరక్షకత్వ కృతిసంధాటీక! ధాటీకథా
భద్రాత్మీయ భుజార్జితారిరమణీ పాంచాల! పాంచాలభూ
షద్రక్షోణి కరూశదేశముఖ సీమాధార మాధారకా! 126

కం. మదనాగలసిత సదనా!
సదనాంతరబోధనైక చతురిమవదనా!
వదనారద నుతకదనా!
కదనాదర రహితహృదయ! కాంతా మదనా! 127

మం. కతారికాహతాపత్రప్రగల్భతా శతారిరా
ట్కఠోర కంఠలుంఠనాలుఠత్ సముత్కటప్రఘు
క్కుతారికాకఠోర చంద్రకోణనామ భాగ్యభా
క్పితాపుతాగడావజీరబృంద బృందవందితా! 128

క. భావానుభావ భావిత
భావజ!జాత్యశ్వ కలితబహు విధధాటీ
దావనవల్గన వేష్టన
రేవంతక! 'ముద్దుచంద్రరేఖా' కాంతా! 129

గద్య. ఇతి శ్రీమత్కాళహస్తీశ్వర కరుణాకటాక్షలబ్ధసిద్ధ సారస్వతనయ, చెంగల్వ వెంకటార్యతనయ, విజయరాఘవభూప్రసాదాసాదిత వివిధరాజచిహ్నాచిహ్నిత భాగధేయ, కాళయనామధేయ ప్రణీతంబైన రాజగోపాలవిలాసంబను మహాప్రబంధంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము. 130

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రాజగోపాల విలాసము

ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీరాజగోప కరుణా
పూరాపూరిత సమస్తపురుషార్థనిధీ!
వారణఘోటకహాటక
రారాజత్సదన! విజయరాఘవమదనా! 1

గీ. అవధరింపుము సూతసంయమివరుండు
శౌనకునితోడ నిట్లను శౌరి యట్లు
భోజతనయను సమ్మదాంభోధిఁ దేల్చి
తక్కినటువంటి సతులపైఁ దలఁపు నిల్పి. 2

—: జారిణిభద్ర :—

సీ. పలకవజ్రపు తేటతెలి నీటిచిట్టూట
చలువల గుబురుగా మొలచి హెచ్చు
పచ్చరాతీవెలపై లేట తుదలనుఁ
జిగురించు కెంపురా చిగురుగుంపు
సుందుసందులయందుఁ గందళించినయట్టి
కట్టాణిముత్యాల కమ్మవిరుల
వైడూర్యముల తెర వలిదేనియకు మూఁగు
కప్పురా తేంట్ల ఝుంకారసరణి

గీ. కరణిఁదనరారు గాయనీగానతాన
మానమానితనవసుధా మధురిమముల
జీవబంధంబు గన్న విచిత్రచిత్ర
రాజి రాజిలు నొక సౌధరాజమందు 3

మ. తళుకున్నిద్దపుఁ దారవజ్రములచేతన్ మించు పైయంచులన్
వలగోఁ జెక్కిన కెంపురాపలకమిన్నల్ జాజుపట్టెల్ వలెన్
వెలయుంగా వెలలేని రత్నముల నెంతే వింతయౌ తిన్నెపై
కలకంఠీమణి దూతిరాక మది నాకాంక్షించి కూర్చుండఁగన్.

గీ. ఎల్లగరితలు తన జాడ లెఱుఁగకుండ
జారభావంబు మదిఁగోరు శౌరికడకు
భద్రచెంతకు నంపిన ప్రౌఢదూతి
నెమ్మిమీఱంగ వచ్చి వినీతితోడ. 5

మ. తొగరారాతెగ మేడయోవరుల జోతుల్ తేటనిద్దంపులేఁ
జిగురున్వెన్నెలచల్వచప్పరమునన్ చిన్నారి పూగుత్తులన్
నెగడం జేయఁగ బాటనుండి వలిదేనెల్ చిందు చందంబుగన్
చిగురుంబోడి మురారిఁ జేరి పలికెన్ జిత్తంబురా నత్తరిన్ 6

గీ. స్వామి! యెంచిన కార్యంబు సఫలమయ్యె
నెచట సంకేతమో యానతీయవలయు
ననుచుఁ బలికిన శౌరియు ననుచు వేడ్క
నల శుకాలాపతోడ నిట్లనియె నపుడు. 7

చ. కలికిరో! నీవు వచ్చుదనకన్ సురపొన్నలపజ్జ గొజ్జగుల్
వలగొను తేటమంచు తెలివాఁకలచెంతల మావిమోకలన్
మలకలుగాఁగ నల్లికొను మాధవికాలతికల్ మరందముల్
చిలికెడు పువ్వుచప్పరము చెంగటి యాపొదరింట నుండెదన్.

క. అని గుఱుతుగ సంకేతము
వనజాక్షికిఁ దెలిపి పోయివచ్చెదవా? నీ
వని యనిచిన నవ్వనితయుఁ
జనియెం జెలియున్న కేళిసౌధము కడకున్. 9

చ. చని యలదూతి యవ్వికచసారసలోచనఁ గాంచి యచ్చటన్
వనజ మృణాళ చంద్ర హిమవారి పటీర లతాంత సంతతుల్
గొని యుడిగంపుఁజేడియలు గొందఱు సందడి సేయు
చుండఁగా
ననరునఁ జేరనేఁగి మది నెయ్యము తియ్యము దోఁప నిట్లనున్

మ. 'లలనా! చక్కెరవెట్టవే' యనుచు చిల్కల్ సారెకుం బల్కఁగా
నలరుల్ క్రుమ్మడిఁ జేర్పుమంచుఁ జెలు లంతంతన్ నిను
న్వేఁడఁగా
జలకంబన్నను భోజనంబనిన వేసారంగ నేకార్యమో
కలుకన్ జవ్వని! నన్నువంటిచెలి నీకుంగల్గ నింకేటికిన్? 11

చ. వెలఁదుల నాతఁడేలు మరి వేలకొలందుల వారిలోన నన్
దలఁపున నిల్పునా యని వితాపిత యీవెతఁ జింతసేయఁగా
వలవదు: నీపయిన్ వలపువాఁడని నమ్మికవుట్ట గట్టిగాఁ
బలికెదనమ్మ యీ కనకపంజరకీరము సాక్షిగాఁజెలీ! 12

క. సమయోచిత శృంగారము
సముచితముగఁ బూనవమ్మ! సారసముఖి! నీ
రమణుఁడు నాతోఁజెప్పిన
సమయస్థలిఁ జేర నిపుడె చనవలయుఁజుమీ! 13

సీ. కోలమునాములటంచుఁ గూడిరాకుండను
బాదాంగదమ్ములఁ బరిహరింపు
మొగిలిమొత్తమటంచు మూఁకసేయకయుండ
గీలుగంటునఁజేర్పు మేలిముసుంగు

వెలఁదివెన్నెలయంచు వెంటరాకుండను
తళుకుఁగన్నులఁ జూపు బెళకనీకు
మనుఁగుఁజుట్టమటంచు నంటి రాకుండను
చన్నులఁ బయ్యెద జాఱనీకు

గీ. మనుచు గై సేసి నవచంద్రికా ర్ణ్వముగను
హంస కేకీ చకోర రథాంగకులము
లనుసరింపక యుండ నుద్యానమునకు
నెలఁతఁ దోడ్కొని వచ్చెను నేర్పుమీఱ. 14

గీ. అంతఁ బతియును నచట నక్కాంతనంత
నెపుడు చూచెద ననువేడ్క లిగురులొత్త
నల వసంతుని నగరికి నలరువిలుతుఁ
డేఁగు విధమున వనివీథి కేఁగఁదలఁచి. 15

గీ. జాఱుసిగఁ బూపుటెత్తులు చక్కఁజెరివి
దండ వేదండగమన కై దండయొసఁగ
తరుణి యొక్కతె పాదావదాన యనఁగ
డిగ్గునను లేచి గద్దియ డిగ్గి యపుడు. 16

సీ. పరవంజికెలఁకులఁ బంజకీరమ్ము
లెచ్చరించినఁ జూచి వెచ్చనూర్చు
నెమ్మిబోదలు చెంత నెమ్మిలాస్యముఁజూప
వెగడుపాటున మారుమొగముపెట్టు
మణిజాలకమ్ముల మలయంపువలిగాడ్పు
సోలయుమార్గంబులు తొలఁగి యేఁగు
సిగజాఱునరవిరి చెంగల్వమొగడల
వలగొను తేంట్లకు కలఁగి నిలుచు

గీ. నిలిచి, మదిలోన నేమేమొ తలఁచు, తలఁచి,
యెచట కేఁగెద నిపుడని యెంచు, నెంచి
బలిమిఁ దనుఁదాన యొకకొంత తెలియుఁ దెలిసి
చింతతోడుత నెలఁదోఁట చేరి యందు. 17

చ. మలయతటీ పటీరతరు మాంసలసౌరభ భార మందసం
చలన సమీరలోల జలజాత సుజాత పరాగరాగ సం
కలిత మనోహరాస్తరణ కాంత నిశాకర కాంత వేదికా
తలముననుండి యవ్వికచతామరసాక్షిఁ దలంచి నెమ్మదిన్.

ఉ. కమ్మనియూర్పులా సురటిగాడ్పులచే మకరాంక కేళిమైఁ
గ్రమ్మిన ఘర్మవారికణికల్ హరియింపుచు సేదదీఱఁగా
ఘుమ్మను మోవిపానకము గ్రమ్మర నిచ్చి పునారతిక్రియన్
సమ్మద మందఁజేయు నలసారసలోచనఁ గూడుటెన్నఁడో? 19

మ. కలయం గ్రుమ్ముడి వీడి జాఱెడుకురుల్ గాటంపుపెన్మబ్బుగా
వలపుల్ గ్రమ్మఁగ రాలుపూలు కరకవ్రాతంబులై నిండ, మైఁ
బులకల్ పుట్టఁగఁజేయు నూర్పువలిగాడ్పుల్ మించ
నింకెన్నఁడో
కలకంఠీమణి పంచసాయకనిదాఘంబుందొలంగించుటల్. 20

ఉ. వెన్నెలఁగాయ నాయురము వీపునఁజేరఁగ నొత్తగిల్లి తాఁ
జన్నుల తంబురా నిలిపి చల్లఁగ నాపయి పంతువాడుచున్
విన్నఁగ నర్థముల్ తెలుపు తీరున మర్మముసోఁక పాడిక్రే
కన్నుల నవ్వునట్టి కలకంఠినిఁ గౌఁగిటఁ జేర్చు టెన్నఁడో? 21

గీ. విరహిజనములపై వేఁటవెడలు మరుని
చిగురుఁగండెలు కాఁబోలు చెలువచూపు
లందు గట్టిగ నంటిన యట్టి నాదు
మనసు మరలక యున్న దేమనఁగనేర్తు? 22

సీ. వలకారిచూపులు దెలిపెను భావంబు
కలికి యేమోకాని పలుకదయ్యె?
నిఱుకుగుబ్బలచాయ లెదురుకోలు ఘటించె
పడఁతియేమో యోరపాటుసేసె?
ముసిముసినగవు సొంపులు సేదఁ దేర్చెను
వెలఁది యేమిటికినో వెతలఁబెట్టె?
ననురాగమెంతయు గనుపించె వాతెఱ
తెఱవయేమో సమ్మతించదయ్యె?
గీ. నేమి యనవచ్చు నక్కటా! మామకీన
సమసమయజాత భావనా సాహచర్య
కందళన్మోహ సన్నాహ ఘనఘనా ఘ
నాంత విద్యున్నిశాంతంబు లింతి సటలు. 23

గీ. కలువ విరిదండ సారించు కరణినున్న
నున్నతామోదమునఁ దేలియుంటి గాని
బాలచూపుల వెంటనే వాలుదూపు
లించువిలుకాఁడు సంధించి యేయుటెఱుఁగ? 24

గీ. ఎపుడువచ్చునో యిచట కయ్యిందువదన
ఇంతతామసమాటకు హేతువెద్ది?
ఏయుపాయంబుచేత నీరేయి గడచు
ననుచు చింతింపుచున్నట్టి యవసరమున. 25

చ. కొలకొలమంచు నంచగమి గొబ్బున నాసురపొన్నగున్నలన్
వలగొను కన్నెగొజ్జఁగుల వైపునఁబాఱెడు మంచుగాల్వ చెం
తల గుబురైన కప్రపుటనంటుల నంటుల జల్వాలూఱఁ జెం
గలువ కొలంకు చెంగటను ఘుమ్మను పూఁబొదరిల్లు చేరినన్. 26

క. కలకంఠి యచట నుండఁగ
కలహంసలు ముద్దునడలఁ గలిగిన సొలపుం
గులుకులు నేర్వం జనియెను
పలికించెద నింతి ననుచుఁ బతియిట్లనియెన్. 27

ఉ. నేరముగల్గెనేని మది నిల్పకు మేఁదలంపఁగ లాఁతినే
వారణరాజయాన! యనివారణ నీవొక శిక్ష సేసినం
గారవమంతకన్న మరికల్గునె? ఊరకె యల్గి కేళికాం
తారలతాగృహంబున వితావిత నేఁటికి దాఁగ నేఁటికే? 28

ఉ. కానకయుండ డాఁగుటలుగా మరినేరుపు, కన్నపిమ్మటన్
మానిని! డాఁగియుండుట చమత్కృతియే? కృతిఁజేసి నన్ను నీ
యాననచంద్రచంద్రికల యందము చందముచూపి మన్మథ
గ్లాని యడంప కిప్పుడు విళంబముసేసిన నిల్వనేర్తునే? 29

ఉ. జవ్వని యివ్వనిం బొదలచాటున నీటునఁ బల్కకుండుటల్
నవ్వులకో నిజాలకునో నాయెడ నీవొక తప్పుఁగంటివో?
చివ్వలుగోరి నీచెలులు సేసిన సేఁతలొ? యైననేమి! యా
పువ్విలుబోయ యేయ నిటఁబొంచెను వంచనయేల? యేలవే!

గీ. వింతవాఁడనె యకట! నీవింత యలుగ
కోపనా! యేల చాలు! నీకోపనటన

రమ్ము నీగుబ్బచన్ను లురమ్ముఁ జేర్చు
నానపూనిన వలరాజు నాన నీకు. 31

క. అని యనురాగము మీఱఁగ
వనజాక్షుఁడు సరసవాక్యవైఖరిఁ గేళీ
వనకుంజ పరిసరంబున
ననునయ మొనరింపుచున్న యంతటిలోనన్. 32

సీ. కర్ణాటకపుతీరు గలనిక్కుకొప్పున
సవదరించిన సన్నజాదిసరుల
గుత్తంపు వలిగబ్బి గుబ్బచన్నులమీఁద
నసియాడు ముత్తెలహారములను
రవికపూనినయట్టి రహి వహింపఁగ మేనఁ
దనరారు చల్వగందంపుఁ బూఁత
నుదుటు లేజాబిల్లి యొఱపొందు నుదుటను
దీర్చిన కపురంపుఁ దిలకమునను

గీ. మొలచి చిగురించి యంతట మొనయనల్లి
పూచు వెలినిగ్గు తీవెల ప్రోదిగన్న
పండువెన్నెలతేటలు పైఁ జెలంగు
మేలి తెలిపాలియ ముసుంగు మించునించ. 33

ఉ. వెన్నెలతేటయో? చెఱకువిల్తుని గెల్పులపువ్వుఁగోలయో?
కన్నులఁగానుపించు త్రిజగన్నుత మోహనమంత్ర విద్యయో?
మన్ననఁగన్న యన్నులువ మానసస్సృష్టియొ? యంచు నెంచఁగా
గన్నియ ముద్దునెన్నడలఁ గానసియాడఁగ నిల్చె నయ్యెడన్.

సీ. గుబ్బచన్నులు కేలఁగూర్చిపట్టకమున్న
మిసమిసల్ కైదండ లొసఁగఁ దొడఁగె
వాతెఱ తేనియల్ వలపింపకయెమున్న
చవులంతకంతకు సందడించె
మక్కువతోఁ జేరి మాటలాడకమున్న
మున్నాడుభావంబు మొలకలెత్తె
నిండుకౌఁగిటఁ జొక్కి యుండు నంతకమున్న
యంగంబు మిగుల నుప్పొంగుచుండె

గీ. పల్లవాధర పొదరింటి పజ్జనిలిచి
చంచల కటాక్ష పాత సంజాత హర్ష
బంధురసవర్ష ధారాతి పరిచయమునఁ
బతికి ననురాగలతికలఁ బాదుకొల్ప. 35

క. జల్లున మైఁబులకింపఁగ
నుల్లం బనురాగజలధి నోలాడంగా
పల్లవపాణిని లలనా
పల్లవసాయకుఁడు చూచె ప్రమదం బెసఁగన్. 36

గీ. అమృతరసధార మనసార నానుకరణి
తళుకు సంపంగిదండ మై దార్చుసరణి
కౌఁగిట బిగించి వెన్నుండు గారవించి
నిలిపె విరిసజ్జఁ దనచెంత నెలఁతనంత. 37

ఉ. నానలుదీర్చునట్టి వచనంబుల శయ్యకుఁదార్చు పల్కులున్
మానముఖీటు మాటలును మర్మములన్ వెలిఁదేర్చు
సుద్దులున్

దేనియలూటలూరు నారజపుతీరుల వింతరహఃప్రసంగముల్
మానసికమ్ములై చెలఁగ మానినికిన్ మధుకైటభారికిన్. 38

సీ. సరసంపు బలికింపు సరణుల సడలించి
యుత్తర ప్రత్యుత్తరోక్తులెల్ల
చిఱునవ్వుతేటలచేత నే ప్రకటించి
మనసులోఁ గలిగిన మమతలెల్ల
గాటంబులౌ నిండుకౌఁగిళ్ల వివరించి
ప్రబలానురాగ సంపదలనెల్ల
మోముమోమునఁ జేర్చి ముద్దాడుటను దెల్పి
కలయికఁ గలుగు నాకాంక్షలెల్ల

గీ. వచనరచనాదికములైన వైపులెల్ల
బరిహరించియు నుల్లంబు పల్లవింప
సమయసముచిత సురతప్రసంగరీతి
నంగనఁ గరంచె నల మోహనాంగుఁ డపుడు. 39

క. హరియించె వారి బడలిక
పరిసర కాసారతీర పరిచిత హంసీ
గరుదంచల హతి చంచల
సరసిజదళ తాళవృంత జాతానిలముల్. 40

సీ. కేళీగృహములోవ కెలఁకున వెన్నెల
బయట కేళాకూళిపజ్జ పసిఁడి
చవికబవంతిలో జలసూత్రములనుబ్బి
దుముకెడు పన్నీటి ధూమ్రములను

పాడమెడు చలువచేఁ బ్రొద్దొకవింతఁగాఁ
బాదవెడు గొజ్జంగి పొదలయందు
చిందు తేనియకునై చిందులుద్రొక్కుచు
మెదలెడు గండుతుమ్మెదల రొదలు

గీ. లక్షణానుక్షణాప్రేమ లక్ష్యలక్ష్య
మదనమాంత్రిక మోహనమంత్రమగుచు
మదనజనకుండు మదికి సమ్మదముసేయ
వేడ్కతోనుండె శశికాంత వేదినంత. 41

జారిణి - లక్షణ

ఉ. వారము నేఁడెయంచు యదువల్లభు రాకను గోరి లక్షణా
సారసగంధి కేళిమణిసౌధము తాఁగయిసేసి వేడుకన్
హారపదాంగద ప్రముఖహారిణియై తపనీయమందిర
ద్వారమునందు నిల్వ నొక వారిజలోచన చేరియిట్లనెన్. 42

శా. బంగారానకు వన్నెవెట్టినగతిన్ పద్మాక్షి! నీమేనిపై
సింగారంబు చెలంగె కేళిభవన శ్రీసంవిధానంబులున్
రంగైమించెను నాథుఁడేమిటికిఁగా రాడంచు చింతింప కీ
సాంగత్యం బొనరింతు నంచు చెలియుత్సాహంబు సంధిల్లఁగన్

సీ. క్రొనగోర మొగలిరేకునఁ గమ్మకస్తూరి
వలపువక్కణచీటి వ్రాయవమ్మ!
మచ్చికతో జేరిమాటలాడెదనైనఁ
బలుకుదోడుగ చిల్కఁ బంపవమ్మ!
అతఁడు నీవును రహస్యంబున గుఱుతుగా
బలికిన బలుకులు దెలుపవమ్మ!
తనుఁ జూచి నటువలె తరుణిఁజూడ మటంచు
నిచ్చిన యుంగర మియ్యవమ్మ!

గీ. రాజగోపాలుఁడన్నింట రసికుఁడౌను
సయినదెలిపెద నానేర్పు నతిశయిల్ల
నతని చిత్తంబు నీభాగ్యమైక్యమంద
మందగజయాన! నమ్ము ముమ్మాటికిపుడు. 44

క. అనవుఁడు నెచ్చెలిఁ గనుగొని
వనితామణి చిలుకతోడు వలయునె? నీవే
చనిశం గార్యంబగు నన
ననిపించుకజనియెఁ జెలియు నలహారికడకున్. 45

గీ. కోటిమన్మథ లావణ్యకోటియైన
వల్లవీజారు ముందర వచ్చి నిలిచి
మందమందాంకురంబుగ మందగమన
పలికెఁ బలుకులఁ గపురంపుఁబలుకు లొలుక. 46

మ. తరుణీరత్నము నీదురాకలకు సౌధద్వారభాగంబునం
జరియింపన్ మణిహంసకారవము సాజాత్యంబునం గేళికా
సరసీజాకరతీరచారులగు నంచల్ వెంబడించంగ ని
ర్భరసంతాపము జెంద కుండ ననుకంపన్ నీవు గావందగున్.

చ. అరవిరులన్నఁ జూచుటకునైనను సమ్మతిసేయనట్టి యా
సరసిజనేత్ర బంగరువుచప్పరమంచము చంచలాత్ములన్
సరిగ నలంకరించుఁడని సారెకుసారెకు నెచ్చరించి పూ
సరముల నిచ్చు నీవు రభసంబున నింటికి వచ్చు వేడుకన్. 48

గీ. ఎదురుచూచుచు నీరాక కిందువదన
కమ్మకస్తూరిచే తిలకంబు దీర్చి

T3958

భావిమన్మథసంగర ప్రౌఢవిజయ
కారియైనట్టి యల చిక్కటారి యనఁగ. 49

చ. చెలువుఁడ! నీదుభావరసచిత్రము నేర్పులు మీఱ వ్రాసి యా
కెలకుఁన వింతవింతగ లిఖించిన యాత్మవిలాసభావముల్
జెలులు కనుంగొనంగ నునుసిగ్గున నవ్వుచు తేటచెక్కులం
దలమికొనంగ నున్న చెలియందము లేమని విన్నవించెదన్. 50

సీ. కనకపాత్రికలఁ బంకజరాగ దీపికా
కలికల నారాత్రికల నమర్చి
మణులసంబెళలతో మకరాలబాగాల
బరణులు తగనడపంబుగట్టి
మలయుంపువలిగాడ్పు మొలకలుచిగిరించ
నలరు వీజనములు నలవరించి
ఘనసారమృగమద గంధసారమ్ముల
ఘుమ్మనం గలపంబుఁ గలయఁగూర్చి

గీ. మలయు రతనంపు కీలుబొమ్మలనుగూడి
పడఁతి నడయాడు మాకు నేర్పుఱుపఁదరమె?
యింతియిది బొమ్మలివి యంచు నెఱఁగి వేడ్క
సేవసేయించికొనజాణ నీవె జగతి. 51

చ. సొలపుల నీదు రాకలనుఁ జూచు మృగేక్షణ వాలుచూపులం
గలువల తోరణంబులనుఁ గట్టినకై వడి సౌధమార్గమున్
జెలఁగుచునుండ మున్నె కయిసేయుటగాఁగ బ్రసాధికామణుల్
పలుకఁగఁ జూచి నవ్వు మణిపంజరకీరము లెల్ల గేరుచున్. 52

చ. కెలఁకున జిత్రమందును లిఖంచిన నీప్రతిబింబమందమై
నెలకొని నిల్వఁబడ్డమొకనెచ్చెలి దేరఁగఁజూచి దవ్వనం
జెలువుఁడు వచ్చెనంచుఁ గయిసేయుచునుండి విభూషణావళుల్
నెలవులు దప్పఁబూను రమణీమణి తత్తరమేమి చెప్పఁగన్. 53

చ. తలిరులు వాతెఱన్ విరులదండలు చూపుల నాణిముత్తెముల్
పలువరుసన్ సరోజములు పాదయుగంబున మించుటద్దముల్
తళుకుమెఱుంగుఁ జెక్కులనుఁ దా సవరింపుచు నీదురాకకై
కలికి ప్రసాధికామణుల కన్న నలంకృతిఁగూర్చె మేడకున్. 54

సీ. మొగముసోయగముచేఁ బగటువో మీటిన
యలనాఁటి పగదీర్తు ననియె విధుఁడు
కులుకుఁబల్కులచేత నలుకపుట్టించిన
యలనాఁటి పగదీర్తు ననియెఁ జిల్క
ముద్దునెన్నడలచేఁ గద్దించికదిమిన
యలనాఁటి పగదీర్తు ననియె నంచ
నెఱగొప్పుకప్పుచే నెఱిదప్ప దరమిన
యలనాఁటి పగదీర్తు ననియెఁ దేఁటి

గీ. ఏల యొకమాట మాటఁగ నించువిలుతుఁ
డెపుడు సెలవనునని మదినెంచియున్న
యతని బలగంబునెల్ల నిట్టట్టుసేసి
రామనేలర యేలరా రాజసములు. 55

గీ. అనుచుఁబలికెడు దూతితో ననియెవిభుఁడు
సారసారెకు నిట్టులో సారసాక్షి!
ఇంత దెలుపంగ వలయునే! యింతికోఱకు
నిపుడె వచ్చెదఁ జనుమని యెసక మెసఁగ. 56

సీ. విరినిగ్గు వెలిఁజిమ్ము వింతయోర రుమాలు
మీఁదను త్రైపుతురా మించుమించ
మెఱుఁగుఁజామనచాయ మేనిపై నెత్తావు
లడరఁ గుంకుమగంద వొడియులంది
జారికట్టినయట్టి సరిగె దుప్పటికొంగు
వామాంసమున వల్లెవాటువైచి
పైగోవకెంపురాపలక చెక్కడముల
వెలహెచ్చుకడియమ్ము లలవరించి

గీ. వజ్రమాణిక్యమయ బహువలయరుచులు
రహివహింపంగ తారహారములు పూని
మురువుచెవిచెంత నొక వింతమురుపుచూప
మేఘవర్ణుండు చెలియున్నమేడ చేరి. 57

శా॥ లీలాసుందిర శిల్పకల్పకలనాళీలోక మాలోకన
శ్రీలాలిత్యము మీఱ సత్వరముగాఁ జెంతం జరింపన్ సరః
కేళీహంసము లాత్మనూపుర రవాకృష్టంబులై క్రమ్మరన్
నాళీకేక్షుఁ విభ్రమోచితవిధానైపథ్యముల్ మీఱఁగన్. 53

క. తనరాక కెదురుచూచుచు
కనుఁగవ దరహాసచంద్రికలం బైఁజిలుకన్
గనుఁగొని యప్పుడు హరియును
మనసిజ సంచాల్యమాన మానసుఁడగుచున్. 59

గీ. చకితసారంగలోచన సరస కరిగి
వెలయ భవనాత్మ శృంగారవిభవములను
మేలుమేలునఁ దనమీఁది మేలుఁదెలుపు
నిందుబింబాస్యతోడఁ దానిట్టులనియె. 60

మ॥ కలకంఠీ! యపరంజిమేడకు నలంకారంబుఁ గావించు నె
చ్చెలులన్ సారెకుదూరనేమిటికి? నా చెంతన్ దరాపాంగముల్
సొలయన్ నీవొకమారు చూడ నవియే సొంపుల్ పిసాళింపఁగా
నలరున్మౌక్తములై దుకూలలతలై హారంబులై మించవే 61

శా॥ సింగారించుట మామకాగమశుభశ్రీ సిద్ధికై కాక యా
బంగారంపు మెఱుంగుదీవెలకుఁ బైపై మించుల న్నించు నీ
యంగం బంగజురాణి రత్నములబొమ్మా! కొమ్మ! నీచంచలా
పాంగంబుల్ పచరించ సేసలిడె సుప్రాణుల్ మణుల్
చిందఁగన్. 62

క॥ అంగన! కై సేయుచు భవ
నాంగణమున నున్న వనుచు నప్పుడె వింటిన్
బంగారువంటి మేనికి
సింగారము వేఱెకలదె? శీతాంశుముఖీ! 63

చ॥ అని సరసోక్తులాడి దరహాసము కన్గొనలంది గూర్పఁగా
మనసిజ రాగమున్న నిజమానసుఁడై నెలరాల సంతనన్
మినుకుల నీను బంగరువు మేడకడన్ బువుచప్పరంబులో
ననుపమ రత్నవేదిపయి నంగననుంచి మనోహరంబుగన్. 64

శా॥ లోలాక్షీ! విను నీకటాక్షసరసాలోకంబు లోకంబునన్
గాళిందీసవిలాసవైఖరుల జోకల్ మించె నావల్లభుం
డాలీలావతినాథుఁ డన్యసతిఁ దానాత్మం బ్రశంసించినన్
దా లోనల్గిన నల్గనేఁటికని దానల్గెన్ విభుండత్తఱిన్, 65

గీ॥ ఇటులమాటల వెంబడి నేకశయ్య
విరహతాపంబు మిగుల నుద్వేలమైన

మదనజనకుండు నప్పు డమ్మదవతియును
తలఁచి రీరీతి తమతమ తలఁపులందు. 66

ఉ. చీటికిమాటికల్గి తమచెంతలనున్న సఖీజనంబు నా
నాఁటికి ప్రేమబంధముల నర్మములంగొన సైచి నేర్పునం
గూటమి సంఘటింప జత గూడిన వారలఁ గేరినెమ్మదిన్
నాఁటిననాఁటి నెమ్మి నెఱనమ్మిన పట్టున నింతపుట్టునే? 67

మ. వలఁగోఁబన్నినఁబూవు చప్పరము క్రేవన్ మించు నెత్తావికిం
గలయం గ్రుమ్మరు గండుతుమ్మెదలు రాకల్ గాంచి యామన్మథుం
డలుకల్ మానఁగఁ జేయుదూత్యము విధంబైతోపసంతాపముల్
చెలఁగన్ మున్నుగ గుట్టువీడుటకునై చింతింతు రన్యోన్యమున్

చ. సరసత మీఱఁగా విరులశయ్యను నెయ్యముతోడ నున్నవా
రిరువురు నంచు జిత్తమున నెంచు సఖీమణు లిప్పుడక్కటా!
విరహనితాంత వేదనల వేఁగుట నించుక యేనెఱుంగ రె
వ్వరు మరుపెట్టిసేయు విధివంచనలం దొలఁగింపనేర్తురే?. 69

మ. వలిదిచ్చోనిఁక మాకు నెచ్చెలులు సేవల్ సేయ నీజాళువా
తళుకుంబొమ్మలె చాలునంచు మది మోదంబంది యేమున్ననీ
కలకల్ పుట్టినయట్టి పట్ల మరి యోగాదంచు బోధించఁగా
వలఁతుల్ గావని యెన్నవైతిమివి యెవ్వారింక వారింతురో! 70

గీ. కలికి చిలుకలఁజదివించి గారవించి
ప్రోఁడలనుఁ జేసి దూత్యంబు జాడఁ దెలిపి
యున్న బట్టున నూరకయుండె వింటి
పక్షపాతు లటంచును బల్కఁదగునె? 71

మ. తలిరుంబాన్పులు పండువెన్నెలలు నెత్తంబుల్ లతాగేహముల్
చలిగాడ్పుల్ హరియించు తాపమనియెంచన్ వీటిచే మించె ను
జ్జ్వలసంతాప భరంబులేమనుచు చర్చల్ సేయఁగావచ్చు దు
ర్లలితుండై వలరాచవేల్పు ప్రతికూలత్వంబు వాటింపఁగన్ 72

చ. అలుకలు పుట్టెనేమిటికి నక్కట! యక్కటికంబు మీఱఁగా
పలుకకయుండనేల యని పల్కఁగ జూతురు చూచియంతలో
నెలకొను మానగౌరవము నిల్పఁగనిల్తురు నిల్చి యాత్మలోఁ
గలఁగుదురింతెకాక పలుకం గమకించరు మంచి యెవ్వరున్.

చ. మలయసమీరసంగతిని మైగల తావులుగూడి. పైపయిన్
మలయుచునుండ కూటమి దమిం దలపోయుచునుండి తోడనే
తొలఁగిన మేనికాఁకలనుఁ దూలుట సోలుట దక్క నక్కటా
జలమునుఁ బూనరింతయుఁ ప్రసన్నత కోపభరమ్ములెట్టిదో? 74

చ. తలఁచినయట్టులెల్లను ముదంబున ముద్దులు గుల్క పల్కులన్
బలుమరుఁ బల్కి పల్కి రసభావముచే నరమోడ్పు కన్నులం
గలరవదంపతుల్ మెలఁగఁగా మరి కన్నులఁజూచుటెట్టులీ
తెలియని మూఁగయల్క కడతేఱుటలెన్నటికింక దైవమా!

ఉ. పాలునునీరునేర్పఱచి పాలుగ్రహించిన యంచలట్లనే
మేలునుఁ గీడు నేర్పఱచి మేలుగ్రహింపుచు వేడ్కనుండి యే
వేళల నల్గునట్టి యవివేకులనవ్వదుమట్టిపట్ల నా
వాలినప్రేమ డిందఁ బగవారలఁగూడెను దైవమక్కటా! 76

చ. మొలిచినమోహభారమున ముందర నంతఃప్రియాను
లాపముల్
బలికినయట్టులైన తమభావముల న్నెలకొన్నగూర్మిచేఁ
దొలుతటియల్కలన్ మఱచి తోడనె వారు రసాతిరేకతం
జెలఁగిరి మాధవుండపుడు చిత్తమునన్ ననలొత్తవేడుకన్. 77

గీ. నేర్పుమాటల మచ్చికల్ నేర్పరించి
చూపు వెంబడి వలపుల సోనగురియ
చికిలిక్రొవ్వాడికొనగోరు చిఱుతసోఁకు
లంది నొకకొంత గిలిగింత యంకురింప. 78

చ. మనసిజశాస్త్రమర్మములు మాటికిమాటికి నేర్పుమీఱఁగా
బెనఁకువలందు దెల్పుచును బింకపుజంకెన వాఁడిచూపులన్
మనములయందు సందుకొను మచ్చిక హెచ్చఁగ నిండుఁగౌగిటన్
వనరుహనేత్రి దేల్చె యదువల్లభుఁ డుల్లము పల్లవింపఁగన్. 79

ఆశ్వాసాంతము

మ అవనీయాచక హర్షదాయి వసుధారాజీవ! రాజీవ స
న్నవనాహారణ లక్ష్యలక్షణకళానాసత్య! నాసత్యమా
ర్గవిరోధిక్షితిపావరోధితమహా కాంతార! కాంతారణ
న్నవమంజీరనినాద మోదితమనోనాళీక నాళీకనా! 80

క. ధారాధరలాలస దసి
ధారాదళితారి రక్తధారాళ ధరా
ధారాటనభానిర్జిత
ధారాధరధైర్యదానధారాధారా! 81

కవిరాజవిరాజితము

ప్రతిగజవారణ భీకరవారణపాటిత వారణశృంగఘటా!
తతపురకారణ వైరివిదారణ దారణకారణసైన్యభటా!
క్షితిహితధారణ కృత్యవధారణ సిద్ధసుధారణ కీర్తిభటా!
చతురవిచారణ సద్గుణచారణ సంభ్రమచారణగాంగతటా!

క. అపమానమానమానిత
తపనీయధరేంద్ర సాంద్రతరకాంతిమహా
స్తపనాభ్యాంతధ్వాంత
ద్విపుయూథా! "ముద్దుచంద్రరేఖా" నాథా! 83

ఇతి శ్రీమత్కాళహస్తీశ్వర కరుణాకటాక్ష లబ్ధసిద్ధ సారస్వతనయ చెంగల్వ వెంకటార్యతనయ విజయరాఘవ భూపప్రసాదాసాదితవివిధరాజచిహ్నచిహ్నిత భాగధేయ కాళయనామధేయ ప్రణీతంబైన. రాజగోపాలవిలాసంబను మహాప్రబంధంబునం ద్వితీయాశ్వాసము. 84

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రాజగోపాలవిలాసము.

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీకలితదానతోషిత
లోకాలోకాంతరస్థలోకాలోక
వ్యాకోచోత్పలరేఖా
రాకేందుసరూప! విజయరాఘవభూపా!. 1

గీ. అవధరింపుము! సూతసంయమివరుండు
శౌనకునితోడ నిట్లను శౌరియట్లు
భద్రలతికఁ దేలించి ప్రమదమునను
మఱియు గరితలపై చాల మమతయుంచి. 2

విప్రలబ్ధ-జాంబవతి

క. అంతట నా జాంబవతీ
కాంతారత్నంబు దూతికామణితో నే
కాంతంబునఁ బలికెడు నల
వింతల నొకకొన్ని వినెడు వేడుకతోడన్. 3

చ. పలచఁగఁ బూసినట్టి కలపంబునఁ బుట్టిన వింతవాసనల్
కొలని కెలంకు పూఁబొదలకుఙ్ నెఱితావుల సొంపునింపఁ బై
వలిపెపు దుప్పటీచెఱఁగు వల్లెడవైచి యదూద్వహుండు దా
సొలపున మాపి లేఁజిగురు జొంపపుసందులఁ జూచుచుండగన్.

క. కలకంఠకంఠి యచ్చట
చెలువుని వంచనకుఁ దనదు చిత్తములోనం
గలఁగుచు మరుబాములచే
నలమటఁ బడి దూతితోడ నపుడిట్లనియెన్. 5

శా. చింతాసంతతిఁ జిక్కి చెక్కిటిపయిం జేఁజేర్చి చింతింప నీ
ప్రాంతారామనికుంజ ఫుంజములచాయ న్నిల్చి నామాక్షి! నీ
కాంతుం దెచ్చెదనంచు వేవుదనకున్ గాసింబడం జేసితే?
కాంతా! యాప్తులు సేయుమాయలకు లోఁగాకుండు
వారెవ్వరే? 6

క. తగవులు తెగువలు బిగువులు
నగవులు పైపూఁతవలపు నయగారములన్
మగువా! యీవగలెల్లను
మగవానికిఁ జెల్లుఁగాక మగువకుఁ దగునే? 7

ఉ. తల్లడమేల? నీవరుసఁ దప్పనటంచు ననేకనాయికా
వల్లభుఁడాడు మాట నెఱవంచన యంచు దలంచనైతినో
హల్లకపాణి! యీవికచ హల్లకజాతపరాగజాతముల్
చల్లనిమేనిపై సెకలుచల్లఁగ నేగతి తాళనేర్తునే? 8

ఉ. ఎన్నఁడుసమ్మతించు నిఁక నెన్నఁడు నన్ దయమీఱఁజూచు నిం
కెన్నడు మాటలాడు నిఁక నెన్నఁడు కౌఁగిటగారవించు నిం
కెన్నడు పుణ్యమెల్ల ఫలియించునొ? యంచుఁ దలంచునాథుఁడే
సన్నిటు చౌకసేసినను నాతిరో! యేగతి నోర్వవచ్చునే. 9

చ. అంచలనంచలుండ మలయానిలముల్ మలయంగ చెంగటన్
పంచమవైఖరుల్ తరులపంచఁ బ్రపంచముసేయఁ గోరుటల్
పొంచి మరుండు నన్ను సురపొన్నలకోరికి సూటిసేయఁగా
వంచన లిట్లు సేయదగవా? పగవారికి నైన నక్కటా!. 10

సీ. చెక్కిన మకరికల్ చికిలిగోరున వ్రాయు
నపుడు నాతోడ నేమనియె మున్ను?
మేడచేరువకుఁ దా మెల్ల మెల్లన వచ్చి
నను సన్న సేసి యేమనియె నాఁడు?
నిచ్చవెన్నెలగాయు ముచ్చటలాడుచు
నతిరహస్యముగ నేమనియె మొన్న?
నెలదోఁటలోన రేయెల్లను విహరించి
యకట! వేకువనె నేమనియె నిన్న?

గీ. పలికి బొంకనివాఁడంచుఁ బలుకదెపుడు
నింతలో వింత లోయింతి! యేమిపుట్టె?
నౌర! యీ మోహనాకారుఁ డాచరించు
మాయ లిటువంటి వందుకే మాయనిపుడు.

క. మగవారికిఁ గలగుణముల
మగువల వలపించు దనుక మమకారంబుల్
మగువలు వలచిన పిమ్మటఁ
దగవులు మఱి వేఱెకావె తామరసాక్షీ! 12

క. కలలోన నైన నెన్నఁడు
పలుకులు జవదాఁటకుండు పతికిన్ సతికిన్
కలిగెను సిలుగని సవతులు
కలకలనవ్వంగఁ దాళఁగలనా! లలనా! 13

సీ. ఎంతనేరము చేసి యేనియు నా చెంత
నిలిచినఁ గోపంబు నిలుపనేర
చూపులలో వింతసొగసులు చిగురించఁ
జూచిన వెగటుగాఁ జూడనేర

నాగడంబులు డాఁచి యతివినయంబుగాఁ
బలికిన మరుమాట వలుక నేర
మమతతోఁ దొల్లింట మచ్చికలెన్నియే
నెన్నినఁ గొదవల నెన్న నేర

గీ. వనిత యొకతప్పు గావంగవలయు ననుచు
నున్న నెటువలె గడిఁదేఱి యుండఁదొడఁగె
వలచి నట్లుండి వలవని వల్లభునకు
వలచినటువంటి తప్పు నావలన నింతె. 14

క. అని పతిచేసిన వంచన
కనుపించును నేరమెన్నఁగా నావేళన్
విని వినయంబు నయంబునుఁ
బెనఁగొన నిట్లనియె చెలియ బిత్తరితోడన్. 15

మ. వలదే కోకిలవాణి! యేమిటికిఁగా వ్యాఖ్యానముల్ మీరలా
నెలయున్ వెన్నెలయుంబలెం దనరఁగా నెయ్యంపుఁ
గయ్యంబునన్
గలకల్పుట్టవొ? తేరవో? తొలుత నీకాంతాళముల్
గంటిమే?
కులకాంతల్ పతినేర్పునేరముల కెగ్గుల్ పట్టిపల్లార్తురే? 16

గీ. గుణము గోరంతఁ గలిగిన కొండసేయు
నెంత నేరంబు చేసిన నెన్నఁ డెపుడు
చాడిచెప్పిన మనవిగా సంగ్రహించు
రాజగోపాలు గుణమిది రాజవదన! 17

ఉ. ఎంత తపంబు చేసితివొ! యెంతటి వేలుపు భక్తిఁ గొల్చితో
యెంత వ్రతంబు సల్పితివొ? యెంతటి భాగ్యము సంతరించితో?
యెంతటి నోము నోఁచితివొ! యెంతటి దానము నాచరించితో
యంతటివాఁడు నీకుఁ బతియాటకు నంబుజపత్రలోచనా! 18

చ. కలకలు మీకు నెన్నటికి గల్గునొ యంచుఁ దలంచి నేర్పుగా
నలుకలు పుట్టఁజేయుచుఁ బ్రియంబులు వల్కినయట్టి పిమ్మటన్
వలపులు కొన్నికొన్ని కొనవైచి మిముం జతగూర్చునట్టి యా
కలికి పిసాళి జంతలము గాముగదే! గజరాజగామినీ! 19

క. అనిపలుకు దూతి పలుకుల
మనమునఁ గల కోపభరము మట్టుపడంగా
తనరాకలు మదిఁ గోరెడు
వనజానన హృదయమెఱిఁగి వల్లభుఁ డంతన్. 20

శా. ప్రోడల్ చూచి సజీవచిత్రముల సొంపుల్ మించ నానానన్
నీడల్ దేఱెడు నిల్వుటద్దముల వన్నెల్ మీఱ జాబిల్లి రా
గోడల్ కాంతల బింబసంపదల దిక్కుల్ నింప లేఁగెంపు రా
మేడం జేరెను జాళువా వలువ క్రొమ్మించుల్ దువాళించఁగన్.

ఉ. అందు విలాసరేఖ యిటులాకృతిచే రహిఁ గాంచె నోయనం
గుందనపుంబసిండి తళుకుల్ వెదజల్లుచు క్రొమ్మెఱుంగ యీ
యందము సందెనా నలరు నంగన చెంగట వచ్చి నిల్చినన్
గందళితానురాగ రసకందళమానసుఁడై ముదంబునన్. 22

గీ. లేమ కెంగేలు కేలఁ గీలించి పట్టి
సరసనున్నట్టి విరవాది చప్పరంబు
చవికెలోపలి పసిఁడిమంచంబు నందు
విరులు నించిన శయ్యపై వెలఁదినుంచి. 23

సీ. పాన్పుపైఁగూర్చుండి బాగాలొసంగుచో
చేసోఁకుటకుఁ గొంతచిత్తగింప
తనుఁజూచి మాటాడ ధవుఁడుఁ బ్రార్థింపంగ
మాటలాడంగ నెమ్మదిఁదలంచి
సకినల బటువులు సరసకు దివియంగ
మొలచిన జిలిబిలి ముద్దుబలుకు
రవళికం గెరలు పారావతమ్ముల మించు
కలరవమ్ముల మాటుగా నొకింత

గీ. తెలిసి తెలియదటన్న సందేహమలర
చిగురుకెమ్మోవి నవలొత్త చిన్నినగవు
బెళకుచూపులరాగంబు పెనగొనంగఁ
బ్రమద పలికినపలుకులఁ బ్రమదమందె. 24

మ. కలయం బర్విన చూపుతూపు లెలగోల్గావించి వేమించి య
య్యలినీలాలకయుఁ విభుండు తమి బాహాబాహిఁ బోరాడఁగా
వలరాయండు ప్రసూనవర్షములశేవల్ చూపినట్లయ్యె న
య్యలరుంబోడికి కొప్పువీడి వడి క్రిందై క్రొవ్విరుల్ చిందఁగన్.

గీ. చూపుచూపును సరిపోవఁ జూచియపుడు
హృదయములు రెండుసరియాట నెఱుఁగ వేఁడి
గాఢపరిరంభ సంభ్రమ కైతవమునఁ
బాయకుండిరి వేడ్కతోఁ బతియు సతియు. 26

క. రతిచాటువులను నిర్జిత
రతియగుసతి మనముగరంచి రాగముమీఱన్
రతులం దేలిచె యాహరి
యతులిత సమ్మోదగర్భితాశయుఁడగుచున్. 27

—: ఖండిత మిత్రవింద :—

చ. అల మెలఁదోఁటలోనఁ దరళాయతలోచనఁ దేల్చి వేడుకన్
వెలువడి మిత్రవింద గడు వేఁడుకొనం దమకించు నేర్పులం
దలఁపున నిల్పి యవ్వికచతామరసేక్షణ పైఁడిమేడఁ దా,
సొలపునఁ జేరె రూపజిత సూనశరాసనుఁ డొయ్యనొయ్యనన్.

ఉ. చెక్కిటఁ గోరులున్ నిదురచిన్నెలు చూపెడి వాలుఁజూపులుం
బుక్కిటివీడియంబును గుబుల్కొను మేను జవాదివాసనల్
టెక్కులుచూప మీన్బిరుదుటెక్కమువాని విలాసవైఖరిం
జొక్కుచు వచ్చు నాయకునిఁ జూచి కషాయిత లోచనాంతయై

గీ. వెగ్గలంబయి మది వెలి విసరినట్టి
కోపరసవేగ మొకకొంత కుదురుపఱచి
చతురగావున నప్పుడా సరసిజాక్షి
పలికె నిట్లని హేతుగర్భంబుఁ గాఁగ. 30

మ. కలయం జాగరరాగరంజితకటాక్షశ్రీలు సాంధ్యప్రభ
న్నెలకొల్పన్ సమయానుకూలముగ నీ నిద్దంపులేఁ జెక్కునం
దలచూపెన్ నెలవంక దానిఁ గని యానందంబు సంధిల్లఁగాఁ
బలుమారుం గరపద్మముల్ మొగుడ సంభావించెదన్ వల్లభా!

చ. చెలువుఁడ! నీవు తామసము సేయుట కిప్పు డుపాయభేదముల్
పలుకఁగ నూహసేసెదవు భావములోవిను క్రొత్తలత్తుకన్
తిలకము వింతవింత వగ తీరున దిద్దినయట్టి తీరులే
తెలిపెను మాకు నెంతయు తేటపడంగ విళంబహేతువున్. 32

ఉ. లోలత నీవు నా మనసులోపల నెప్పుడు సంచరించఁగా
నాలిజనంబు నిన్నుఁ దమి నచ్చట నచ్చట నుండి వచ్చె నీ
వేళకు నంచుఁ బల్కు నవివేకపుమాటకుఁ గోపమేఁటికే?
దాళుము సర్వలోకవిదితంబులుగావె భవచ్చరిత్రముల్. 33

మ. కలయం జెక్కు లఘర్మవారికణముల్ గ్రమ్మంగ నొయ్యారపుం
దళుకు న్నిద్దపుమేని పై చిటులు గంధం బందమై మించ నూ
ర్పులనెత్తావికి గండుతుమ్మెదలు గుంపుల్ గూడి వెన్నాడఁగా
భళిరా! వచ్చితి వీవు వేగ, రమణీపాంచాల! నాపై దయన్. 34

మ. నటనల్ జూపెడి యూర్పుదావులు, నలంతల్ చూపు
వాల్చూపులున్
చిటిలుం గుంకుమ గ్రొత్తలేఁజెమటయున్ శీర్ణాలకశ్రేణియున్
నిటలాలక్ష్యవిశేషకంబుగల యా నీలాలకం బాసి యు
త్కటమోహంబునఁ జేరవచ్చితివి వేగన్ నీవు నాపై దయన్.

సీ. కులుకుగుబ్బల సోఁకు కుంకుమరేఖల
మైపూఁతచేతను మాటి నపుడె
గళమునఁ గనుపించు నెలవంకగోరులం
గంటసరంబుచేఁ గప్పి నపుడె
జడవ్రేటు మరుపడఁ గడవన్నె బంగారు
వలిపెదుప్పటి వల్లెవైచి నపుడె
సందిదండలు యొత్తు జాడల బాహాంగ
దముల పూనికచేత దాఁచి నపుడె

గీ. నేరుపరివౌదు వన్నింట నీవె జగతి
ముదురుచందురుఁగావి కెమ్మోవి మీఁద
నాఁటనొత్తిన పలుగంటి మాటుపట్ల
మఱపువచ్చిన నది నేరమా? తలంప. 36

ఉ. వాసనవీడి వాడి సిగ వ్రాలెదు పువ్వులు నిన్నమాపు మైఁ
బూసిన యంగరాగములు పూని రయంబునవచ్చి తౌర! మేఁ
గాసిలియుండ నావిధమె కైకొని వల్లభ! ప్రాణవల్లభల్
వేసటనున్న నాయకులు వేడుకతోఁ గయిసేయరే కదా! 37

ఉ. బాసలుసేసినిన్న నెడబాయను నెచ్చెలి! యీప్రభాతమం
బాసలఁబెట్టి వచ్చియిపు డద్దమరేతిరి దానికన్ననర్
వాసిఁగ బల్కెదిట్లు నెఱవంచన సేయఁగనేల? యౌర! యా
చాసలవంటివే యిపుడు వల్కినబాసలు ప్రాణవల్లభా! 38

చ. జలరుహనాభ! నాదు మణిసౌధముపజ్జకు వత్తువెప్పుడున్
వలగొన సంధ్య నీవటులె వచ్చితివిప్పుడు పూర్వసంధ్యగాఁ
దెలియఁగలేక నీవది మదింగణియింపకుమీ కొఱంతగా
కలయఁగ రాగసంపదలు కన్నులఁగ్రమ్మఁగఁ దెల్వికల్గునే? 39

గీ. పచ్చిగాయమ్ము లీరొమ్ముపైని హెచ్చు
మెచ్చి యారతు లీయంగవచ్చు నిపుడె
వెన్నుపైనున్న చెనకుల విధముఁజూడ
గెలుపునోటమి నేమియుం దెలియరాదు. 40

మ. అల జాబిల్లికి హెచ్చుగాఁగలిగె సంధ్యారాగ మారాగ మీ
తళుకున్రొమ్మున నొందకున్న నెటులొందర్ వచ్చు నౌపమ్యమం
చలమన్నెమ్మది చింతనేర్పుననె యాయందంబు చేకూర్చియున్
భళిరా! తాల్చితివందు మించుగఁ గళాపాండిత్యమానోనన్ 41

మ. కలయన్ సంధ్యలు గ్రుంకువేళలఁ గదా! కాంతుల్
తమిం గాంతలన్
కలయంగాఁ గమకింతురెందు నిపు డుత్కంఠాతిరేకంబులన్

వెలుకంబారఁగ దిక్కులెల్ల రభసావేశంబునన్ వచ్చితీ
తలఁపుల్ వింతలు చక్రవాకములచేతన్ నేర్చితో వల్లభా! 42

మ తెలివింజెందెను దిక్కులెల్ల సతిసందీప్తంబులై దీర్ఘికా
జలజంబుల్ వికసిల్లె కంటె జలజాక్షా! నీదు వీక్షాంబుజం
బుల నిద్రాలసభావముల్ చెలఁగ నేమోయంచు నీవెంచకా
కలకంఠీమణి మోముచందురుని చక్కం జూచు నుత్కర్షముల్

క. వనితామణి యివ్విధమునఁ
దనుఁగనుగొని హేతుగర్భితముఁగాఁ బలుకన్
విని చతుర వచన రచనల
ననునయపరుఁ డగుచుఁ బలికె నట హరియంతన్. 44

మ. నెనరుల్ పుట్టెడి మాటలాడి యలివేణీ! సోపచారంబుగా
మినుకుల్ పుట్టఁగ మాటలాడె దిపుడేమీ? తేటకన్గోనలన్
వినయంబుల్ కనుపించఁ జూచెదవు నీవే వేఱుగావింతువా?
వినుమ!నాపట్లను తప్పుకల్గినను రావే! శిక్ష గావింపవే? 45

చ. కలువలు నీకటాక్షములఁ గల్గిన నేర్పులోకింత నేర్పుటన్
ములుకులుచేసి వాటిగొని మోహనవిద్యలనేర్చి మారుఁడో
యలికులవేణి! నీవలకటాక్షములం దయసేయు మిప్పుడా
కలువలగర్వముల్ మఱనిగర్వ మఖర్వముగా ఘటించెదన్.46

సీ. అదలించవదియేమి? యాననద్యుతులచే
బింకంబు పూను జాబిల్లి నిపుడు
గద్దించవదియేమి? కమ్మనియూర్పుచే
వలగొను నల గంధవాహు నిపుడు

బెదరించవదియేమి? బెళకుచూపులచేత
దాటెడు మగతేంట్ల దాఁటు నిపుడు
నిరసించవదియేమి? నిద్దంపుమోవిచే
నిగనిగమను మావిచిగురు నిపుడు

గీ. కోకకుచ! నీవు నామీఁదఁ గోపముంచి
యూరకుండిన నింట నేనుండదరమె?
వాటివగలెన్న తొల్లింటి వలపునించి
మించికౌఁగిట నను గారవించరాదె? 47

మ. అలివేణీ! నను నీవు మన్ననలు సేయన్ నమ్మి యేపట్ల నీ
చెలులన్ వేఁడమి నీ వెఱుంగుదువె? నీచిత్తంబులో నిప్పుడీ
కలఁకల్ పుట్టెడివేళ చూచుకొని యేకార్యంబు బోధించిరో?
కలవే! యిట్టివి లోకమందు మరి యాఁగాముల్ విచారింపవే?

ఉ. వాడినమోముతోడ నెనవచ్చును చంద్రుఁడు సారసాక్షి! నీ
వీడినసోగపెన్నెరుల వెంటఁబడున్ సమదాళులంచు నేఁ
జూడఁగఁజాల కావిధము సూచనఁజేసితి నింతె మన్మథ
క్రీడలకన్న నీదు కిలికించిత మేమిటఁదక్కువయ్యెనే? 49

మ సుమనస్సాయకలోల చాపమద ఖర్జాతర్జనల్ సేయుసి
బొమ పొల్పంబు తదీయబాణముల సొంపుల్ వంపు
వాల్ జూపులుం
భ్రమదాంభోనిధిఁ దేల్చె సౌఖ్యములనాపాదించె
నూహించఁగా
రమణీ! కోపము సేయునట్టి యుపకారం బెన్నఁగా శక్యమే? 50

సీ. కుటిలకుంతల! నీదుకురులు చిక్కులఁబడ్డ
దాఁటులు వేయదె తేఁటిదాటు
కాంత! నీయూరువు లింత వేఁడిమిగన్న
నామోదిగాదె మందానిలంబు
పడఁతి! నీవెన్నంటు జడను గాంచినఁజూచి
కేకలు వేయవే కేకులెల్ల
నింతి! నీనెమ్మొగ మించుక వాడిన
చాల మిన్నందదే చంద్రబింబ

గీ. మలుకవ్రానంగ నీవిప్పు డంబుజాక్షి!
విన్ననై యున్నవిట్టి నీవేళచూచి
గెలువ దమకించు నివియెల్లఁ గేలినేసి
పగలు నీఁగుట యొక్కొక్కపట్లఁగాదె! 51

గీ. అనుచుఁదా పల్కుపల్కుల కాత్మలోని
కలఁకఁదేటిన చూపులఁ గమలనయన
యించుకించుక తనుఁజూచు టెఱిఁగి విభుఁడు
నిండువేడుక తోడ నానెలఁత నంత. 52

ఉ. చక్కని సిబ్బెపుం గులుకు జక్కవగుబ్బల నుబ్బుమీఱఁగా
నక్కననొక్కి చొక్కి దరహాసము మోమున నంకురింప వేఁ
జెక్కునఁ జెక్కుచేర్చి రతిచిన్నెల వన్నెల వాఁడిగోరులన్
నొక్కువ గ్రక్కునన్ గళలనెన్నెలవుల్ గరఁగించ కాంతయున్

శా. సంభోగశ్రమబిందువుల్ ముఖవిధుస్వచ్ఛామృతస్యందమై
సంభావింపఁగ లోచనాబ్జములపజ్జన్ వెన్నెలల్ గుంపులై
యంభోజమ్ముల వ్రాలు తుమ్మెదల యొయ్యారంబు చాటింపఁగా
పుంభావంబున నాథుఁ దేల్చె పులకల్ పుంఖాను పుంఖంబుగన్.

గీ. మెలఁత పతియును సరి మేలు మేలనంగ
నంగములు నేర్కతోడ నుప్పొంగుచుండ
రతుల వింతలచే నభిరతులు వెలయఁ
గూడి యానందవార్ధి నోలాడి రపుడు. 55

—: విరహోత్కంఠిత సుదంత :—

గీ. అంతశౌరియు విరహదురంతమైన
యల సుదంతను గనుఁగొను నాసమదిని
చిగురులొత్తఁగ నెలదోఁట చెంతకరిగి.
యందునొక్క మనోహరమైన చోట 56

సీ. వీణాదివాద్య ప్రవీణత రాణించు
ప్రతిలేని రతనంపుఁ బ్రతిమ లెల్ల
జాబిల్లి రాగోడ జాడలఁ జాలుగా
ప్రతిబింబసంపద పరిఢవిల్ల
వాటిసమ్మోహన వాద్యస్వనంబులు
ప్రతిశబ్దసంగతిఁ బరగు నందు
మేళముల్ రెండు సమ్మేళమై కనుపించు
మించనియొక్కటి నెంచలేక

గీ. సమత మన్నించవలెనంచుఁ జాల నెంచి
మించువేడుక నచట రమించు శౌరి
యపుడు శశికాంతమణిజాలకాంతరముల
నలసుదంతను గనుగొను నట్టివేళ. 57

చ. కలువలబంతులుం జలువగందపుగిన్నెలు తాళవృంతముల్
తలిరులు పువ్వుటెత్తులును తామరతూడు లనంటిమోవులుం

వలిపెములున్ హిమాంబువుల వాసనగిండ్లును రే వెలుంగురా
చలుపల పీటలుం గొని విచారముతో నుడిగంపు. చేడియల్

సీ. కథలు చెప్పెదమైనఁ గలికి! లేజవరాలి
కలవరింతలు మాన్పఁగాఁదరంబె?
కలపంబు పైఁజల్లఁగా నలందెదమైన
మదిరాక్షి! మైకాఁక మాన్పఁదరమె?
విరుల వీజనలచే వీచెదమైనను
నెలఁతయూర్పులఁ వేఁడినిలుపఁదరమె?
పసిఁడి యుయ్యాలనుంచి పాడెదమైనను
పడఁతి జాగరము నిల్పంగదరమె?

గీ. యవనిఁగలిగిన శిశిరవస్తువులు దెచ్చి
సవదరించెద ముపచార సరణులెల్ల
నెట్టివిధమున నమరునో? యీక్రమంబు
చెలియప్రాణంబు వలరాజుచేతిదింక. 59

సీ. ఉపమానములు లేవె? యుర్వి నెమ్మోముతో
జాబిల్లి నెంచఁ బ్రసంగమేమి?
సరివోల్పు మరి లేవే? జగతి గన్నులకును
వెలిదమ్మి రేకులఁ దలఁపనేమి!
పోలికల్ మరి లేవె? భూమిలో బొమలకుఁ
జెఱకుసింగిణులఁ జర్చింపనేమి?
సవతుగా మరి లేవె? యవనిలో మోవికిఁ
దళుకుఁ గెంజిగురాకుఁ దడవనేమి?

గీ. చక్కఁదనమున శౌరికి సాటిలేరె
యించువిలుకానిఁ బోల్చి వర్ణించనెంచు
నెంచుఁ దమలోన నేరంబు లెంచుకొనుచుఁ
జెలులు శిశిరోపచారముల్ సేసిరెలమి. 60

ఆ. రాజగోపుఁడిచట రాజాస్యయచ్చట
నెటులఁగలుగు కూటమిరువురకును ?
వనితపాలగలిగి వలరాచవేలుపు
కన్నుఁదెఱచెనేని గల్గుశుభము. 61

సీ. కందుకుందునులేని కలువలచెలికాఁడు
గలిగిన చెలి మేనికాఁకదీఱు
నిత్యవికాసంబు నెగడుతమ్ములు సంభ
వించిన చెలి మేనివేఁడిదీఱు
పగలురేలోకరీతిఁ బరగువెన్నలతేట
చేకూర చెలి మేని సెకలు దీఱు
ననిశ మార్దవమున నలరెడు తలిరాకు
లోదవినం జెలిమేని యుడుకుదీఱు.

గీ. ననినఁజెలులార! యిట్టివి యెందుజగతి
నతనిసమ్ముఖ మతని హస్తావలంబ
మతనిదరహాస మాతనియంఘ్రిసేవ
గలిగినప్పుడె యివియెల్లఁ గలుగుఁ జెలికి. 62

క. అనిపలుకు చెలులఁ గనుగొని
కనుగొనల౯ వేఁడి తేటకన్నీరొలుకన్
వనజానన యిట్లనియెను
మనమున సంతాపభరము మల్లడిగొనఁగన్. 63

చ. ఫలకమునందు వ్రాసి తమ ప్రాణవిభుం బలుమారు వేడుచున్
బలపల వేగునంతకు నపారవియోగభరార్తులైన యా
నెలఁతలచెంత నవ్విభుఁడె నెమ్మది సమ్మదమంద నిల్చినన్
లలనరో! వారివేడుక కొలంకులు నిండి తొలంకకుండునే? 64

మ. వెలలేనట్టి పదాంగదంబుచెలఁగన్ వింతల్ భళీ! మేలనం
దళుకున్ వట్రువ గొప్పముత్తియపుటందంబొప్పు బాహాంగదం
బులు రాణింపఁగ ముత్తెపున్ సరపణుల్ ముంజేతులన్ మించఁగా
సొలపుల్ మీఱఁగ వాఁడువచ్చి కనుమెచ్చుల్ సేయఁ డేమందునే? 65

సీ. ఏలలువాడుచో నిపుడేటికో? చంద
మామమీఁది పదాలు మానినార
లధికంబుగాఁగూర్చి రదియేమొ? పన్నీరుఁ
గర్పూరమునుఁ జల్వగంధమునను
సన్నజాదు లిదేమొ యిన్నాళ్ళవలెగాదు
పాన్పుపైఁ దఱచుగాఁ బఱచినారు
చేఁబూనుటయెకాక చెలువలు నేఁడేమొ
కీరశారికలఁ బల్కించలేదు

గీ. వెలి విసరినటు లున్నదీ విరహచిహ్న
మింతి! నీచెంత కాయన యిపుడె వచ్చు
ననెడు నీమాటలకుఁ జాలనలరి యుంటి
నింత తామసమాట యే నెఱుఁగనకట! 66

క. కలఁగన్న మేలుకొన్నను
కళవళమున నైన వాని గాంచియు మఱియు౯
పలుమరు కనుఁగొనఁ గోరెద
మెలతరో! మరి యాస కెందు మేరలుగలవే? 67

మ. పదియార్వన్నెపసిండికి న్నెఱుఁగు రాఁ బై జాదుఁ గావించు న
ళ్లెదపై కుంకుమమీఁద హేము-సనాహీనప్రభల్ బర్వఁగా
మదనాగేంద్రము లీల వచ్చు విభు మర్మంబుల్ విలోకించిన౯
మదనావేశముతోడ నెవ్వతె కళామర్మంబు లూటడవే? 68

సీ. మొగముచూడక మారుమొగము వెట్టుదమన్న
నతనిఁ గ్రమ్మరఁ జూడ నాసయగును
చెలులతో నెమ్మినఁ బలుకఁ బోయెదనన్న
నతని పేరేమాట లందుదొరలు
నలుకయూయనమీఁద నిలిపెదనన్నను
బ్రమదంబు తనుదానె పల్లవించు
తలఁపులో నాతనిఁ దలఁపకుండెదనన్న
నతని మీఁదిదె బాళి యగుచునుండు

గీ. నతనిపై నేరముల నెన్ను నట్టివేళ
నతని సద్గుణగణములే యాత్మఁ దోఁచు
మమత లిటువంటి వతనికి మరులుకొంటి
తామసించిన యింక నే దాళఁజాల? 69

గీ. ఎన్నివిధములఁ బలికిన నెఱుఁగనైతి
వింత నా మేనిసంతాప మింత మేన
ననుచు చెలిదూరి వలవంత నాసుదంత
కంతుమందాని లేందులఁ గనలిపలికె. 70

శా. నవ్వుల్ శారదచంద్రచంద్రికలు గా నమ్మించి యాచంద్రికల్
పువ్వుల్ గా సవరించి వాటివెసనమ్ముల్ సేసి యా యమ్ములన్
మవ్వంబుల్ జతగూర్చునంచుఁ దుద నా మర్మంబు నాఁటింపుచున్
చివ్వల్ సేసెద వింద్రజాలములెకా! చింతింప నీవైఖరుల్ 71

మ. అలరుంజప్పర మీ లతావలయ మాహా! మెచ్చుపుట్టించె నిం
దలఁపుల్ దీరెదనంచు నెంచి యిటుడాయన్ బోయచందంబునన్
వలలో బోనునఁజిక్కునట్టు లకటా! వంచించి వేఁటాడె దీ
కులుకుంగుబ్బెత లందెకా మదన! నీకోదండపాండిత్యముల్.

సీ. పక్షపాతమునచ్చి పరభృతమ్ములమెచ్చి
కంటికింపైన చెంగావు లొసఁగి
మాటవాసులగొల్చి మనినఁజిల్కలఁబిల్చి
మేలిమివహి పచ్చడాలొసంగి
తగునడకలకెల్లయగు నంచలకునెల్ల
బహుమతిపద్మాల పట్టులొసఁగి
వడిగలతనమెంచి వరుసదేంట్లకుఁబంచి
వేశ్వేరసేవంతి విరులొసంగి

గీ. చెఱకుసింగణిఁ జెంగల్వచిలుకుదొడిగి
పంచసాయక! నను గుఱిపఱచితీవు
చుఱుకుచూపిన హరుచూపు సూడమఱచి
మించి యబలలపై విక్రమించె దార! 73

శా. స్వాహాప్రాణసహాయకీలములకున్ సాహాయ్యముం జేసి యా
మాహామోహనవేషభూషలకు సంపాదించి సంజీవనం
బాహా! మంథరగంధవాహపథికప్రాణాపహాస్వాంత! భూ
వాహంబైతివె యింక నెక్కడిది నిర్వాహంబు పాంథాళికిన్?

మ. పలుమారు న్నినునమ్మియుండ నకటా! ప్రాణంబు ప్రాణంబులై
కలయన్ మోహనచూర్ణముం జిలికి చొక్కంజేసి గాఢంబుగా
లలనల్ దాఁచినయట్టి మానధనమెల్లన్ పొంచి లాగించితో
తలఁపన్మందసమీర! లేదుగద నీదాక్షిణ్య మీపట్టునన్. 75

శా. చంద్రాపూరితచంద్రకాంతఫలకస్వచ్ఛప్రఘాణంబులన్
సాంద్రానందరసాతిరేకములు హెచ్చన్ నిల్వ నెమ్మేన ని
స్తంద్రంబై కనుపించె తాప మకటా! దైవంబు రోషించి యో
చంద్రా! చంద్రసమాఖ్యఁగల్గునెడలన్ సంతాపముల్ గూర్చునే! 76

క. రామామణులెటులోర్తురు
రామా! యీసెకలుచెల్లు రారాఁపులకున్
మామాయని వారింపఁగ
మామాటలు వినవు చందమామా! చలమా! 77

మ. రమణీలోకము నెల్ల నేఁపుచును మేరల్ మీఱి వర్తిల్లఁగాఁ
గమలాకాంతసహోదరుండయిన చక్కం జూడరాదంచుఁ దాఁ
గమలాగారదళారరమ్యులను నేగంగప్పు నీరాకకీ
యమితంబైన కళంక మేమిటను పాయంజాలు దోషాకరా! 78

కం. అలుక నిటు లింతిమన్మథ
మలయానిల తుహినకరుల మాటికిఁదెగడెన్
చెలిచూచి పలికె నేర్పున
పలుకుల నెన రుట్టిపడఁగఁ బ్రమదముతోడన్ 79

చ. కలికిరో! నీదు చిత్తమెఱుఁగన్మదినెంచి ముదంబుతోడ నీ
చెలువుఁడు కేళికావనము చెంగటి బంగరుమేడలోన నీ
పలుకులువించు కోరికలు పల్లవితంబులుగాఁగ నున్నవాఁ
డెలమినటన్న నన్నెలఁత హెచ్చిన సిగ్గున మోమువాంచినన్.

గీ. అపుడు కనుసన్నచేఁ బిల్వ నామురారి
వనితచెంతకు వేడుకవచ్చినిల్వ
నలరుబెత్తులు తెచ్చెద ననుచునొక్క
పనినెపంబున నేఁగినఁ బ్రౌఢదూతి. 81

శా. ఆనందాతిశయంబుమించు నొకసయ్యాటంబుచే నొయ్యనన్
నానల్బూని మొగంబువాంచినను నన్నాళీకపత్రేక్షణన్
నానానూనమనోజశాస్త్రకలనానర్మక్రియానైపుణిన్
దేనెల్చిందెడు పువ్వుటింటి మణివేదిన్ నేరుపుల్మీఱఁగన్.

ఉ. ఉల్లముపల్లవించు సరసోక్తుల లేనగ ఫుల్లసిల్లఁగాఁ
బల్లవశయ్యపై సరసభావము మీఱఁగ నిండుఁగౌఁగిటన్
హల్లకపాణిఁజేర్చి మనసారఁగ పల్కెడు కుల్కుపల్కులన్
ఝల్లన మేనిపై పులకజాలము నిండఁగ నిండువేడుకన్. 83

చ. విడుమరలేని జెయ్యులను వింతయొయారముచూపు చూపులన్
తడబడు మాటమాటు వగదంటతనమ్ములఁ వింతవింతలై
పొడమెడు భావబంధముల పొంగుచునున్న మనోరథమ్ములన్
బడఁతుకఁ దేల్చె మాధవుఁ డపారవిలాసరసైకలోలుఁడై. 84

శా. అత్యారూఢవిలాసినీజన విలాసాధార! సాధారణ
ప్రత్యాదేశసదేశనమ్రవిహితాబ్రహ్మణ్య! బ్రహ్మణ్యతా

సత్యాపాదితసత్యావాఙ్ముఖ సుధీసత్రాస! సత్రాసగీ
ష్పత్యంతవిచారకృన్నయవిదా సంసార! సంసారతా! 85

క. వరుణాధితపుర కరుణా
కరుణాధిక కాంతిపూరకలితాభరణా
భరణార్థి వైరిశరణా
శరణాగత జయపయోధిజా సంవరణా! 86

స్రగ్విణి. భావభూశోభిశోభా ప్రభావోపమా
భూవిభా వైభవా భూష్ణు భూమోద్భవా!
భావిభూతోద్భవద్భవ్యవద్భూమిభృ
ద్భావుకోద్భావి పద్మాభవప్రాభవా! 87

క. అతిభీతి వినతవిమత
క్షితిపాలకతిలకసతత సేవితసదనా!
చతురానన చతురవధూ
శ్రితవదనా 'ముద్దుచంద్రరేఖా' మదనా! 88

గద్య. ఇతి శ్రీమత్కాళహస్తీశ్వర కరుణా కటాక్షలబ్ధ సిద్ధసార
స్వతనయ చెంగల్వవేంకటార్యతనయ విజయరాఘవభూప
ప్రసాదాసాదితరాజచిహ్నాచిహ్నితభాగధేయ కాళయనామ
ధేయప్రణీతంబైన రాజగోపాలవిలాసంబను మహాప్రబంధంబు
నందుఁ దృతీయాశ్వాసము. 89

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రాజగోపాల విలాసము

చతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీపదనిజపదసేవక
సేవాళక్షితిప శత్రునిగ్రహ జాగ్రత్
ద్వీపాంతర శుభవిభవ
ప్రాపకజయహారి! విజయరాఘవశౌరి! 1

గీ. అవధరింపుము సూతసంయమివరుండు
శౌనకుని తోడ నిట్లను శౌరియట్లు
వెలయ జాంబవతీ మిత్రవిందలను సు
దంతఁ దేలించి కాంతలఁ దలఁచి మఱియు. 2

—: ప్రోషితభర్తృక-కాళింది :—

సీ. పార్శ్వభాగాభోగ పరిలక్ష్యమాక్తిక
ప్రభలు చామరముల రహివహింప
పరిసర పరిచరాంచద్భర్మ పాలిక
లుడిగంపు చెలువల యొఱపు నెఱప
కనకపంజర కీరకలితగీ రచనలు
సాహోనినాదమ్ము సవదరింప
దివ్యమణీగణ దీవ్యద్విభాశ్రేణి
కరదీపకలికల కరణిఁ దనర

గీ. గుంభితమయూఖ ఘనశాతకుంభకుంభ
భానునిర్యత్న నిర్యత్ప్రభానుభావ
మనఁగ పీతాంబరద్యుతు లమరనుండి
రాజగోపాలుఁ డొక సౌధరాజమందు. 3

క. ముందుగ ప్రోషితభర్తృక
యందం బరయంగ దూతి నంపితినని గో
విందుఁడు కాళిందీసతి
చందం బరయంగనున్న సమయమునందున్. 4

గీ. తామరసనేత్రుఁ డొకయింత తామసింప
నొక్క నిమిషంబు యుగముగా నూహసేయు
నట్టి కాళింది తన పార్శ్వమందునున్న
ప్రాణసఖి తోడ నిట్లని పల్కెనపుడు. 5

ఉ. వద్దికివచ్చు నాథుఁడను వార్తలు నీవన నమ్మియుండి యే
నద్దమ రేయిదాఁక నడియాసల నాతని రాకఁగోరఁగా
ప్రొద్దునువోయె నన్ను మరి ప్రోషితభర్తృకఁగా నొనర్చి యే
గద్దరిసుద్దులెంచి వడిగాఁ జనెనో హరి గొల్లపల్లెకున్ ? 6

శా. వాడల్ వాడలనుండి మన్మథకథావ్యాపారముల్ మీఱఁగా
వ్రీడాభారమునన్ బిగించి కడు నువ్విళ్లూరు డెందంబులన్
క్రీడాసౌధములెక్కి యొక్కమొగి సంకీర్ణంబుగా దేవతా
చూడారత్నముఁ జూతు రంబుజముఖుల్ సొంపుల్
పిసాళింపఁగన్. 7

చ. పలుకులఁ దెచ్చుకోల్వలపు పైఁబచరించుచు వింతవింతలౌ
కులుకుల లేనిమచ్చికలఁ గూర్చుచుఁ గైతవనర్మమర్మముల్
సొలపులఁజూపు జంతలకుఁ జొక్కుదు రింతయకాక గట్టిగా
వలచిన వారిపట్ల మగవారల కెక్కడిమోహమక్కటా! 8

ఉ. ఎన్నడువచ్చు వీథికడ కెన్నడుచూతము సొంపుమీఱఁగా
నెన్నడు మా మనోరథము లెల్ల ఫలించు నటంచు వానికై

క్రొన్ననవింటివేలుపును క్రొన్ననలం దగఁ బూజసేయు నా
కన్నెలు సేయుభాగ్యములు కామిని! నేడుఫలించెనే కదా! 9

ఉ. వెక్కసమైనమోహమున వేమరు నాతని దూరనేలనో
చక్కెరబొమ్మ! యింకిట విచారము లేటికి? నొంటిపాటుగా
నక్కట! యెవ్వతైన మనసారఁగ నవ్విభు నిందుఁగౌఁగిటం
జొక్కఁగఁజేసి వేళ్లొకతె జూడఁగనిచ్చునె? వాఁడువచ్చునే? 10

సీ. ఆజానులంబిబాహార్గళంబులవాఁడు
శైలశృంగోన్నతాంసములవాఁడు
శారద విధుబింబచారు వక్త్రమువాఁడు
ధవళాబ్జమిత్ర నేత్రములవాఁడు
కనక కవాటికా కఠినవక్షమువాఁడు
కంబులక్షణలక్ష్య గళమువాఁడు
భాగ్యరేఖాంకిత పాదపద్మమువాఁడు
తరుణప్రవాళ హస్తములవాఁడు

గీ. వానిఁజొక్కించి కౌఁగిఁట వలపురించి
ముచ్చటలు మీఱ మనసార మోవియాని
ముద్దువెట్టుక సొలపుల ముంచివేడ్క
మరులుకొలుపక విడుతురా మానవతులు. 11

ఉ. ఊరికిఁ బోయివత్తునని యూరట సేయక నిర్దయాత్ముఁడై
యారడిఁబెట్టి ప్రాణవిభుఁ డాతనియొద్దికి దూతినెట్లు నే
నూరికినూరు బొమ్మనుదు నొంటిగఁ బొమ్మనకున్న నక్కటా!
యూరక యుండరాదనుచు నుల్లమునం బరితాపమొందుచున్.

గీ. అటులకాళింది మదనదురంతవిశిఖ
సంతతాసారజాతవిచారయగుట
ననుఁగు నెచ్చెలి కనుఁగొని యధిపురాక
యరసివచ్చెదనని తెల్పి యరగునపుడు. 13

క. చెలువుఁడు దేశాంతరమున
నిలిచెను నెచ్చెలులు పోవనేర్తురె? యటకున్
చిలుకలె వలంతులని తన
చిలుకం గాళింది ముద్దుచిలుకం బలికెన్. 14

మ. చిలుకా! పల్కవదేమి? నీకు నలుకా! చింతాసముద్రాంబువుల్
తలమున్కల్ సవరింప తేపవగుచుం దాపంబువారింపవే
తొలుతన్నీవొనరించు మన్మథకథాదూత్యంబునన్ బ్రాణముల్
నిలువంజేసితి నీమహామహిమ వర్ణింపంగ నే నేర్తునే? 15

ఉ. ఱెక్కలుదువ్వి నీయెదనెఱింగి మెఱుంగుకడాని గిన్నెలో
చక్కెరమేపి యేఫలరసంబులు గ్రోలఁగనిచ్చి పావడన్
ముక్కున జిడ్డువోఁదుడిచి ముద్దిడి వేఁడెదఁ గాంతుఁడున్న యా
దిక్కున కేఁగి యోచిలుక! తెల్పఁగదే వలిదేనె చిల్కఁగన్. 16

మ. తొలుదొల్తం గుసుమాస్త్రశాస్త్రమతమా దూత్యంబునం బ్రోడవై
పొలయల్కల్ వొలయంగ దంపతులకున్ బోధించి సంయోగముల్
గలుగంజేసిన నీమహామహిమ విఖ్యాతంబు లోకంబునన్
జిలుకా! నా పలుకాదరించి పతికిం జిత్తంబురాఁ దెల్పవే! 17

గీ. అనుచుఁ బలికెడువేళ నయ్యంబుజాక్షు
మేని జవ్వాదిపస కదంబించ దిశల
నాయకునిరాక యరయఁగఁ బోయివచ్చు
ననుఁగునెచ్చెలి వల్కె నయ్యతివతోడ. 18

ఉ. హెచ్చెను దిగ్విభాగముల నెల్లెడ మేని జవాదివాసనల్
వచ్చెను నాథుఁ డీనగరి వాకిటికి న్నతిరాజసంబుతో
మెచ్చవె యింకనైన మెరమెచ్చుల సుద్దులువల్కనెన్నఁడుగా
పచ్చనవింటివేల్పునకు భామిని! జాతరసేయు మింకిటన్. 19

గీ. అనుచుఁ బలికెడువేళ కంసాసురారి
మందహాసంబు చెక్కులఁ గందళింప
వలిపె వలిదుప్పటీ వలెవాటుతోడ
మెల్లమెల్లనె చెలియున్న మేడఁజేరి. 20

మ. కలవీణారణనాంకకంకణగణక్వాణంబు రాణింపఁగా
కులుకుంజన్నుల సాలుపైయ్యెదల కొంగుల్ జాఱు నొయ్యారముల్
మొలవంజూచు మిటారిచూపులను సొంపుల్ నింపుచుఁ గుంపులై
కలకంఠుల్ రతనంపుటారతు లొసంగంజూచి యుప్పొంగుచున్.

గీ. రాజసముమీఱఁ గక్ష్యాంతరములు గడచి
విరహకాతరయై యున్న వెలఁదిఁజూచి
చిలికిచూపుల వలపులు చిగురులొత్తఁ
బలికెఁ బలుకులఁ గపురంపుఁబలుకు లొలుక. 22

మ. జలజాతాయత నేత్రి! యొ నొక నిమేషంబైన నిం జూడకే
నిలువన్నేర్తునె? యెట్లుదోచె మది సందేహంబు నావల్లనే
తలఁపుల్ లేవని కిల్లు ప్రోషితసతీధర్మంబు వాటించి లో
దలఁకంగా నిపు డేటికంచు హరి యత్యంతానురాగంబునన్.

క. అని యీరీతిని బలుకుల
నెనరులు చిలుకుచును మానినీమణి హృదయం
బనురాగంబునఁ దేల్చుచు
మనసిజసందీప్యమాన మానసుఁడగుచున్. 24

చ. నిలుపఁగరానిమోహమున నీరజలోచనఁ జేర్చి కౌఁగిటన్
చలువలుగుల్కు క్రొవ్విరుల శయ్యకు నొయ్యనఁదార్చి తేనియల్
చిలికెడు మోవి పల్మొనలచేఁ గసిగాటులుసేసి వీనులం
జిలిబిలిముద్దుబల్కులనుఁ జేప్పుచు నేర్పులు పల్లవింపఁగన్. 25

క. వరరాచకేళిఁ దేలిరి
చెలువయు చెలువుండు వింత చెలువము మీఱన్
కలరవ గళరవములకుం
కలరవములుమెచ్చ పొగడఁగా నవ్వేళన్. 26

—: స్వాధీనపతిక-సత్యభామ :—

సీ. బటువు గుబ్బలమీఁది పయ్యంట లరజార
రమణులు మణి చామరములు వీవ
తారహారంబులు పేరెముల్ వారంగ
వనితలు వలిపెపావడలువైవ

చెక్కులగమ్మఁడాల్ చిందులుద్రొక్కంగ
పంకజాక్షులు బరాబరులు సేయ
పాణిపద్మప్రభల్ పల్లటీల్ గొనచెంత
హరిణనేత్రలు కొనియాడుచుండ

గీ. రాజసంబున పూర్ణిమా రాజవదన
సత్య గొలువుండ నపుడు నాసత్యమూర్తి
వినయ మీరీతి మూర్తీభవించె ననఁగ
వెన్నుఁ డరుదెంచె దూతిక వెంటనెలమి. 27

క. వచ్చినమాధవుఁ గనుగొని
నెచ్చెలు లందరును మానినీమణి! విభుఁడే
వచ్చెనిదె నీదు నగరికి
విచ్చలవిడి ననిన నిండువేడుకతోడన్. 28

మ. పులకల్ గుబ్బలమీఁద జాదుకొనఁగా పుంఖాను పుంఖంబులై
బెళకుం గా నసియాడ ముద్దులనడల్ బింకంబు బొంకింపఁగా
తలఁపుల్ మీఱఁగ హెచ్చుకోర్కె లొకచెంతన్ బిట్టు
గెల్లాడఁగాఁ
దళుకుంజూపులఁ జూచె భామ విభు నుద్దామప్రమోదంబునన్.

గీ. చూచి యెదురుగవచ్చి యాశోభనాంగి
రమణు కైదండ గైకొని రాజసమున
మెల్ల మెల్లన కెంపురా మేడపొంత
వింతయైనట్టి మణివేది చెంతకరిగి. 30

చ. చిలుకలు వింతలౌకతలు చెప్పఁగ నొప్పఁగ వాటినన్నిటిన్
బలుమరు నారజంపువగ పారువముల్ మదిమెచ్చి మచ్చికన్

జెలఁగి నుతించునంచములు చెల్వలరం గలనాదవైఖరుల్
కెలఁకులనించు నించుజవికెన్ నవకంబగు పువ్వుబాన్పునన్. 31

గీ. ప్రాణనాథుండు దానును ప్రౌఢిమెఱయ
నందు గూర్చుండి యుడిగంపుటిందుముఖులు
చిత్తమలరంగ సేవలు సేయుచుండఁ
బ్రమదమునబల్కె విభుఁజూచి ప్రమద యవుడు. 32

మ. తలఁతే మున్నొకనాఁడు నెచ్చెలులు చెంతంజేరిమాటాడఁగా
నెలరా మిన్నల తిన్నెనుండి బయటన్ నిద్దంపు లేవెన్నెలన్
నెలవంకన్ సవరించి నెన్నొసటిపై నెమ్మిన్ సరోజాక్షి! నా
కళుకుం జెక్కిలినొక్కి యొక్కనెలవంకన్ నెక్కొనం
జేయుటల్. 33

శా. లీలామన్మథ! నేఁడు నీతలఁపులో లేదా? రహస్యంబుగా
కాళిందీపటకుంజపుంజముల వేడ్కల్ మించఁ గ్రీడించఁగా
హాళిం దేఁటులు నాకటాక్షములచాయన్ డాయఁగా నీవు చే
నాళీకంబునఁ జోఁపఁ దావికవి చెంతంజేర నేనవ్వుటల్. 34

మ. కలకంఠీమణు లొక్కనాఁడు నను శృంగారింపఁగాఁ జూచివా
రలవారింపుచు నేర్పుమీఱ కొనగోరన్ పెన్నెరుల్ దువ్వి నీ
వలరుండండలు గొప్పనందురుము నొయ్యారంబు లేమెచ్చనా
తలిరున్ వాతెఱ మెచ్చుగానడుగు చందంబందమై యుండెగా.

శా. నత్తంబాడిన పందెమిమ్మనుచు నే నీకౌస్తుభంబంటఁగా
హత్తెన్ నాకొనగోరు నీయురమునందా మంచిదే యంచు నా
గుత్తంపున్ వలిగుబ్బిగుబ్బలపయిన్ గోరుంచి లాలించి నా
చిత్తంబుం గలఁగించుటల్ మఱతువా? శృంగారలీలానిధీ! 36

గీ. అనుచుఁ బలికిన మాధవుఁ డనియె నపుడు
నిష్కళంకమృగాంకాస్య! నెమ్మనమున
నిపుడు తొల్లింటి మచ్చిక లెంచు టెల్ల
నమర మదిసేవ సేయుమీ వనుటగాదె. 37

శా. బాలేందూపమఫాల! యేలయిఁక నీభావాతి సంగోపనం
బేలీలన్ విహరింప నీవు మదిలో నేలాగు చింతింతువో
యాలీలన్ సమకూర్చు వాఁడ భవదాయత్తంబు చిత్తంబు నీ
వేళల్ గాచుక సేవసేయుటకునై వేమారు నేఁగోరుదున్. 38

చ. మలయజగంధి నేర్పునను మాధవుఁ డాడిన మాట కిట్లనున్
నళినదళాక్ష! యేనెఱుఁగ నా మది నాఁటిన ప్రేమనిట్లు వి
చ్చలవిడి నాడ నేమి యుపచార విశేష మశేష భామినీ
వలయము నెల్ల నీవు నెఱవంచన సేయుట నన్ను నెంచియే! 39

గీ. చిన్ని గోరున మున్ను నా చెక్కులందు
మకరికలు నీవు వ్రాయుట మదిఁదలంతు
కేళి నీ జానిరూపునం గెలిసేసి
డాలుగై కొన్న బిరుదంపు వ్రాలుగాఁగ. 40

చ. అనియిటువారు వల్కుసమయంబున నా ప్రసఖీజనంబు తాఁ
జనియెను వేఱువేఱ నుపచారముఁ గూరుచుకై తవంబునన్
వనజదళాక్షుఁడున్ సతియు వైభవమొప్పఁగ వింతవింతగా
బెనఁకువమాటనేర్పు నడిపించిరి యుల్లము పల్లవింపఁగన్. 41

మ. మలయక్షోణిధరాగ్రశృంగములఁ బ్రేమంజూడఁగా నెమ్మదిన్
గలికీ! వేడుకలయ్యెనంచుఁ బలుకంగా నేల? గందంబునా

కులుకుల వక్త్రమునఁ గబ్బి గుబ్బలపయిం గూర్పంగ నీనేర్పునే
తెలియన్ లేనొకొ నీదువంచనకు శ్రీవేంకటేశ గోపాలకా! 42

సీ. చిలుకపల్కుల ముద్దుచిల్కుట చూతమా?
యెట్టివవ్యవహారమమరకెట్లు ?
కలికి! జక్కవకవల్ కలయిక చూతమా!
యరుణగంధంబు పైనలముకెట్లు!
కలకంఠరవము లాకర్ణించ చూతమా?
యిగురుమోవులమేఁత లియ్యకెట్లు?
నెమ్మలుపురివిచ్చు నేర్పులు చూతమా?
యుపరిఘనస్ఫూర్తి యొదవకెట్లు?

గీ. లమృతములుఁచిల్క విధుఁజూచు నద్దమెట్టు
లిందుకిది యుత్తరంబని యెఱుఁగ నిపుఁడు
తొలుతఁబలికిన వాటికి తోడుతోడ
హరువులోనఁగూర్చి సుఖముల ననుభవింపు. 43

మ. తలిరున్ మోవులు నొక్కినొక్కకడు నుద్దామప్రమోదంబునన్
గలకంఠుల్ కలకంఠరావముల జోకల్ జూప వేడ్కల్ చెలీ!
కలకంఠాళియు నల్లెవర్తిలఁగ నొఁగాదన్న వారెవ్వరీ
తలఁపుల్ గూపవిలాసపోషితవసంతా! నీకు చేకూడవా.! 44

మ. జలజాక్షీ! విను చందమామకు సుధాస్యందంబు లందంబులై
చెలఁగంజూడఁగ వేడుకయ్యెడిని నీచిత్తంబునన్ లేదకో
జలజాక్షా! జలధిన్ మథింపఁగ సుధాస్యందంబు లందంబులై
చెలఁగం చంద్రునందు నింతయువి వాసిన్ మించ
నేనెంచెదన్. 45

గీ. అనుచువారలు మాటల ననుచు వేడ్క
గాఢపరిరంభ సంభ్రమకౌశలముల
వినిమయ కృతాధరాస్వాద విభ్రమముల
కలిత కిలికించితమ్ముల గలసిరపుడు. 46

చ. కలిగె సమానురాగములు గల్గిన వీరికి నేఁడుకూటముల్
నెలకొనె నాదుకీర్తులని నెమ్మది వేడుక పంచసాయకుం
డలరులసోన నించెనన నయ్యలికుంతల కుంతలంబులన్
జలజలరాలె పూలు సుమసాయక సంగర కౌశలంబునన్. 47

మ. తళుకుంజూపుల వెంబడించిన యలంతల్ వింతలేనవ్వులం
గలయంబర్విన కమ్మవీడియపుచెంగావుల్ దువాళించఁగా
వలపుల్ సంపంగిదండవోలె వసివాళ్వాడం దనూవల్లి యా
నలినాక్షీమణి చూడనొప్పె హరి యానందాబ్ధినోలాడఁగన్.

గీ. అంతశశిజాఱె తిమిరంబు లడఁగఁబాఱె
కువలయంబులు వాఁడి జక్కవలుకూడి
దెసలుతెలివొందె విరహుల దెసలుడిందె
తపనుఁ డుదయించె సాంధ్యకృత్యములు మించె 49

క. చతురానన ముఖులందఱు
నతులొనరింపంగ దక్షిణద్వారకలో
క్షితిలక్ష్మీనీళాదులు
కుతుకంబునఁ గొల్వ రాజగోపకుఁడుండెన్. 50

ద్వారకావర్ణన.

గీ. వాసుదేవుని సంతతావాసమునను
భాగ్యములకెల్ల నెల్లయై పరగునట్టి

తన్నివాసంబు మహిమ యేఘనస్యమతిని
తెలిపెదను నీకు మునిలోకతిలక! వినుము. 51

సీ. శ్రీధరావీక్షణ శ్రీధరాబ్రమేడిత
కమలతోరణదామకవచితంబు
ప్రత్యహశ్రుతిపాఠ పరధరామరసుత
సహపాఠి శౌరికా సముదయంబు
ప్రతిమాస కల్పితప్రతి ముహూర్తారబ్ధ
రాజగోపోత్సవరాజితంబు
కనకగోపుర రత్నకలశన క్తందివ
నాటితామిత సూర్యనాటకంబు

గీ. కీర్తనీయనికేతన కేతనాగ్ర
పక్షిరాజహిరణ్మయ పక్షవితత
విద్యుదంశుసముద్ద్యోత వితతతమము
దక్షిణద్వారకా పురోత్తమము దనరు. 52

మ. అలనీలాలక లందు రత్నమయగేహద్వారబంధారర
మ్యమ్మల పొందమ్మలయందుఁ దేఁటిగమిసొంపుల్ నింపు
నాత్మీయచం
చలవీక్షాంచలపాళి కుల్కఁగని యిచ్చన్ నవ్వుచున్నట్టిచి
లుకల శిక్షింతురుపల్కు టందముల జోకల్ నేర్పునేర్పుల్ తగన్.

మ. తలఁపన్ వేలకొలందులై తనరు కాంతారత్నముల్ మేనిపైఁ
గలయన్నించిన మన్మథాంకము లెసంగ న్నాథుఁడే తేరఁగా
లలనల్ కన్నులఁజూచి యుండి మును నల్కల్ పూన
రుద్యుక్తుఁడై
వలరాయుండు ధనుర్ధరుండగుచు నిల్వన్ తద్గృహా
గ్రమ్ములన్. 54

మ. కరముల్ సాఁచుచు చూపిచెప్పఁగ మరుత్కాంతల్ జయంతాదులా
నరుదుల్ చూచితిమంచు మెచ్చి మదిలో హర్షింప వైడూర్యముల్
తెఱలెత్తన్ మణిదీపముల్ చెలఁగ హాళిన్ జాళువామేడలన్
సొరిదిం గన్నెమెఱుంగు గుంపులు నటించున్ మెచ్చుగా నచ్చటన్. 55

శా. తారామార్గముమీఱు సౌధగృహసంతానంబు పైబంగరుం
రారేకల్ నవనూన సౌరభములన్ రాణింప పొందమ్ములన్
బేరాసన్ సురసింధుపద్మములలో భృంగాళి యేతెంచి ఝుం
కారంబుల్ సవరించుఁ దన్మహిమకుం గైవారముల్ నాతగన్.

మ. తళుకుంగెంపులయండ నీలనికరధ్వాంతంబున గోకముల్
కలయంగా గమకించి పాయుటకునై కాంతామణుల్ నవ్వ నా
జిలుగున్ వెన్నెలఁ జంద్రకాంతవళభీ సీమల్ పయోధారలం
దలకొల్పంగఁ దదగ్రగేహ మమరున్ ధారాగృహం బోయనన్.

మ. వలువల్ కోరినయట్లు కల్పలతికావ్రాతంబొసంగన్ మరు
జ్జలజాక్షుల్ గయికోఁదలంచు నెడ నాసౌధాగ్రహీరప్రభల్
వలువల్ నాఁగఁ దదంతరాళములఁ బర్వన్ వాటిఁబూనంగ చే
తులుసాఁపం గని గొల్లున న్నగుదు రింతుల్ తద్గవాక్షమ్ములన్.

మ. రమణుండందరు వేరువేరను శరద్రాకాశశాంకాస్యలం
గ్రమముల్ మీఱఁగ నేలువైఖరులఁ దత్కాంతా శిరోరత్నముల్
సమరాగంబున వానికిన్ వలచు నాసయ్యాటపుంనేర్పులం
దమిపుట్టించు నిలింపదంపతులకుం దచ్చిత్రలేఖాంకముల్. 59

శా. రాణింపన్ తుదసజ్జలన్ వెలిగుడారంబుల్ దిగంతంబులన్
నాణీయస్తరకరత్నగుంభముల చాయల్ మోహరింపన్ శచీ
ప్రాణాధీశ్వరు సౌధముం గెలిచి తత్ప్రాసాదరాజంబు త
న్మాణిక్యంబులడాల్ హరించె భళి! సన్మానార్హమానాననన్.

ఉ. మ్రొక్కుచు వేఁడుచుం గదిసి ముద్దిడుచున్ నును మోవి నొక్కుచుం
జొక్కుచు గోపికల్ ప్రియునిఁ జొక్కఁగఁ జేయు విలాస చిత్రముల్
చిక్కనిసిగ్గులం బ్రియునిచెంతలఁ జేరక చంద్రశాలలం
దొక్కెడఁ జూచు నచ్చటి నవోఢల మూఢలఁ జేయు నెంతయున్.

మ. వలభీప్రాంతమునందు కార్మొగిలు క్రేవన్ డాఁగుచున్ గ్రమ్మఱం
దళుకుల్ చూపుచు చంచలల్ మెలఁగు చందంబుల్ విలోకించి
వేడ్కలమీఱన్ హరినీలదీధితి తమస్కాండంబులో నచ్చటం
లలనల్ డాఁగిలిముచ్చులాడుదురు లీల నాథుఁ దుష్పొంగగన్

ఉ. ముక్కులఁ గెంపురాతళుకు మొక్కల మేటికిరీటి పచ్చరా
ఱెక్కలమించఁగా నదనెఱింగి మెలంగు మెఱుంగుబోడులం
జక్కెరవేడుచో నచట జాతి విజాతుల నేర్పరింతురా
చక్కెరబొమ్మలో వరుల చక్కని నిల్చిన చిల్కగుంపులన్. 63

మ. కరిదంతమ్ముల పువ్వుబోదె తుదసింగంబుల్ పిసాళింపఁగా
సరసంబెంపుదు వెల్లు వాటిగని చాంచల్యంబు చేఁదాఁటి కా
తరసారంగవిలోచనా మణులచెంతన్ నిల్వ చెల్వొందు తా
నరయున్నచ్చట వీక్షణాంచలములం దాపమ్యమామేడలన్. 64

శా. చాలా మేడలఁ జంద్రకాంతజలనిష్యందంబు లవ్వేటిలో
లోలాక్షుల్ తమిఁజూచునప్పుడు తదాలోకానుషంగంబునన్
వాఁగారున్ మగవాలుఁగల్ గలుగుతేవంబర్వన్ గేహేందిరల్
మీాలంచుల్ ధరియించునట్టి కరణిన్ మించున్ నిశావేళలన్.

ఉ. వేడుకకాండ్రగూడి తటివెన్నెలరేలు మిటారికత్తియల్
మేడలమీఁదనుండి మెరమెచ్చులకై జతగూడిచల్లగాఁ
బాడెడు పాటమెచ్చి సురపాదపముల్ తలలూఁప రాలు న
వ్వాడనిపువ్వు లెవ్వరును వాడనివారట లేరు చూడఁగన్. 66

ఉ. అల్లన చంద్రశాలల నొయారులు పౌరుష కేళిసల్పుచో
ఝల్లునరాలు ముత్యములు సౌరనదీకనకాంబుజంబులం
దెల్లనుఁబర్వ నంచగమి యింపలరం దమగ్రుడ్లటంచు మై
చల్లని రెక్కలంబొదువు చంచువులం బలుమారు దువ్వుచున్.

చ. జలకములాడి నున్నదుగు సాలియలూని ప్రియానురక్తికై
మలయజగంధు లప్పురము మాడువులన్ స్మరమంత్రవాదపుం
గలరవముల్ బయల్పరపఁగా విని నేర్చిన యందువల్ల నే
కలరవనామధేయములు గల్గె జగంబునఁ బారువాలకున్. 68

చ. కులగుణరూపరేఖలనె కోరివరింతురు పల్లవావళిన్
వెలవెలఁదుల్ పసిండికయి వేడరు తక్కినవారినచ్చటన్
బెళుకుమెఱుంగురంగు నెఱబింకము సుంకము వెట్టుమేని క్రొం
దళుకులచేతఁ దాము సతతంబును పైఁడి వసంతమాడగన్.69

సీ. వెన్నెల లొక్కొక్కవేళగాని చెలంగ
వవియు నవ్వులకు నీడనఁగ రాదు
కమలముల్ దినమందె కానియందముఁ జింద
వవియు మోములకు నీడనఁగ రాదు

కలువపువ్వుల రేలుగాని నీటువహించ
వవియు చూపులకు నీడనఁగరాదు
తలిరు లామనిగాని తలచూపగానేర
వవియు మోవులకు నీడనఁగరాదు

గీ. మేలి తనసాధనమ్ముల మించి వీట
వెలవెలందులయెడ వింటి విభవమనుచు
నతనుఁ డడిదమ్ములుగ వారి నర్చసేయు
టనుమితంబగు గంధమాల్యాదికముల. 70

మ. శరవేగమ్ముల నాత్మవేగములు మించన్ వేగమున్నాడి మీ
కరవల్లత్కరవాళముల్ విమతపక్షంబుల్ విభాళించఁగా
శరసంధానములేల మీకు ననువై సాద్రిప్రజామాళితో
పురిలో వాహాపరంపరల్ చలతరప్రోథంబుగా హేషలన్ 71

చ. జలదములం బ్రతిద్విరదశంకను కొమ్ములగ్రుచ్చి చిమ్మఁగా
వెలువడు తద్గతాశనుల వేఁడిమి కోర్చిన వారనాళికిం
బలిమిగ నగ్నియంత్రముల బన్నరపన్ వలదంద్రు వీట యం
తలు రణమన్నపట్ల మదధారలు చిందగ నింతయేఁటికిన్. 72

సీ. బటువుసిబ్బెపు గుబ్బపాలిండ్లపేరిటి
గట్టులపైనున్కి పట్టుసేసి
గప్పుచిప్పిలు గొప్పకొప్పులపేరిటి
చీకటిపొదరిండ్ల చెంతనిలిచి
కనుచూపుమేరకు గనరాని నడుముల
పేరి యెడారుల దారినుండు
జిలుగుఁజాయల వాఁడిచికిలిచూపులపేరి
ఛిలుకటమ్ములుకొన్ని చిలికిచిలికి

గీ. వంచననుఁబొంచి తను గానుపించకుండ
సతులచేతనె పురిచెంత సతులమహిమ
నర్థ్యగుల మానధనముల నపహరించు
వించి విలుపాళిగాని వర్ణించదరమె? 73

చ. పలుమొనకెంపుగుంపు పయిపై నిగుడం జిగురాకు మోవులం
గలసిమెలంగునట్టి గణికావిటపాళుల కేళిచూచి యో
పలుమొనకెంపుగుంపు పయిపై నిగుడం జిగురాకుమోవులం
గలిసిమెలంగు వీట గణికావిటపాళి వనాంతరంబులన్. 74

సీ. విప్పారు చెంగల్వవిరు లమర్చినయట్టి
యద్దంబు మేలుమే లనఁగవలయు
తెలిమొల్ల మొగ్గలు దినుసేర్చికూర్చిన
మగటిమి హెచ్చని పొగడవలయు
పసిఁడి సంపెంగలు పొసంగించినటువంటి
హారువులౌనని కొనియాడవలయు
సరవిరులౌ పొన్నలలవరించిన యట్టి
నెఱజాణతనము వర్ణించవలయు

గీ. నలువనిర్మించె నను చెల్వు గలుగవలయు
నట్టిసురలకు మీాకు నెంతైన పిలువ
ననుచుఁబలికెడి సరసుల కపుడు వీటఁ
బుష్పలావుల నవ్వులం బులకలొదవు. 75

మ తనియన్మావులు పువ్వుఁదేనియలఁ గేదారంబుల న్నిచ్చలుం
జినుకం బ్రొద్దొకవన్నె నందు గళమ త్రేశుల్ ఫలంబంది వే
వినతుల్ సల్పును వాటిపాదముల కుర్వింబ్రాలి లోకంబులన్
దనుబోషించిన వారిపట్ల మరివింతల్ గావు నమ్రత్వముల్. 76

శా. వెంటం జాజులు కూరలన్నమును వేర్వేరం దగఁబూని తత్
ఘంటామార్గమునందు జాఁగటలచేతన్ బెట్టు చాటించి యిం
టింటం బాంధవులంబు నారయుచు నెంతే తృప్తిగావింతు రా
కంటం జెందక యుండ రేయిపగ లుత్కంఠన్ నృపాజ్ఞాపరుల్.

చ. మలయజమాని మేనమును మాపటి పూటలయందుఁ జల్లఁగా
జలకములాడి రింతులను సారెకు నప్పుర వీథులెల్ల దా
వలగొని తెల్పు కేళి రసవాటుల చెంగటి చంద్రకాంతపుం
గొలఁకుల నీటితావి విరికోటికి దూతికరీతిఁ జాతురిన్. 78

చ. మలయసమీర మప్పురము వాడువలందు రతాంత తాంతలా
చెలువలు దేర్చి లేఁజమట చిత్తడులం దొలగించి వాలు మై
వలచు సుగంధముల్ తన కవారణమై యొసఁగంగ ద్రిమ్మరుం
గలుగదె లోకమందు నుపకారికిఁ బ్రత్యుపకార మెన్నఁగన్.

శా. కంజాక్షీ హృదయానురంజన కళాగంధర్వ! గంధర్వభూ
మంజీరధ్వనిధాటి కాతిఘటనామందేహ! మందేహతా
పుంజీభూతవిరోధి విద్రవవిధాంభోజాప్త! భోజాప్తవ
త్తంజాపట్టణ హారనాయకమణీ దామాంక! ధామాంకనా!

క. రామాభిరామ ధామా
ధామాధికభీత భూమిధవ కృతనామా
నామాంకిత జయభూమా
భూమానితగుణ వసంత పుష్పారామా! 81

అశ్వగతి - నిరోష్ఠ్యము

భూరమణీ మణిభాగ్యవశంవద భూరిభుజాయుగమానబలా
మారవిస్మృత్వరభాసముదిత్వర మంజిమసమ్మద భాగబలా
వారిరుహాప్తసమగ్ర రుచిప్రతి వాదిమహోపరిపాల్యబలా
వీరగుణావృతహృత్య సుహృత్ పృథివీధవదానికృపాణబలా

క. శ్రీ "ముద్దుచంద్రరేఖా"
ప్రేమ స్థేమాభిరామ! బిరుదాంకకథా
నామాంకిత శాత్రవభూ
భూమాపహవిజయ సమరపుంఖితపటహా! 83

గద్య. ఇది శ్రీమత్కాళహస్తీశ్వ కరుణాకటాక్ష లబ్ధసిద్ధ సార
స్వతనయ చెంగల్వ వెంకటార్యతనయ, విజయరాఘవ భూప
ప్రసాదాసాదిత వివిధరాజ చిహ్నచిహ్నిత భాగధేయ కాళయ
నామధేయ ప్రణీతంబైన రాజగోపాల విలాసంబను మహా ప్ర
బంధంబునందు చతుర్థాశ్వాసము. 84

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రాజగోపాలవిలాసము.

పంచమాశ్వాసము.

శ్రీలక్ష్మితపదలక్షణ
చోళగజలదుర్గ సింధుశోషకఘోటీ
వేలాతిగఖురధూళి
దురాలాలితతేజ! విజయరాఘవభోజా! 1

గీ. అవధరింపుము సూతసంయమివరుండు
శౌనకునితోడ నిట్లను శౌరిమున్ను
చంపకారణ్యమునకును సంఘటించె
దక్షిణద్వారకా సంజ్ఞ ధన్యమతిని. 2

క. వినుమందుకు నితిహాసము
వినుతంబై సకలవేదవేద్యంబగుచుఁ
దనరారు నట్టికథ యే
వినుపించెద నిపుడు మిగుల వేడుకతోడన్. 3

క. అష్టోత్తర శతనిలయము
లిష్టమ్ములుహరికి నందు నెనిమిదియే యు
త్కృష్టములు వాటియందు వి
శిష్టము చంపకవనంబె శిష్టాచారా! 4

సీ. సౌరభ్యపరిభూత షట్పదపంక్తినా
హోమధూమము మిన్నులొరయుచుండఁ
గాషాయశాటికా ఖండమండలమునా
వికచకోరక విభావిభవ మమర

ఘనతపోమహిమ నిర్గతరజోగరిమనా
రాజత్తర పరాగరాజమలర
శ్రుతిపాఠసంతతోత్సుక శుకశ్రేణినా
సనవకోరకపత్ర సమితిదనర

గీ. మదనమార్గణ గణనయు మహిమమయ్యు
మదనమార్గణ విరహిత మహిమఁజెలఁగు
రాజగోప పదధ్యాన రాజమాన
భక్తలోకావనంబు చంపకవనంబు. 5

గీ. అట్టి చంపకవనమున నఖిలమునులు
తపముఁగావింప వారిలో ధన్యతముఁడు
వహ్నిముఖుఁడను సంయమివరుఁడు చెలఁగు
సతతగార్హస్థ్య సన్నుతాచారుఁడగుచు. 6

చ. అలమునిలోకచంద్రునకు నాత్మజులై జనియించి రెంచ గో
ప్రళయుఁడు గోభిలుండునను భవ్యచరిత్రులు వారిలోన గో
ప్రళయుఁడు పూర్వపుణ్యపరిపాకఫలంబున మించె నెంతయుఁ
జలరుహనాభ పాదజలజాత వినిశ్చలభక్తియుక్తుఁడై. 7

సీ. కల్యసాకల్య సంకల్పితస్నానంబు
సాంధ్యకృత్యంబును జపసమాధి
యగ్నిహోత్రము దేవతార్చనా విధియును
వేదపాఠంబును వినయగరిమ
మాధ్యందినాది సన్మానితాచారంబు
నభ్యాగతులకు మృష్టాన్నదాన
మ్మర్థపురాణ సమాకర్ణనంబును
తద్గత బహువిధ ధర్మచింత

గీ. యనుదినంబును సహజకృత్యంబు గాఁగ
మేలుమేలని జగమెల్ల మెచ్చిపొగడ
బ్రహ్మవిద్యావిదుండు గోప్రళయమాని
తపముగావించె శ్రీహరిఁ దలఁచిభక్తి. 8

మ. బలునిష్ఠన్ మధువాసరాత్యయములన్ పంచాగ్నిమధ్యంబునన్
వలిగాడ్పుల్ నిగుడంగ బట్టబయిటన్ వర్షప్రకర్షంబునన్
పులకల్ జాదుకొనంగ శీతువున సంపూర్ణోదవాసంబునన్
చలనంబందక సల్పె నుగ్రతప ముత్సాహంబు సంధిల్లగన్. 9

క. నిరుపమనిష్ఠానిధి యగు
పరమ మునీంద్రుని తపఃప్రభావము మదిలోఁ
బరికించి పంకజాక్షుఁడు
కరుణకుపాత్రంబు సేయఁగౌతూహలియై. 10

సీ. గరుడిఱెక్కలగముల్ గగనసౌధమునకు
కనకంబు వ్రాయువాఁగరులు గాఁగ
పసిఁడిచేలచెఱఁగు బర్హిబర్హంబను
మేఘంబునకుఁ గారుమెఱుఁగుఁ గాఁగ
కరుణాప్రవాహంబు కన్నుదమ్ములకును
పసిమించు మకరందరసము గాఁగ
ములకనవ్వులు లచ్చిమోము జాబిల్లిపై
నెలకొన్న చిన్నివెన్నెలలు గాఁగ

గీ. గరుడగంధర్వగాయనీ గానమమర
నమరనాయకు లిరువంక లందుఁగొలువ
విలువలేనట్టి శృంగార విభవమెసఁగ
నంబుజాక్షుండు మునికిఁ బ్రత్యక్షమయ్యె. 11

మ ఘననిష్ఠం దపమాచరించు మునిలోకశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేళఁదా
కనుదమ్ముల్ వికసిల్లు చెంగటను సాక్షాత్కారముం జెందు న
వ్వనజాక్షున్ భువనైకరక్షకుని దుర్వారప్రభావోన్నతుం
గనియెన్ పెన్నిధిఁగన్న పేదగతి నుత్కంఠాతి రేకంబునన్. 12

సీ. బ్రహ్మాండభాండముల్ బంతులుగామాటి
కలదు లేదనునట్టి ఘనుఁడవీవ
పదునాల్గు జగములు భరియించి జలధుల
విహ్వలిసల్పిన మహామహుఁడవీవ
పొక్కిలి విరిదమ్మి భువనముల్ నిర్మించు
బుడుతనిగన్నట్టి ప్రోఢవీవ
పదిరూపములువూని పదిలంబుగాభూమి
కరుణఁగాచిన జదత్కర్తవీవ

గీ. మూఁడుమూరులు మెలఁగెడు మూర్తివీవ
వేదవేదాంతముల నిన్ను వెదకి వెదకి
కానకున్నట్టిపట్ల నీఘనత లెల్ల
వల్ల వీజార ! కొనియాడవశమె మాకు ?. 13

గీ. వినతిగావించి యీరీతి వినుతిసేయు
మానిచంద్రునిఁ గనుగొని మాధవుండు
మించు నీనిష్ఠకునుఁ జాల మెచ్చినాఁడ
నడుగు మాశాస్యమయ్యది యనిన నతఁడు. 14

ఉ. వారిజనాభ ! నీవు మును ద్వారకలోపల గోపగోపికా
వారము రుక్మిణీప్రముఖవారిజనేత్రలు సేవ సేయఁగా
వారిధితీరశైల వనవాటికలన్ విహరించునట్టి యా
మేరలు చంపకాటవిసమీపమునన్ మెఱయింపు మింపుగన్. 15

గీ. అనుచు నమ్మౌని కోరినయట్లు సల్పి
వనజనాభుండు చంపకవనమునకును
దక్షిణద్వారకాభిఖ్యదయ నొసంగి
యతనిప్రార్థన నచ్చట నధివసించె. 16

క. అరీతి నధివసించిన
నారాయణదేవు చరణనళినమ్ములకుఁ
సారెకు నతులొనరింపుచు
ధీరవిచారుండు మౌనితిలకుఁడు పలికెన్. 17

వ. దేవా! దేవరవారు నిచ్చలునిచ్చట నధివసించుటవల్ల నుల్లంబు పల్లవితంబయ్యె నయ్యెడ నేగావించు తీర్థంబునకు వాయవ్యంబున బాణపాతపరిమిత ప్రదేశంబున నవిరళపరిమిళిత ప్రసవవిసర పరాగాభోగ విభావిభావనీయసాంధ్య వేళాతివేలాతి లంబిదీపశిఖా రేఖామోహాపహా పాదలంబి శిఖాముఖాలక్ష్య సౌవర్ణవర్ణ జాలజాలకంబును నినంపాంస సారలోభలోలుపస్వాంతభూనభోంతర నిరతయాతాయాత పరిశ్రాంత శశికాంత ప్రముఖామర వ్రాతసంజాత తాపత్రయనిదాఘ తాపగర్వసర్వస్వహరణ చణ వర్షావర్ష మధురమధు రసధారాదుర్దినదినారంభంబుననగు చంపకంబు సదేశంబున నిదేశకారులై మార్కండేయ మాండవ్యమౌద్గల్య సనక సనందనసనత్కుమార సనత్సుజాతాది మౌనిసంఘంబుల సంఖ్యంబులుగా సవనంసవనంబులుసల్ప విహాసీకృతదివ్య విమానంబగు విమానంబులగు బున నివేశించి విశ్వరక్షణ వ్యీక్షణంబును విశ్వకర్మనిర్మితంబుననగు త్రిణతంబు ధరించి భవత్కటాక్షవీక్షణానుక్షణ కృతార్థంబుగ కృష్ణతీర్థంబుగావించి ఆభీర భీరుకుచ

శాత కుంభాకుంభ గుంభిత కుంకుమ పంకహారిద్రా ముద్రా ముద్రిత వీచికా సారంబగు కాసారంబుగావించిన నదిహారిద్రా నది యనంబరగు. భవదీయదివ్య విమానంబునకు బాణ పాతప్రమాణంబున. పశ్చిమంబున గోభిలప్రకల్పితంబైన భవ్యజ్ఞప్రదంబగుచు విష్ణుపుష్కరిణియనంబరగ వరంబొసంగి బహుమునిప్రణీతంబులైన బహువిధతీర్థంబులకు పావనత్వంబు గల్పించి ద్వారకంగోరక పెన్నిధిరీతిసన్నిధానంబు సేయవలయు ననవుడు శ్రీవత్సలాంఛనుండు భక్తవాత్సల్యంబున నచ్చట నిచ్చ వసియించి బృందావనతరు బృందంబుల యమునాతీర కుంజపుంజంబుల గోపగోపికాగోకులంబును క్రీడాశైలతటాగా తటాగమ్ముల మరియునచ్చటి మహీతలమహిత విహారణవిహి తోపకరణమ్ముల దక్షిణద్వారకానగరయోజనాంతంబున నిరం తరంబుగనుండ నేమించి మించి మించినకరుణాకుహనా గోపా లుండు గోప్రళయగోభిలులకు మంత్రోపదేశంబు గావించి వారలయందుదయయుంచి యచ్చట వసియించె అందు గోప్రళ యుండు నందకధరపాదభజనానంద ధరుండై సాంగక్రతువిధాన సంశోధిత కల్మషుండై దక్షిణద్వారకావాస వాసవాసనావాసి తుండగుచు చక్రధరసాయుజ్య సామ్రాజ్యంబునొందె. అందలి గుణగణంబులు గణనాతిలంఘ్యంబులని మఱియు నిట్లనియె. 18

సీ. దక్షిణద్వారకాపుర స్థలమహాత్వ
మగ్నికల్పంబునను జెప్పెనందు బ్రహ్మ
తపముఁ జేసెను నిష్ట పద్మయునుహారిని
తలపునను గోరిఘననిష్టతపము జేసె. 19

క. వారిద్దఱి తపములకును
వారిజనాభుండు మెచ్చి వరమును దయచే
కోరఁగనొసఁగి మగుడన్
జేరెను వైకుంఠపురము చిత్తమెలర్పన్. 20

గీ. దక్షిణద్వారకాపుర స్థలము మహిమ
శౌనకమహర్షికిని సూతసంయమీంద్రుఁ
డంతయునుఁ దెల్పియచ్చట నతిశయిల్లు
నలహరిద్రానదినిఁ జాల యభినుతించి. 21

చ. ఇలఁగల పాపసంఘముల కెందునునిష్కృతిఁ గల్గుగాని మేల్
దలఁపనిపాపకర్మని కృతఘ్నతకున్ మఱిలేవు నిష్కృతుల్
తొలుతఁదొలంగినట్టి ఘనదోషము నొక్కధరాధినేతకున్
కల దితిహాసమొక్కటి ప్రకాశము సేసెద మీకు నెంతయున్. 22

గీ. ఒనరు గోదావరీనది యుత్తరమున
సింధుసౌవీరమధ్య ప్రసిద్ధమగుచు
తేజమునమించి సౌరాష్ట్రదేశమందు
పుణ్యవర్తనుఁడొక మహీభుజుఁడు గలఁడు. 23

సీ. తనదు దుర్గాధిపత్యము లోకముననున్న
జననాథులకలంఘ్య శక్తిఁదెలుప
తనదు సర్వజ్ఞత్వ మనిశంబు జనముల
మనములలోనున్న మర్మమరయ
తనయుగ్రభావంబు దర్పితాహితవాస
పురములనొక్కట పొడవడంప
తనమహైశ్వర్యంబు తప్పకఁగొల్చిన
ధన్యులకును ధనదత్వమొసఁగ

గీ. తనరు తనలోక పాలకత్వప్రసిద్ధి
పరిజనులనెల్ల లోకపాలురుగఁ జేయు
రాజశేఖరుఁడనఁగ సౌరాష్ట్రదేశ
రాజశేఖరుఁడెంతయు రహింవహించు. 24

క. ఆరాజశేఖరుండును
భూరమణుఁడు వేఁడలాడఁ బోవఁదలంపన్
సూరెలనున్న జనంబులు
సారెకుమృగయా విహార సన్నాహమునన్. 25

సీ. సివ్వంగిబండ్లును చిఱుతబలంబులు
మోటకత్తులు తెరల్ మోకురురులు
పారెపాతెమ్ములు బదనికల్ తడకలు
చిలుకుటమ్ములు చల్దిచిక్కములును
వలలును బోనులు వల్లిత్రాళ్లొడిసెళ్లు
సెలవిండ్లు దీనుముల్ జిగురుగడలు
వెటులుగ్రోవులుమనుల్ బిసలును డేగలు
వేపులునాదిగా వెలయునట్టి

గీ. వివిధసాధనముల వేఱువేఱఁబూని
యాగ్రహావ్యగ్రులై మృగయానుషక్తి
వెల్లివిరిసినసంద్రంబు విధముమీఱ
నాటవికులెల్ల తనవెంట నంటికొలువ. 26

శా. వాహారోహమొనర్చి పార్శ్వయుగళిన్ పల్లత్కృపాణంబులన్
బాహాదండములొప్ప వీరరసతద్భావాను భావంబునన్
సాహాయ్యంబొనరించు రాచకొమరుల్ సన్నద్ధులై వెంటరా
సాహోయంచునుహెచ్చరించ విభుఁడుత్సాహంబు సంధిల్లఁగన్

గీ. వేయువిధముల వనములో వేఁటలాడి
యెపుడు మెప్పింతుమిక నెప్పుడెప్పుడనెడు
చెంచుదొరలునుఁ దానును చేరియచట
వేటలాడంగ దొడఁగె నుర్వీవిభుండు. 20

క. దండంబిడి చెంచొక వె
దండము తొండంబువట్టి తా లాగింపన్
కొండవలెఁ బడియెదానము
మెండుగ సెలయేర్ల రీతి మేదినినిండన్. 29

గీ. లేటికెదురుగ రాఁబులి వేటసేయ
భూభుజా! యమ్ము రెంటిని బొలియఁజేయ
పులియు లేడియు సరిపడఁబొరిపడియె
ననరి శర వేగ మెఱుఁగక యాటవికులు. 30

ఉ. దండితనంబుమీఱ భుజదండమునందగు నేజఁబూని వే
దండముఁ జేరఁబోయి వసుధాపతి దానిమరల్పదాని యా
దండ నయుండు కొండవడిదాఁకిన చప్పుడు విన్నయప్పుడే
కొండనుకొండదాఁకె కనుగొండని చూతురు భిల్లవల్లభుల్. 31

క. పులుగులుఁజొరపిడి యొకరుఁడు
వలకేలను డేగబూని వైవగ నాసన్
వలగొన నదియును నవియునుఁ
దొలఁగెను బహ్వాశవలన దొరకునె ఫలముల్. 32

గీ. జగతిగెలుపులచే కొనుచామరమ్ము
లధికసత్వంబులుండ నియ్యడవి వింటి
కేటికని చామరమ్ముల నెల్లగొనిరి
చమరులనుఁజేరి శూరులు చెమరుబలిమి. 33

శా. దానప్రౌఢిమనెంచి చూచినను భూదారత్వసంరూఢిచే
యేనాటందమినేమిటం గొదవయే మీాయమ్ము లాయమ్ములన్
క్ష్మానాథుం డిటులేయనేటి కనుగిన్కం గోలె కోలంబు లా
రా!నించెన్ బ్రతిగాఁగ రక్తశరధారాసారముల్ మీాఱఁగన్.

మ. వడిగా వెన్నున నిల్వనేసిన శరవ్రాతంబు నిండార నల్
గడలన్ మిన్నులురాయు కీచకశిఖా కాండప్రకాండంబుగా
పుడమింజాఱెడుక్రొత్తనెత్తురుల రొంపుల్ ధాతుపూరంబుగా
నడగొండల్వలె నుండె వన్యగజసంతానంబు లంతంతటన్. 35

సీ. ముంచియెత్తిన రొంపిముకుగోళ్లఁజిందెనా
గగనగంగకుఁ బంకగరిమఁజూప
చింతనిప్పలురాలు చిఱుతకన్నులడాలు
దావకీలలకునుఁ గైదండలొసఁగ
ఝాడించినిలిచిన స్తబ్ధరోమములచే
బ్రహ్మాండములు తూంట్లబానలుగను
ఘుర్ఘురస్వనముల గుంభినీధరముల
గుహలసింగంబుల గుండెలవియ

గీ. వలలచించుక చెంచులవశముగాక
యేకలం బొక్కఁ డుర్వీశు నెదుటనపుడు
ప్రళయకాల వరాహంబు పగిదిహెచ్చ
వచ్చినిలిచెను ప్రజలెల్ల విచ్చిపాఱ. 36

గీ. కుండలితచాపుఁడై నృపకుంజరుండు
నిశిత శరములు నొండొండ నిగుడఁజేసి
ఘోణిఘ్రాణపుటంబున గుదులుగ్రుచ్చె
పొదలచున్నట్టివాలంపు పొదులనంగ. 37

వ. మరియు నమ్మహీమండలాఖండలుండు మండలీకృత చండ కోదండుండై యొండొండ నిశితకాండంబులనించి చించి చెండాడు చండగవిసిన చందంబునం దమకంబు వీడ క్రోడంబు తత్తరంబునం బరువెత్తిన హత్తికత్తళాఘాటింపుచు, వెంబడిం బడి మిట్టాడు మానిసి లేనినట్టడవి మలపంయెదదప్పిచే నలపం ......బ్రాణత్రాణ పరాయణుండగును నాచక్కి నొక్క యాశ్రమంబు శ్రమంబు దీరునను తలంపునందుఁబ్రవేశించి యందునయజ్ఞయజ్ఞశీలుం గనుంగొని నమస్కరించి "అయ్యా యియ్యడవి నెయ్యడలం దేరుగడలుదీపించె నన్నునన్నంబు వెట్టి రక్షింపుమన్నతం డన్నపానాదుల నన్నరవరుం బరితృప్తుంజేసి యనిచిన ననిచిన ముదంబున నమ్మహీకాంతుండు నిజపురంబు ప్రవేశించె నంత నొక్కనాడు.

క. మునినాథుఁడు డెందంబున
జననాథుకృతజ్ఞభావసంగతిఁ దెలియన్
జనుదెంచెను శౌర్యంబున
మునిమెచ్చనుమాట లోకమునఁ దనరారన్. 38

ఉ. వచ్చి మహీమహేంద్రు తలవాఁకిటి మోసలనుండి చీకటుల్
హెచ్చినవేళనందునను నెవ్వరుగానకయుండ నేర్పుగా

సొచ్చియొకండ మేలుకలసొమ్ములనెల్లగ్రహించి క్రమ్మరన్
వచ్చినఁజూచి వీథితలవర్లతనింగనికట్టి గట్టిగన్. 40

గీ. వేగఁగొలువున్నయమ్మహీవిభుని సభకు
పాశబద్ధునిఁజేసిన బ్రహ్మకులుని
తెచ్చినిలుప మహీపతి తెలియఁజూచి
యెఱిఁగియుండియు నతనితో నిట్టులనియె. 41

శా. ఓరీ! బ్రహ్మకులాధమా! నగరిలోనొంటిం బ్రవేశించి నీ
వేరీతిన్ హరియించితింత ధనమిందెవ్వారలున్ లేరె? యీ
చోరత్వంబున నెట్టు లొగ్గె మన సెచ్చోటన్ మునిశ్రేణికిన్
మేరల్ చెల్లునె చెల్లఁబోయనుచు భూమీభర్త రోషంబునన్.

గీ. తొలుతఁజేసిన మేలెల్లఁ దొలఁగఁద్రోచి
పెట్టెపెట్టుడు సొమ్ములుపట్టితీర్చి
యాజ్ఞకర్హుండుగాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డటంచు
వెడలిపొమ్మని త్రోయించె వీడు వెడల.

క. యతియును నవ్వుచు నూరక
నతివేగముతోడ నరిగె నాశ్రమమునకున్
కృతమెఱుఁగని పాతకమున
క్షితిపతియును పుణ్యకర్మ శీలత తొఱఁగన్ 44

సీ. మ్రొక్కిముందటనిల్చి మోడ్పుచేతులచేత
వేఁడుకోవచ్చిన వెక్కిరించు
నాడినమాటలేయాడుచు దనమాట
లాదరింపనివారి నదరవైచు

నటులు చూపినవిద్య నటులఁగాదంచు దా
నడ్డమై కోణంగి యాటలాడు
వలెవాటువైచిన వలిపెసాలువ చించి
పెనచి పగ్గలుగాఁ బేనుచుండు

గీ. మేరమీరిన మన్మథ భారమొంది
యలఁతయాఁకలి దప్పియు ననక వెనుక
వచ్చువారలఁగనక భూవల్లభుండు
ఘోరకాంతారవీథులఁ గ్రుమ్మరిలుచు. 45

గీ. చేరువనెయున్న యాయజ్ఞశీలువనము
చేరియాసంయమీంద్రుని చెంతనిలుప
నకట! యీతనికిటులయ్యె నాయటంచు
నార్ద్రచేతస్కుఁడై యిట్టులనియె మౌని.

క. శాపము జెందఁగ మా విభుఁ
డేపాపము సేయఁగానో యిటులయ్యెగటా!
రూపింపగాకృతఘ్నత
ప్రాపించెను కాక యింతభంగము గలదే? 47

గీ. అనుచు మౌనీంద్రుఁ డప్పుడు ననుచుదయను
రాజ్యగర్వంబుచే నపరాధ మితఁడు
సేయుటెంచి యుపేక్ష ముంజేయఁదగదు
పరిహరించెద నీతనిపాతకంబు. 48

మ. అనియామౌని నృపాలుఁజూచి హృదయాహ్లాదంబు సంధిల్లనో
ఘనశౌర్యోదయ! నీకునిప్పుడు కృతఘ్నత్వంబు పాటిల్లఁగా
వినుమీపాపముసంభవించె ధనముర్వీ సంతతిగ్రామముల్
గొనియే కార్యము సేయువారు తగునీకున్ దల్పెదన్ మత్కథన్ 49.

క. మునుమా యాశ్రమమునకును
జననాయక నీవువచ్చి సంతుష్టుఁడవై
చనుమే తెలుఁగుదువో యని
మనమరయ దలంచి యొక్కమార్గము చేతన్. 50

చ. ధనములు చౌరవృత్తిఁ గొన దగ్గరకిం దలవగ్గుదెచ్చినన్
ననుఁగని నీవుచాలకఠినంబులు పల్కితి మున్నెఱింగియున్
మనుజవరేణ్య! యట్టియవమానమువల్ల కృతఘ్నదోషముల్
పెనఁగొని వెట్టిజేసె నిక భీతిలకేగతి యొందు దెల్పెదన్. 51

గీ. అకట బ్రాహ్మణుఁ డుపకర్త యనఁగవలదు
భూసురుండైన వాఁడెల్ల పూజ్యుఁడరయ
నవనినాయక! యుపకర్తయైనయట్టి
విప్రునవమతి సేసినవేఱె కాదె. 52

సీ. చతురంగబలములై సంరక్షణముసేయు
బ్రాహ్మణాశీర్వాద పాటవంబు
ధనధాన్యరాసులై తనువుసంతతమును
బ్రాహ్మణాశీరార్వాద పాటవంబు
ప్రాకారము లగాధ పరిఘులునై కాచు
బ్రాహ్మణాశీర్వాద పాటవంబు
ప్రాసాదములు రత్నభవనంబులై యుండు
బ్రాహ్మణాశీర్వాద పాటవంబు

గీ. బ్రాహ్మణులఁబూజసేసి సద్భక్తితోడ
నన్నపానాదులొనగూర్చు నవనినేత
యాయురారోగ్యభాగ్యంబు లనుభవించు
సత్యమిదనుమ్ము నమ్ము నాసత్యరూప.

గీ. ఘనతమించిన యాకృతఘ్నత్వమునకు
నూహసేయంగ నిష్కృతి యొండుగలదు
దక్షిణద్వారకా పురోత్తమమునందుఁ
దీర్థమొనరు హారిద్రానదీ సమాఖ్య. 55

సీ. ఆభీరభీరూ కుచాద్రములతో నేఁడు
వియ్యమందెడునట్టి వేడ్కఁగలిగె
గోపరూపవతీసురూపేక్షణములతో
సయ్యంబుఁగావించు సౌఖ్యమబ్బె
వల్లవపల్లవీ వదనపద్మములతో
నెయ్యంబుసవరించు నెనరుఁగలిగె
ఘోషయోషామణీ కుంతలంబులతోడఁ
గలసిమెలంగు విఖ్యాతి యొదవె

గీ. ననుచురంగం త్తరంగరథాంగమీన
కమలశైవాలకల్హార గరిమమెఱయఁ
దనరుచులునెల్ల దిక్కులఁదనరనలరు
ధర్మములదొంతి యలహారిద్రాస్రవంతి. 56

గీ. అందుఁగ్రుంకిన వారలకవనినాథ !
యఖిలపాపంబులడఁగుట యబ్బురంబె?
కఠినతరమైన నీకృతఘ్నత్వ మడఁగు
స్నానదానంబులచ్చట సవదరింపు. 57

కం. అనియానిచిన సమ్మదమున
జననాయకుఁడరిగె వేగచంపకవనిలో
ననఘహారిద్రానదిఁ దాఁ
గనుఁగొనినతి సేసి భక్తిగౌరవమొసఁగన్. 58

గీ. వినుతిఁగావించి శాస్త్రోక్త విధినియందు
మజ్జనంబాడి యా స్నానమహిమవలన
వీతకల్మషుఁడై భక్తి వెలయనాత్మ
నాత్మముఖులనెల్ల దానధికనిష్ఠ 59

క. మనుజేంద్రుఁడు పదియాఱగు
ఘనదానములొసఁగి విష్ణుకైంకర్యము దా
నొనరించుమిగుల ధనముల
వినతులుగావించి భక్తివినుతులు సేసెన్. 60

గీ. కోటిమణులిచ్చి యారాజగోపమణికి
పంచపాత్రములర్పించి భక్తిమించి
భక్తిశేఖరుఁడైన యా పార్థివుండు
తదనుమతినేఁగె నిజరాజధానికపుడు. 61

క. ఈకథవినినం జదివిన
లోకోత్తరమహిమ భక్తలోకముకెల్లన్
శ్రీకాంతుని కృపవల్లను
చేకురునారోగ్య భాగ్య చిరతరసుఖముల్.

క. అష్టాక్షరిజపం బురు
శిష్టతఁగావించు పుణ్యశీలురకు మనో
భీష్టార్థఫలము లన్నియు
ముష్టిగ్రాహ్యంబు లగుచు ముందటనిల్చున్. 63

గీ. ద్వాదశాక్షరియనెడు మంత్రంబుభక్తి
జపముఁగావించునట్టి సజ్జనులకెల్ల
రాజగోపాలుఁ డురుదయ రాజిలంగఁ
గొంగుబంగారమగుచుఁ జేకూర్చుశుభము. 64

శా. పక్షాంతేందుముఖీవిలాస సుమనోభాసాస భాసనభీ
దక్షప్రాభవదేవలబ్ధకవితాదాక్షిణ్య దాక్షిణ్య భూ
శిక్షాసీక్షితనైకనైగమమహాసిద్ధాంత సిద్ధాంతదు
ర్వ్యక్షారాధిత రాధికాప్రియమహావిద్యోత విద్యోతనా 65

క. హారాయిత గుణగణప్రతి
హారాంకనభూపరూప హార్యనుహారా
....
హారాంచితకీర్తిపూర హారివిహారా 66

ఘనతరాజివినత.........విరాజివై భవా
వినుతశాలిదశదిశాలి వివిధశాలి భూధవా
జననురాగ జలజరాగసదనురాగ గౌరవా
వనితదామ యువతిధామ బహువిధా మనోభవా 67

సీ. వారాశివలయిత భూరక్షణ..............

గద్య. ఇది శ్రీమత్కాళహస్తీశ్వర కరుణాకటాక్ష లబ్ధసిద్ధ సార స్వతనయ చెంగల్వ వెంకటార్యతనయ విజయరాఘవభూప ప్రసాదాసాదిత వివిధరాజ చిహ్నచిహ్నిత భాగధేయ కాళయ నామధేయ ప్రణీతంబైన రాజగోపాలవిలాసంబను మహాప్ర బంధంబునందు సర్వంబును పంచమాశ్వాసము.

శ్రీరాజగోపాలాయనమః